

म. ग्रं. सं. ठाणे

सन

विषय

लेखक

ग्रंहालय क्रमांक

पुस्तकाचे नांव

१३
१९५९

गलिंहरचा वृत्तांत

भाग चवथा. भाग

‘हुं हुं हुं’ यांच्या देशाची सफर.

हे पुस्तक इंग्रजीतील स्विफ्टकृत ‘गलिंहर्स ट्रॅव्हल्स’ ह्या पुस्तकाच्या चवथ्या भागावरून हरि कृष्ण दामले ह्यांनी मराठीत लिहिले.

[सन १८६७ च्या २५ व्या आकटाप्रमाणे रजिस्टर करून ह्या पुस्तकासंबंधी सर्व प्रकारचे हक्क प्रकाशकाने आपणाकडे ठेविले आहेत.]

प्रकाशक

बळवंत गणेश दाभोळकर.

शनिवार पेठ, खबुतरखाना, घर नंबर ३१,

पुणे सिटी.

सन १९९०.

मेहेरवान

साम्युअल इसाक जावलीकर

सुभेदार मेजर आणि सरदार बहादूर पेन्शनर

सुकाम ठाणे

ह्या इस्राएल जातीच्या वृद्ध गृहस्थांच्या अंगच्या सौजन्य
व वाचनाची अभिरुचि ह्या गुणांच्या अभिनंदनार्थ व
त्यांच्या मजवरील अत्यंत लोभाच्या परिपूरणार्थ

हे पुस्तक

त्यांच्या परवानगीने त्यांस परम नम्रतेने अर्पण केले आहे.

ब० ग० दाभोळकर.

भाषांतरकाराची प्रस्तावना.

एलंड देशांत स्विफ्ट नामक रूढ एक मोठा विख्यात ग्रंथकार गेल्या शतकांत होऊन गेला. त्याचा अत्यंत प्रसिद्ध ग्रंथ 'गलिव्हर्स ट्रव्हल्स' हा होय. या ग्रंथाचे एकंदर चार भाग आहेत; त्यांपैकी चकथ्या म्हणजे शेवटच्या भागाचे हे भाषांतर मराठी वाचकांकरितां तयार केले आहे.

सदरील ग्रंथाचा मुख्य उद्देश मनोरंजन हा तर आहेच; पण मूळ ग्रंथकाराचा उद्देश याहूनही खोल होता. तो हा की, त्या वेळेस जे मंत्रिमंडळ होते, जीं राजकारस्थाने चालत असत, जे विख्यात विद्वान् लोक होते, आणि एकंदर जी राज्यव्यवस्था व लोकस्थिति होती, त्यांविषयीं उपरोधोक्तीनें लिहून त्यांचा उपहास करावा, हा त्याचा गुप्त हेतु त्या वेळेसही सामान्य वाचकांस प्रथमतः कळून आला नाही; व हल्लीं तर त्या काळाला सुमारे दीडशेंच्या वर वर्षे लोटून गेल्या कारणाने वरील उपरोधोक्तीचा रोंख स्पष्टपणे ध्यानांत येण्यास फारसा मार्गही उरला नाही. तरी ग्रंथकाराने आपल्या पात्रांच्या तोंडून जे अभिप्राय वदवले आहेत, त्यांवरून मार्मिक वाचकांस सदरील प्रकार जागोजाग आढळल्यावांचून राहणार नाही.

हे भाषांतर केवळ शब्दशः केले नसून मराठी भाषेला जसे गोड दिसेल तसे उतरलेले आहे. कांहीं ठिकाणीं बीभत्स गोष्टी होत्या त्या गाळून टाकून, एकंदरीनें कोठचेही वर्णन सभ्यतेस सोडून आहे असें न दिसेल अशी होईल तितकी तजवीज केली आहे.

‘ गलिंर्हर्स ट्रांहल्स ’ हा ग्रंथ लिहिण्यांत मूळ ग्रंथकार डा० स्विफ्ट याचा काय हेतु होता हें जरी सामान्यतः एकंदर ग्रंथाचे संबधानें वर सांगण्यांत आलें आहे, तरी विशेषतः या भागाचे संबधानें त्याच्या लिहिण्याचा रोंख पूर्णपणें लक्षांत यावा ह्मणून या ग्रंथाचे पहिले भागास जोडलेल्या त्याच्या चरित्रांतील एक उतारा खालीं दिला आहे.

“ इ० स० १७२७ मध्ये स्विफ्ट यानें ‘ गलिंर्हर्स ट्रांहल्स ’ हा आपला नामांकित ग्रंथ प्रसिद्ध केला....या ग्रंथा संबधानें लोक इतके आश्चर्यसागरांत निमग्न झाले कीं, त्यावर टीका करण्याचें कांहीं वेळ कोणाच्या मनांत देखील आलें नाहीं ! या ग्रंथांत स्विफ्ट यानें आपल्याला जन्मापासून अनेक बऱ्या वाईट लोकांशीं पडलेल्या सहवासावरून एकंदर मानवी प्राण्याविषयीं आपलें झालेलें मत प्रदर्शित केलें आहे. अशा प्रकारचा ग्रंथ अर्थातच एखाद्या शास्त्रीय ग्रंथाप्रमाणें लिहिला असता तर तो कदापि मनोरंजक झाला नसता. यास्तव स्विफ्ट यानें मोठ्या चातुर्यानें त्या वेळचे विद्वान् ह्मणविणारे लोक, राजे व राजकारणी पुरुष, आणि दुसरे हलके सलके लोक यांचा संबंध आणून त्यांच्या कृतींवर उपरोधोक्तीनें भरपूर टीका केली आहे. यापूर्वीच्या त्याच्या लेखांत असा प्रकार चोहोंकडे थोडा बहुत दृष्टीस पडतो; परंतु या ग्रंथांत त्यानें त्याचा केवळ कळस करून सोडिला आहे;—जणू काय, आजपर्यंत गडबडीमुळें त्याला या आपल्या आवडत्या विषयावर मनाप्रमाणें लिहिण्यास हवा तितका अवकाश न सांपडल्या कारणानें त्यानें पूर्वीच्या सर्व गोष्टी यथाक्रम लक्षांत आणून व त्यांचा पूर्ण विचार करून, ज्यांच्याविषयीं त्याच्या मनांत डाचत होतें त्या सर्व लोकांचा यथेच्छ समाचार घेण्याकरितांच शेवटीं हा अप्रतिम ग्रंथ उत्पन्न केला असें वाटतें ! असो; हा वर

सांगितलेल्या लोकांचा संबंध ज्या कारणाकरितां स्विफ्ट यानें या ग्रंथांत आणिला आहे, त्या कारणांचा बोध होण्यास, त्या काळाला आज पुष्कळ वर्षे लोटून गेल्यामुळे, फारसें साधन नाहीं, व तो करून घेण्याच्या खटपटीपासून फायदाही होण्यासारखा नाहीं. शिवाय स्विफ्ट याचा लिहिण्याचा रोंख कशावर आहे हें बिलकूल जरी न समजलें तरी त्याचा ग्रंथ वाचण्याची अभिरुचि कमी होत नाहीं, असा विलक्षण गुण त्यांत आहे. त्यांतील तत्वे इतकीं खरी आहेत कीं, सामान्य वाचकास ह्मटलें ह्मणजे हा संबंध कशाकडे आहे हें समजण्याची मुळींच गरज पडत नाहीं. ह्या ग्रंथांत स्विफ्ट यानें त्या काळच्या एकंदर स्थितीचा उपहास मोठ्या गमतीनें केला आहे. तथापि त्याच मानानें त्याचें लिहिणें इतकें गंभीर आहे कीं, कित्येक लोक तर त्यानें लिहिलेल्या गोष्टी खऱ्याच आहेत असें समजून फसून गेले ! एकाची तर अशी गंमत उडाली कीं, तो, 'गलिंव्हर्स ट्रान्हल्स' सर्व वाचून झाल्यावर लिलिपट् वगैरे देश नकाशांत कोठें आहेत ह्मणून शोधावयाला लागला !!'

असो; याप्रमाणें हा समग्र ग्रंथ इंग्रजीवरून मराठींत पुरा झाला याबद्दल भाषांतरकर्त्यास आनंद होत आहे. तथापि याच संधीस त्याजवर कांहीं घरगुती संबंधानें मोठा दुःखकारक प्रसंग गुदरल्यामुळे, त्याच्या मनाची अस्थिरता झाली होती; व्यास्तव या पुस्तकांत कदाचित् नजरचुकीनें कांहीं दोष राहिले असल्यास सुज्ञानी त्याबद्दल त्यास क्षमा करावी अशी त्याची विनंति आहे.

प्रकाशकाची प्रस्तावना.

पहिले तीन भाग पूर्वी झाले असून प्रस्तुतचा चवथा झाल्यामुळे गलिंढर्स् ट्रांढल्स् हा इंग्रजी ग्रंथ मराठींत पूर्ण भाषांतर झाला ही मोठ्या संतोषाची गोष्ट आहे. तथापि येथे इतके सांगणे जरूर आहे कीं, सदरहू चारी भागांची सांखळी नसून त्या प्रत्येकांतील वर्णन अगदीं निरनिराळें आहे; आणि यामुळे एकंदर ग्रंथ लिहिण्याचा त्याच्या कर्त्याचा उद्देश जरी एकच आहे, तरी प्रत्येक भाग ह्यणजेच तो स्वतंत्र ग्रंथ आहे.

प्रस्तुतचा चवथा भाग ह्यणजे ही ग्रंथकर्त्याची काल्पनिक ' हुं हुं हुं ' यांच्या देशाची सफर असून हे काय गौडबंगाल असावे हे जाणण्याची वाचकांस सहज उत्कंठा होणार आहे; व तसेच ' हुं हुं हुं ' हा घोड्याच्या खिकाळण्याच्या अर्थी शब्द असून त्यांच्या देशाची सफर त्यानें केलेली जेव्हां त्यांस समजेल, तेव्हां तर त्याजवर ते भ्रमिष्टपणाचा जबरदस्त आरोप खास आणणार आहेत; परंतु हे पुस्तक जेव्हां एक-दोन-तीन वेळां वाचून होईल व त्यांतील लिहिणाराचें हृदय वाचकांस कळेल, तेव्हां ग्रंथकर्त्याप्रमाणें काल्पनिक ' हुं हुं हुं ' च्या देशाची सफर आपणही एकवार करावी असें त्यांस वाटेल; इतकेच नव्हे, तर त्या देशांत सदासर्वकाळ रहाण्याची त्यांना इच्छा उत्पन्न होईल.

ह्या भागाची पहिली चार प्रकरणे कथेकव्याच्या अनुसंधानासारखी आहेत. व त्यांत जरी प्रसंगविशेषी रंगाची झांक आली आहे, तथापि तेथून दहाव्या प्रकरणापर्यंत मुख्य रंग आहे. आणि दहाव्या व अकराव्या प्रकरणांत एकंदर

10/10 100

10/10 100

कथाभागाची आरती केली असून बाराव्यांत चारीही भागांची समाप्ति झाली आहे. मात्र विशेष इतकाच आहे कीं, कथे-कथ्याचें कीर्तन आटपलें ह्मणजे जशी बत्तासे खाण्याची वेळ येते तशी यांत बिलकूल आली नसून शेवटपर्यंत उत्तरोत्तर रंगच चढत गेला आहे.

ह्या भागाचें भाषांतर प्रथमतः रा० रा० परशुराम नारायण पाटणकर बी. ए. हे करिते होते व ते आह्मी छापविणारही होतो, परंतु रा० पाटणकर यांच्यामागील कार्यबाहुल्यामुळे त्यांस ते पुरें करण्यास सवड नव्हती, ह्मणून रा० रा० हरि कृष्ण दामले यांजकडून हा भाग मूळापासूनच भाषांतर करून तो आम्हीं छापिला आहे. रा० दामले यांची भाषासरणी उत्तम असून दक्षिणाप्राईज कमिटीस तर ती सर्वथैव पसंत असल्याचें लोकांत महशूरच आहे. यास्तव पहिले तीन भाग रा० दामले यांनीं केले असून हा चवथाही भाग त्यांच्याच हातून झाला, व एकंदर चारी भागांतील भाषा-सरणीस एकरूप आलें हें पाहून सर्वास आनंद होईल अशी खात्री आहे.

ब० ग० दाभोळकर.

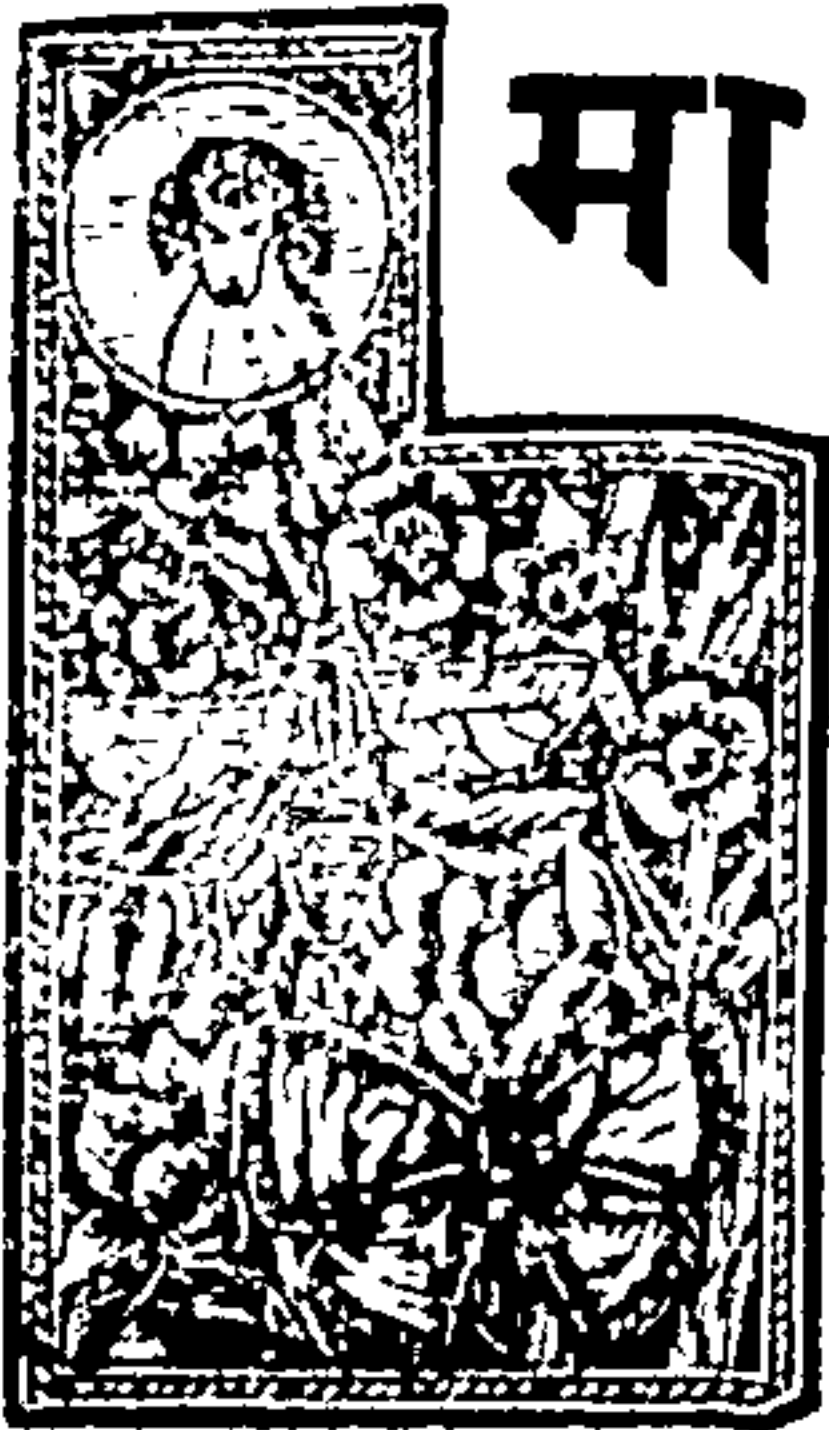

‘ हुं हुं हूं ’ यांच्या देशाची सफर.

प्रकरण १.

गलिव्हर हा एका जहाजाचा कप्तान होऊन प्रवासास निघतो. — त्याच्या हाताखालचे लोक त्याच्या विरुद्ध कट करून त्याला त्याच्या खोलीत प्रतिबंधांत ठेवितात. — ते त्याला एका गैरमाहीत देशाच्या किनाऱ्यावर सोडून देतात. — तो त्या देशांत जातो व तेथे त्यास ‘ याहू ’ नावाचे चमत्कारिक प्राणी आढळतात. — त्या ‘ याहूं ’ चे वर्णन. — गलिव्हर याची आणि दोघां ‘ हुं हुं हूं ’ ची गांठ पडते.

मा गील भागांत सांगितल्याप्रमाणे मी घरीं आल्यावर सुमारे पांच महिनेपर्यंत आपल्या मुलांमाणसांत मोठ्या आनंदाने राहिलों. त्या वेळेस तरी मी आपल्या मनाशी उमजून पुढे आणखी प्रवासास जाण्याची हाव धरली नसती तर बरे झाले असते. पण तशी मला बुद्धि होणार कोठून ? कां कीं, माझ्या दैवाचा योगच मोठा विचित्र होता ! असो, तेव्हां सांगायार्चे काय कीं, लागलीच प्रवासास निघण्याची

मला इतकी उत्कट इच्छा झाली की, विचारी बायको घरांत गरोदर असतां तशीच तिला टाकून, अडव्हेचर नांवाच्या एका मोठ्या व्यापारी जहाजावर कप्तानाची चांगली बरीच फायद्याची जागा मला आली ती पतकरून मी प्रवासास निघालों. मला नौकानयनाची माहिती चांगली असून वैद्यगिरीच्याही कामाचा कंटाळा आलेला होता; यास्तव तें काम जरी मी प्रसंगविशेषीं करीत असें, तरी त्याकरितां रॉबर्ट प्यूरफाय या नांवाचा निराळाच एक हुशार तरुण मनुष्य मीं आपल्याबरोबर घेतला, व स्वतःकडे विशेष जबाबदारीचें असें जहाजाच्या मुख्याचेच काम ठेविलें.

आह्मी पोर्टस्मथ् बंदराहून इ० स० १७१० च्या सप्तं-
बर महिन्याच्या ७ व्या तारखेस निघालों, व त्याच महि-
न्याच्या १४ व्या तारखेस कप्तान पोकाक याची व आमची
टेनेरिफ् येथें गांठ पडली. हा गृहस्थ ब्रिस्टल् येथील राह-
णारा असून, पतंगाचीं लांकडे तोडून आणण्याकरितां तो
क्यांपेची उपसागराकडे चालला होता. परंतु पुढें १६ व्या
तारखेस वादळ होऊन त्याची आमची चुकामूक पडली;
व पुढें या प्रवासाहून घरीं परत आल्यावर मला कळलें कीं,
त्याचें जहाज बुडून जाऊन, एक केबिनवर काम करणारा
नोकर शिवाय करून बाकी त्या जहाजावरचीं सर्व माणसें
बुडालीं. कप्तान पोकाक हा मोठा प्रामाणिक मनुष्य असून
खलाशी कामांत मोठा वाकवगार होता; तथापि त्याचा
स्वभाव फार हेकेखोर होता, व या हेकेखोरपणामुळे जसा
आजपर्यंत अनेक लोकांचा नाश झालेला आहे, त्याप्रमाणें-
च याही विचान्याचा नाश झाला. तो माझ्या सांगण्याप्रमा-
णें जर चालला असता, तर मी खचीत सांगतो कीं, माझ्या

सारखाच तो आजमितीस आपल्या घरीं मुलांमाणसांमध्ये खुशाल आनंदांत असता.

असो; समुद्रावरील उष्णतेच्या योगानें उत्पन्न होणाऱ्या एके प्रकारच्या आजारानें माझ्या जहाजांतील पुष्कळ लोक मरण पावले. यासाठीं मला नवीन लोकांची भरती करणें भाग पडलें. ही भरती करून घेण्याकरितां, मला ज्यांनीं ह्या गलबतावर नेमिलें होतें त्या व्यापाऱ्यांच्या हुकुमानें मीं बारबेडोज् आणि लीवर्ड ह्या बेटांकडे गलबत नेलें. ह्या गोष्टीचा मला लवकरच पश्चात्ताप झाला. कारण वरील ठिकाणाहून जे लोक मीं जहाजावर घेतले, त्यांपैकीं बहुतेक चांचे होते. माझ्या जहाजावर एकंदर पन्नास असामी होते, व दक्षिण समुद्रांतील इंदियन लोकांशीं व्यापार करून नवीन ठिकाणांचा जितका शोध लाववेल तेवढा लावावा असा मला जहाजाच्या मालकांचा हुकूम होता. परंतु वर सांगितलेले लुटारू लोक जे मीं नुकतेच आपल्या जहाजावर घेतले होते त्यांनीं माझ्या बाकीच्या लोकांस फितविलें, व त्या सर्वांनीं माझ्या विरुद्ध कट करून मला कैदी करण्याचा व जहाज बळकावण्याचा बेत केला. त्याप्रमाणें ते एके दिवशीं सकाळीं एकदम माझ्या खोलींत घुसले, आणि, ‘खबरदार ! गडबड करशील तर समुद्रांत फेकून देऊं !’ असें ह्मणून माझ्या त्यांनीं मुसक्या बांधिल्या. मीं कांहींएक हालचाल न करितां त्यांस शांतपणें सांगितलें कीं, ‘मी तुमचा बंदीवान आहे. वाटेल तें तुम्ही माझे करण्यास मुखत्यार आहां.’ पण हेंच तूं शपथेवर सांगितलें पाहिजे असें त्यांनीं मला सांगितल्यावरून त्याप्रमाणें मीं केलें. नंतर त्यांनीं माझ्या मुसक्या सोडिल्या; तथापि माझ्या एका पायांत बिडी घालून त्यांनीं मला खोलींत कोंडून ठेविलें, व दाराशीं एका संत्र्याचा खडा पहारा ठेविला. त्या संत्र्याजवळ बंदूक भरलेली

असून, यानें जरा कांहीं इकडे तिकडे केलें कीं एकदम याला गोळी घालून ठार कर, असा त्यांचा त्यास सक्त हुकूम होता. ते मला खाण्यापिण्याचे जिन्नस तेवढे आंत आणून टाकीत. याप्रमाणें सर्व जहाजाचे ते मालक बनले. त्यांचा विचार चांचेपणा आरंभण्याचा असून, प्रथमतः स्पानिअर्ड लोकांवर घाला घालण्याचा त्यांचा बेत होता. परंतु हा हेतु साधण्यास त्यांना आणखी लोक मदतीस पाहिजे होते. परंतु ते मिळण्याचे एकीकडेच राहून, मला त्यांनीं बंदीत टाकल्यापासून त्यांच्यांतलेच उलटे कित्येक लोक आजारांनें मरण पावले होते. तेव्हां प्रथमतः जहाजांतील माल विकून टाकून नंतर मादागास्कर येथे जाण्याचा त्यांनीं विचार केला. याप्रमाणें कित्येक आठवडेपर्यंत त्यांनीं गलबत चालविले, व मधून मधून इंदियन लोकांबरोबर कांहीं देवघेव केली. पण पुढें त्यांनीं कोणता मार्ग धरिला तें मला मुळींच कळलें नाहीं; कांकीं, मला त्यांनीं आपल्या खोलीच्या बाहेर कधींही येऊं दिलें नाहीं; व कित्येक वेळां तर त्यांनीं मला ठार मारण्याचीही भीति घातली.

शेवटीं १७११ च्या मे महिन्याच्या ९ व्या तारखेस जेम्स वेल्श या नांवाचा मनुष्य माझ्या खोलींत येऊन मला ह्मणाला, 'तुला किनाऱ्यावर सोडून देण्याचा कप्तानसाहेबांचा हुकूम झालेला आहे.' असें न करण्याविषयीं त्याची मीं पुष्कळ रदबदली केली, पण त्याचा कांहींएक उपयोग झाला नाहीं; इतकेंच नव्हे, तर तुमचा हा नवीन कप्तान तरी कोण तें मला सांग, असें मीं त्यास विनयपूर्वक ह्मटलें, पण तेंही त्यानें ऐकिलें नाहीं. सारांश, लागलेंच त्या लोकांपैकीं कांहींनीं मला एका होडींत जबरदस्ती करून घातलें, व ती सुमारें दोन कोस वरहवीत नेऊन किनाऱ्यानजीक उभी केली. त्यांनीं एवढी मेहेरबानी केली कीं,

मला आपले चांगले नवे कपडे होते ते घालू दिले; तसेच, तागाच्या कापडाचा एक मजजवळ लहानसा वस्ता होता तोही घेऊं दिला; पण कमरेच्या छोट्या तरवारीखेरीज दुसरें कांहीं हत्यारपात्यार घेऊं दिलें नाहीं. शिवाय त्यांनीं मजवर आणखीही एक मोठी दया केली कीं, माझी झाडाझडती कांहींएक घेतली नाहीं; नाहींपेक्षां माझ्या खाशांत जे कांहीं थोडे पैसे व अवश्य लागणाऱ्या जिनसा होत्या त्याही सर्व जात्या. असो, मीं त्यांस विचारिलें, ‘ हा देश कोणता, एवढें तरी कृपा करून मला सांगा. ’ पण त्यांनीं शपथपूर्वक सांगितलें कीं, तुझ्याप्रमाणेंच आह्मांलाही याविषयीं विलकूल माहिती नाहीं. परंतु तुला एवढें सांगतों कीं, जहाजावरचा माल विकून गेल्यावर जेथें ह्मणून जमीन लागेल तेथें तुला सोडून देण्याचा कप्तानसाहेबांचा निश्चय झालेला होता, त्याप्रमाणें आह्मी आतां तुला सोडून देणार. असें ह्मणून त्यांनीं होडी किनाऱ्याच्या अगदीं जवळ ढकलली, आणि मला ह्मणाले, ‘ हूं, आतां जलदी करून उतरून जा; नाहींतर भरती येऊन ती तुला समुद्रांत घेऊन जाईल. ’ तेव्हां निरुपायास्तव त्यांना शेवटचा सलाम करून, सांगितल्याप्रमाणें मी उतरून किनाऱ्यावर निघून गेलों.

याप्रमाणें या कोणीकडच्या अगदीं गैरमाहित ठिकाणीं मी अगदीं निराश्रित असा येऊन पडल्यामुळें पराकाष्ठेचा चिंताक्रांत होऊन तसाच किनाऱ्यावरून निघून पक्क्या जमिनीवर गेलों. त्या ठिकाणीं एका बांधावर बसून, पुढें आतां कसें करावें याचा मीं कांहीं वेळ विचार केला. मग जरा विश्रांति घेतल्यावर मीं त्या देशांत प्रवेश केला, व या ठिकाणीं जे कोणी रानटी लोक भेटतील त्यांस आपल्या जवळचीं कडीं, आंगळ्या, आणखी दुसऱ्या कांहीं बारीकसारिक चिजा देऊन आपलेंसें करून घ्यावें असा नि-

श्रय केला. बहुतेक प्रवासी लोक ह्या कारणाकरितां अशा प्रकारच्या जिनसा आपल्याबरोबर घेत असतात, व त्याप्रमाणें मीही त्या घेतल्या होत्या. असो, त्या देशांत झाडांच्या मोठमोठ्या राया माझ्या दृष्टीस पडल्या. हीं झाडे कोणी शिस्तवार रीतीने लाविलेलीं नसून आपोआपच उगवून वाढलेलीं दिसत होती. त्या ठिकाणीं गवत पुष्कळ असून 'ओट्' धान्याचीं शेते जिकडे तिकडे दिसत होती. आपल्यावर कोणी एकदम येऊन घाला घालील, अथवा पाठीमागून अगर बाजूनें एकाएकीं कोणी वाण सोडील, या भीतीनें मी मोठ्या सावधगिरीनें चाललों होतो. पुढें मला मळलेल्या रस्ता लागला, व त्यावर मनुष्यांचीं पावले उमटलेलीं दिसत असून जनावरांच्याही पावलांच्या खुणा दिसत होत्या. त्यांपैकीं कांहीं गाईंच्या व बहुतेक घोड्यांच्या होत्या.

शेवटीं एका शेतांत कांहींएका प्रकारचे प्राणी मला आढळले. त्यांपैकीं एक दोन झाडांवर बसलेले होते. त्यांचीं शरीरे फारच चमत्कारिक व विद्रूप होती, यामुळे त्यांना पाहून मला थोडे भय वाटले. यास्तव मी एका झुडपाच्या आड बसून त्यांजकडे लक्षपूर्वक पाहूं लागलों. इतक्यांत त्यांपैकीं कित्येक मी बसलों हांतों त्या जागेच्या जवळ आले, यामुळे त्यांचा शरीराकार माझ्या स्पष्ट नजरेस पडला. त्यांना शेपट्या नसून त्यांच्या डोक्यावर व छातीवर दाट केंस होते. त्यांपैकीं कांहीं अतिशय रांठ व एकांत एक वळलेले, आणि कांहीं पातळ व मोकळे होते. त्यांना बोकडाप्रमाणें दाढी असून त्यांच्या पाठीवर व पायांच्या पुढच्या बाजूवर आणि पश्चिमद्वारावरही दाट केंस होते. ह्याखेरीज त्यांच्या शरीराच्या बाकीच्या भागांवर कोठेंही केंस नव्हते, यामुळे त्यांची कातडी माझ्या चांगली नजरेस पडली. तिचा रंग पिंगट असा होता.

वर सांगितलेले पश्चिमद्वारावरचे केंस सृष्टिकर्त्याने त्यांस देण्याचे कारण असे दिसते की, त्यांना खाली वसतांना जमिनीवरचे खडे वगैरे वॉचून इजा होऊं नये. कारण ते जमिनीवर आडवे पडलेले, व मनुष्याप्रमाणे मागील पायांवर उभे राहिलेले, व खेरीज दुंगण टेंकून वसलेले असे माझ्या दृष्टीस पडले. ते मोठमोठ्या झाडांवरही खारीप्रमाणे जलद चढत. कारण त्यांच्या मागच्या व पुढच्या दोन्ही पायांना बळकट व लांबलांब अशीं नखे असून तीं शेवटीं अणीदार व वळलेलीं अशीं होती. ते खूब इकडे तिकडे बागडत होते, व उज्या मारण्यांत तर त्यांची विलक्षण चपलता माझ्या दृष्टीस पडली. त्यांच्या माघ्या नरांएवढ्या मोठाल्या नसून त्यांच्या डोक्यांवर लांब व पातळ केंस होते. परंतु त्यांच्या तोंडावर मुळींच केंस नव्हते, व शरीराच्या बाकीच्या भागांवर थोडथोडी बारीक लव मात्र होती. त्यांचे आंचळ त्यांच्या पुढील पायांच्या मध्ये असून त्या चालत असतांना बहुतेकींचे जमिनीला लागत असत. या जातीच्या प्राण्यांपैकीं नर व मादी ह्या दोहोंच्या केंसांचे रंग निरनिराळ्या प्रकारचे—हणजे पिंगट, लाल, काळा व पिवळा असे होते. सारांश, मी आजपर्यंत अनेक देश हिंडलों, पण त्यांपैकीं एकाही ठिकाणीं मला इतके कुरूप व मनाला तिडकारा आणणारे प्राणी आढळले नाहींत. असो; तेव्हां या प्राण्यांना पाहून मला अगदीं शिसारी येऊन गेली, सबब मी उठलों आणि तसाच पुढें रस्त्यानें चाललों. मला वाटलें होतें कीं, आपल्याला एखाद्या इंदियनाची झोंपडी वगैरे कोठे आढळेल, पण तसें काहीं न होतां थोड्या वेळानें वर सांगितलेल्या पिशाचवत् प्राण्यांपैकीं एक प्राणी समोरून रस्त्यानें येतांना मला आढळला. त्यानें मला पाहिल्याबरोबर, एखा-

दा कधीं नजरेस न पडलेला पदार्थ पाहून जसे आपण पुनः पुनः त्याच्याकडे न्यहाळून पहातो, त्याप्रमाणे पुष्कळ वेळां त्यानें मजकडे पाहिलें, व कित्येक वेळां आपलें तोंड वांकडें तिकडें केलें. मग माझ्याजवळ येऊन, गमतीखातर ह्मणा, कीं माझी कांहीं खोडी करण्याच्या हेतूनें ह्मणा, त्यानें आपले पुढले पाय वर उचलले. पण मी आपली तरवार हातांत घेतली, आणि तिच्या बुडानें त्याला एक चांगला ठोंसा लगावला. तरवारीनें मी त्याचे अंग भोंसकलें नाहीं याचे कारण, मला भय पडलें कीं, न जाणों याचा जो कोणी धनी असेल त्याला हें कळल्यावर तो कदाचित् आपला सूड घेईल, व बाकीच्याही लोकांचा एकंदरीनें आपल्याविषयीं वाईट ग्रह होऊन वसेल. असो; त्या प्राण्याला ठोंसा मिळाल्याबरोबर तो मागे सरला, व इतका मोठ्यानें ओरडला कीं, शेजारच्या शेतांतून तसले आणखी तीस चाळीस प्राणी खूब मोठ्यानें ओरडत व वेडींविद्दीं तोंडें करीत आले, आणि माझ्या भोंवतीं जमले. परंतु मी एका झाडापाशीं गेलों, आणि त्याच्या खोडाशीं पाठ टेंकून उभा राहून, त्यांनीं आपल्या अंगाला स्पर्श करूं नये ह्मणून आपली तरवार परजूं लागलों. तेव्हां त्या आंगळ प्राण्यांपैकीं कांहीं माझ्या मागून झाडाच्या फांद्यांना लोंबकळून वर चढले, आणि त्यांनीं वरतून बहिर्दिशेचें काम चालविलें ! त्या घाणीच्या योगानें मला अतिशय त्रास झाला खरा, परंतु दुसरी कसली इजा मला त्यांजकडून झाली नाहीं.

अशा अवस्थेंत मी असतां ते सर्व प्राणी एकाएकीं फार जलदी करून पळून गेले. हें पाहून मला फारच चमत्कार वाटला. ते निवून गेल्यावर माझे भय कमी झालें, व मी त्या झाडापासून निवून पूर्ववत् रस्त्यानें जाऊं लागलों. पण डोबे बाजूकडे सहज पाहिलें तों एक घोडा शेतांतून मजकडे ह-

Shankar Datt
Kumar

Ahmed Raza

Chand

Thakur

Near

Muljibhai

Company

कूहकू येतांना माझ्या दृष्टीस पडला. त्याला पाहूनच पूर्वी सांगितलेल्या त्या गलिच्छ व त्रासदायक प्राण्यांनी पळ काढला असावा असे आतां माझ्या लक्षांत आले. वर सांगितलेला तो घोडा मजजवळ आल्यावर किंचित् दचकल्यासारखा झाला, परंतु लवकरच तो शांतपणे मजकडे लक्षपूर्वक व आश्चर्ययुक्त मुद्रेने पाहू लागला. तो माझ्या भोंवतीं दोन-तीनदां फिरला, व माझे हात आणि पाय त्याने फार निरखून पाहिले. मी तसाच आपल्या रस्त्याने गेलों असतो, परंतु मला न जाऊं देण्याच्या उद्देशाने तो रस्त्यांत आडवा झाला. तथापि त्याने मला इजा करण्याचे कांहींच चिन्ह दाखविले नाही, तर उलटा मजकडे तो दयार्द्र दृष्टीने पाहू लागला. याप्रमाणे कांहीं वेळपावेतो आम्ही एकमेकांकडे पहात उभे राहिलों. शेवटीं, ज्याप्रमाणे चाबूकस्वार हे, एखादा नवीन घोडा आपल्या संवयीचा करावयाचा असला ह्मणजे प्रथमतः शीळ घालून त्याला अंजारतातगोंजारतात, त्याप्रमाणे मी त्या घोड्याच्या मानेवर थाप मारण्याकरितां आपला हात पुढे सरसावला. परंतु त्याने आपले डोकें हालवून व भुंवया चढवून, हे माझे करणे आपल्याला अगदीं पसंत नाही असे दर्शविले, व माझा हात पलीकडे करण्यासाठीं हकूच आपला उजवा पाय वर उचलला. नंतर तो दोन तीन वेळां खिकाळला. पण तिन्ही वेळां त्याचा स्वर इतका निरनिराळा मला भासला कीं, तो आपल्या भाषेत कांहीं बोलत आहे असे माझ्या मनांत आले.

याप्रमाणे तो घोडा व मी असे दोघे उभे असतां दुसरा एक घोडा तेथे आला. तो पहिल्या घोड्यापाशीं मोठ्या सम्य रीतीने आला, व त्या दोघांनी आपापले उजवे खूर हकूच एकमेकांस लाविले. नंतर ते आळीपाळीने कित्येक वेळां खिकाळले. प्रत्येक वेळां त्यांनीं असा कांहीं निरनिरा-

ळा आवाज काढिला कीं, त्यांत कांहीं शब्दांचा उच्चार त्यांनीं केला असावा असें मला भासलें. ते कांहीं पावलें दूर गेले, व त्यावरून जणू काय यांना कांहीं विचार करावयाचा आहे असें दिसलें. तसेंच, ज्याप्रमाणें दोघां मनुष्यांची उभ्या उभ्या कांहीं महत्वाच्या गोष्टीसंबंधानें मसलत चालली असतां ते इकडून तिकडे व तिकडून इकडे खेपा घालीत असतात, त्याप्रमाणेंच पुढें या दोन्ही घोड्यांची कृति मला दिसली; व मीं त्यांची नजर चुकवून जाऊं नये ह्यागूनच कीं काय, ते मधून मधून मजकडे पहात होते. अशी त्या पशूंची समजूतदार प्राण्यासारखी कृति पाहून मला मोठा अचंबा वाटला, व त्यावरून मीं अनुमान केलें कीं, याच मानानें या देशांतील लोक जर बुद्धिमान् असतील, तर पृथ्वीवरचें कोणतेंही राष्ट्र त्यांची बरोबरी करूं शकणार नाही. हा विचार माझ्या मनांत आल्यावरून मला मोठें समाधान वाटलें, व या घोड्यांना काय विचार करावयाचा असेल तो खुशाल करीत राहून देऊन आपण आपलें पुढें निघून जावें व एखादें घर किंवा खेडें आढळेल तर पहावें असा मीं निश्चय केला. पण पहिला घोडा—ज्याचा रंग करडा होता—तो मी चाललों असें पाहून माझ्या मागून अशा कांहीं स्वरांन खिकाळला कीं, तें आपल्यालाच उद्देशून आहे असें मला वाटलें. त्यावरून तुझे काय ह्मणणें आहे तें कळूं दे असें त्यास दर्शविण्याकरितां मी मार्गें परतलों. तथापि हें प्रकरण काय असावें व याचा परिणाम कसा होणार याची मला कांहींच कल्पना होईना, यामुळें माझ्या मनाला धास्ती तर बसली. पण ती मीं बाह्यात्कारीं अगदीं दाखविली नाही.

ते दोन्ही घोडे माझ्या अगदीं जवळ आले, व माझा चेहरा आणि हात फार लक्षपूर्वक पाहूं लागले. करज्या

‘ हूं हूं हूं ’ यांच्या देशाची सफर. १२

घोज्याने आपल्या पुढच्या उजव्या पायाने माझी टोपी दावून-
दावून इतकी कांहीं वांकडी तिकडी करून टाकिली कीं, ती
काढून मला पुनः नीट घालावी लागली. त्यावरून त्या दो-
न्ही घोज्यांस फार चमत्कार वाटला असें दिसले. यांच्या-
पैकी दुसरा घोडा—ज्याचा रंग पिंगट होता—त्याने माझ्या
आंगरख्याचा झोळ चंचपून पाहिला, व तो माझ्या अं-
गापासून सुटा आहे असें दिसून आल्यावरून त्या दोघांही
घोज्यांना जास्तच आश्चर्य वाटलेसे दिसले. पिंगट रंगा-
च्या घोज्याने माझ्या उजव्या हाताला आपल्या खुराने स्प-
र्श केला, तेव्हां त्याचा मऊपणा व गोरेपणा पाहून त्याला
फार नवल वाटलेसे दिसले. परंतु पुढे त्याने आपल्या खु-
राच्या व नेवराच्यामध्ये माझा हात इतका जोराने दाव-
ला कीं, त्या वेदनेनें मीं मोठ्याने किंकाळी फोडली. त्याव-
रून पुढे ते दोघेही घोडे फार जपून मला स्पर्श करूं लागले.
माझे बूट व पायमोजे यांच्याविषयी त्यांना मोठे गूढ पडलेसे
मला दिसले; कारण त्यांस त्यांनीं कित्येक वेळां स्पर्श केला;
व ज्याप्रमाणे एखादा तत्त्वज्ञानी कांहीं नवीन व कठिण
अशा चमत्काराची उपपत्ति काढित असतां त्याचे हावभाव
चाललेले असतात, त्याप्रमाणे यांचेही हावभाव व किंकाळ-
णे चाललेले होते. सारांश, त्या प्राण्यांचे एकंदर व्यवस्थित
वर्तन, त्यांचा समज, चलाखी व शहाणपण हीं पाहून माझा
असा तर्क झाला कीं, हे कोणी जादूगार असावे, व यांनीं
कांहीं कारणाकरितां हे रूप धारण केले असून, इतक्यांत
त्यांना मी हा परका मनुष्य रस्त्यांत आढळल्यामुळे मा-
झ्याशीं दोन घटका गंमत करावी; अथवा असेही कदाचित्
असेलसें मला वाटले कीं, इतक्या दूरस्थ पैलपार देशावर
राहणारे जे लोक असतील त्यांच्या संवयी, तोंडावळे आणि
वर्ण यांहून अत्यंत भिन्न प्रकारचा असा मी यांस दिस-

ल्यामुळे, यांना खरोखरच मोठे आश्चर्य वाटून यांचा माझ्या संबंधांन कांहीं विचार चाललेला असावा. या माझ्या तर्कावरून त्यांना उद्देशून मी पुढीलप्रमाणे बोलण्याचे धैर्य केले. मी ह्मटले, 'सद्गृहस्थहो, जर तुम्ही जादूगार असाल—व असालच अशी माझी अनेक कारणांवरून समजूत झाली आहे—तर तुम्हांस कोणतीही भाषा समजत असली पाहिजे. यास्तव मी तुम्हांस नम्रतापूर्वक असे सांगतो कीं, मी संकटांत पडलेला असा गरीब इंग्लिश मनुष्य असून दुर्दैवाने या तुमच्या देशांत येऊन पडलों आहे. तर तुम्हांस माझी अशी विनंति आहे कीं, तुम्हीं घोड्याचे रूप घेतलेच आहे, त्या-अर्थी कृपा करून तुम्ही मला आपल्या पाठीवर घेऊन चला, व जेथे माझी सोय लागून माझे संकट निवारण होईल अशा एखाद्या घरात किंवा गांवांत मला नेऊन ठेवा. या तुमच्या उपकाराबद्दल मी तुम्हांला आपल्याजवळचा हा चाकू आणि हे कडे देईन.' असे ह्मणून मी आपल्या विशांतून त्या दोन्ही जिनसा काढल्या. माझे बोलणे चालले असतां ते दोघे घोडे ते लक्षपूर्वक ऐकत स्तब्ध उभे राहिले होते. बोलणे संपतांच ते पुनः पुनः खिकाळू लागले, व त्यावरून जणू काय ते मोठ्या गहन विचारांत गुंतले आहेत, असे दिसले. त्यांचे खिकाळणे ऐकून मला स्पष्ट दिसून आले कीं, त्यांनीं आपले मनोगत एकमेकांस उत्तम रीतीने कळविले; व थोडी मेहनत घेतली असतां त्यांच्या भाषेची वर्णमालाही तयार करितां येण्यास हरकत नाही; फार काय, पण चिनी भाषेच्या वर्णमालेपेक्षां हिला जास्त आयास पडतील, असे देखील मला वाटले नाही.

त्यांच्या बोलण्यांत 'याहू' असा शब्द वारंवार येत असे. त्याचा अर्थ समजण्यास मला जरी कांहींच साधन नव्हते, तरी त्या दोघां घोड्यांचे संभाषण चालले असतां तो

शब्द उच्चारण्याचा मी यत्न करून पाहिला. आणि त्यांचे बोलणे संपल्यावर त्यांच्याच आवाजाप्रमाणे बहुतेक हुबेहूब आवाज काढून मी तो शब्द मोठ्याने उच्चारिला. त्यावरून त्या दोघांसही मोठा चमत्कार वाटला असे त्यांच्या मुद्रेवरून दिसले. आणि त्या करज्या घोज्याने, जणू काय मला त्या शब्दाचा उच्चार बरोबर कसा करावा हे शिकविण्याकरितांच, तो शब्द पुनः दोनदा उच्चारिला. त्यावरून मीही होईल तितका त्याच्यासारखाच तो फिरून फिरून उच्चारण्याचा प्रयत्न केला; व जरी मला तो अगदी थेट त्याच्या सारखा उच्चारितां आला नाही, तरी प्रत्येक वेळीं माझी सुधारणा होत गेली यांत संशय नाही. नंतर त्या घोज्याने दुसरा एक बराच अवघड शब्द मला उच्चारण्यास शिकविण्याची खटपट करून पाहिली. परंतु पहिल्याप्रमाणे हा मला लवकर आला नाही. तथापि दोन तीन वेळां यत्न केल्यावर त्यांत मला बरेच यश आले. ते पाहून माझ्या बुद्धीविषयी त्यांना पहिल्याहीपेक्षां फार विस्मय वाटला, असे दिसले. हा शब्द वास्तविक आपल्या भाषेत लिहून दाखवितां येणार नाही, तथापि तो ‘ हुं हुं हूं ’ असा लिहिला असतां जवळ जवळ बरोबर होईल असे ह्मणण्यास हरकत नाही.

नंतर त्या दोघां घोज्यांचा थोडा वेळ संवाद होऊन त्यांनीं एकमेकांचे खूर एकमेकांस लावण्याचा शिष्टाचार पूर्वीप्रमाणे केल्यावर ते निरोप घेऊन निघाले. त्यांचा वर सांगितलेला शेवटचा संवादही माझ्या संबंधाचाच असावा असे मला वाटले. नंतर करज्या घोज्याने मला आपल्यापुढे चलण्याविषयी खूण केली. तेव्हां याहून जास्त चांगला मार्गदर्शक आपणाला भेटेपर्यंत यांच्याच तंत्राने आपण चालवे हे बरे, असे मनांत आणून मी त्यांच्या ह्मणण्याप्रमाणे

केलें. जेव्हां जेव्हां माझे पाऊल सावकाश पडायला लागे, तेव्हां तेव्हां त्यानें 'हुं हुं हूं' ह्मणावें. याचा अर्थ काय असावा हें माझ्या लक्षांत येऊन मीं त्याला असें दर्शविलें कीं, मीं दमून गेलों असल्यामुळे मला याहून जलद चालतां येणें अशक्य आहे. हें त्याला पूर्णपणें समजल्यासारखें दिसलें. कारण मग तो मला जलदी करण्याविषयीं तसदी देईनासा झाला; इतकेंच नव्हे, तर मला विसांवा मिळण्याकरितां मध्यें कांहीं वेळ थांबूंही लागला.

प्रकरण २.

एकजण ' हुं हुं हुं ' गलिव्हर यास आपल्या घरीं घेऊन जातो.—त्या घराचें वर्णन.—गलिव्हर याचें तेंथें आदरातिथ्य झालें तो प्रकार.—त्या लोकांच्या भक्ष्याचें वर्णन.—गलिव्हर यास खाण्यास मांस न मिळाल्यामुळें तो मोठ्या संकटांत पडतो.—त्या संकटाचें निवारण होतें.—त्या देशांत गलिव्हर याचें खाणें पिणें कशा प्रकारें चाले तें.

मी

सुमारें दीड कोस चालल्यावर एका लांबच लांब अशा इमारतीपाशीं आलों. तिला मातीच्या भिंती वगैरे कांहीं नसून ती जमिनींत नुसते खांब पुरून त्यांवर उभी केलेली होती, व तिला मधून कूड घालून तिचे निरनिराळे भाग केलेले होते. तिचे छप्पर फार खालपट असून त्यावर गवत घातलेलें होतें. यावेळीं मा-

झ्या मनाला जरा समाधान वाटलें, व या घरांतील लोकांचा

आपल्याविषयी चांगला ग्रह होऊन आपल्याला ममतेने वागविण्याविषयी त्यांच्या मनाची प्रवृत्ति व्हावी या हेतूने मी त्यांना नजर करण्याकरितां आपल्या जवळचीं खेळणीं वगैरे काढिलीं. हे मीं प्रवासी लोकांच्या नेहमींच्या रीतीस अनुसरूनच केले. हे प्रवासी अमेरिकेंतील रानटी इंदियन लोकांत प्रथम जातात तेव्हां त्यांना वश करून घेण्याकरितां अशाच प्रकारच्या उपायांची योजना करितात. असो.

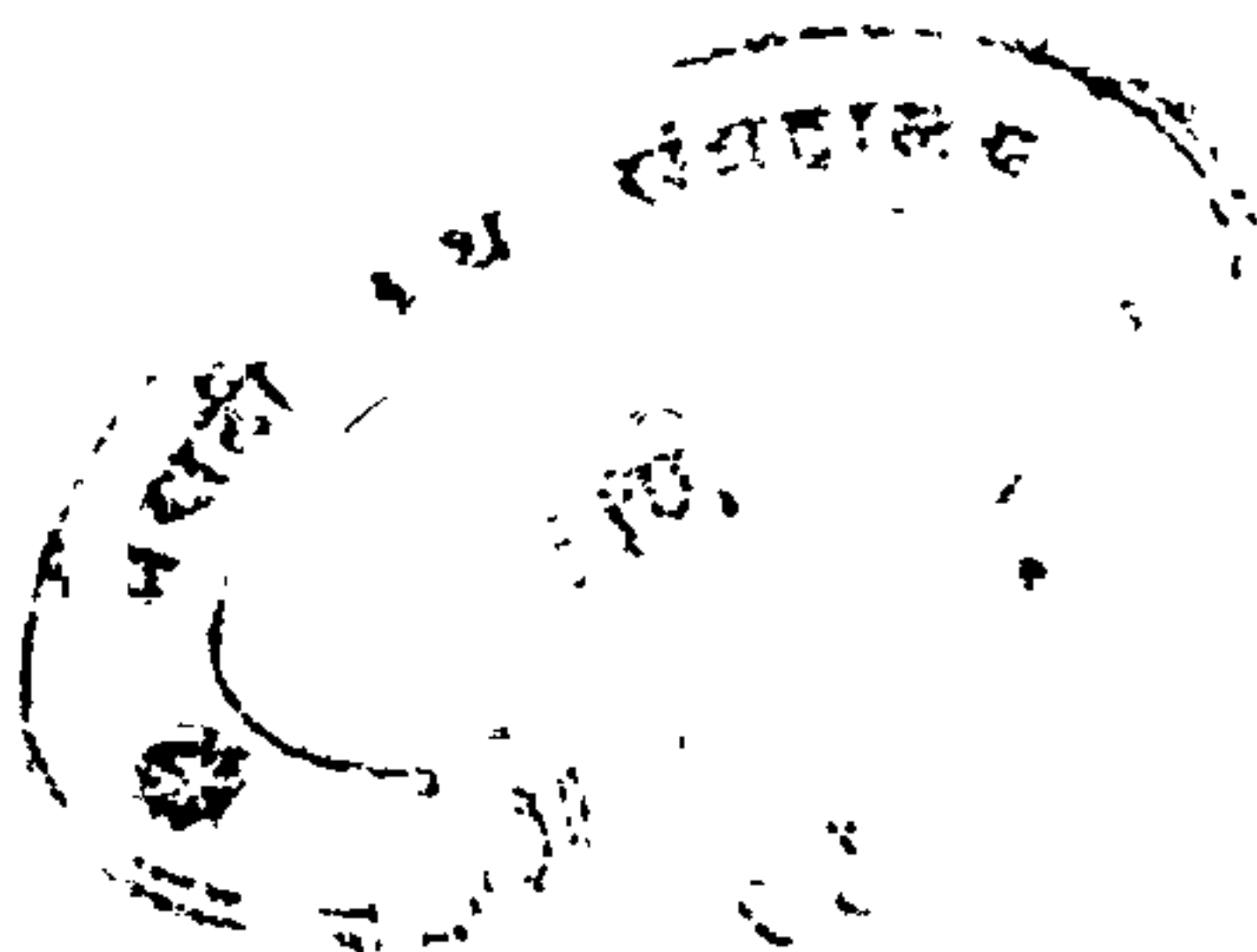
त्या घोड्यांने मला प्रथम आंत शिरण्याविषयी खुणेने सुचविले. मी ज्या दालनांत प्रथम गेलों, ते चांगले मोठे असून त्याची जमीन गुळगुळीत होती. त्याच्या लांबीचे एके बाजूस गव्हाण होती, व दाणा घालण्याकरितां कोटंबे होते. त्याठिकाणीं तीन घोडे व दोन घोड्या होत्या. यांपैकी कोणीही कांहीं खात नसून सर्व मांडी घालून बसलेलीं होती. हे पाहून मला फारच चमत्कार वाटला. याहीपेक्षां, बाकीचीं जनावरे घरांतील कामधंदा करीत असलेलीं पाहून मला जें नवल वाटले तें सांगतां पुरवत नाही ! कां कीं, हीं नेहमीं आपण पहातो तशीं अगदीं साधारण गुरें दिसत होती. तथापि हे पाहून माझे जें प्रथम मत झालें होतें तेंच कायम झालें. ते हे कीं, ज्या राष्ट्रांतील लोक अशा मुक्या जनावरांस इतक्या विलक्षण रीतीने सुधारूं शकतात, त्यांचें शहाणपण इतर कोणत्याही राष्ट्रांतील लोकांपेक्षां फार जास्त असलें पाहिजे. असो; माझ्या मागून लागलाच तो करडा घोडा आंत आला, व इतरांनीं मला कदाचित् त्रास दिला असता तो या योगानें टळला. तो, जसा एखादा अधिकार बजावतो, त्याप्रमाणें पुष्कळ वेळां मोठ्यानें खिकाळला, व त्याचा हुकूम मान्य केल्याबद्दल इतरांकडून त्यास जबाब मिळाले.

या वरील दालनाच्या पलीकडे तितक्याच लांबीचीं आ-

णखी तीन दालनें होतीं, व त्यांतून जाण्याचीं दारें अगदीं एकमेकांसमोर होतीं. मीं व पूर्वी सांगितलेला करज्या रंगाचा घोडा असे दुसऱ्या दालनांत गेलों, व तेथून लागलींच तिसऱ्यांत चाललों. यावेळीं तो करडा घोडा माझ्या पुढें झाला, व आपल्या मार्गे येण्याविषयीं मला खुणेनें सुचवूं लागला. तेव्हां मी अंमळसा थांबलों, व घरधनी आणि घरधनीण यांस द्यावयाचा नजराणा काढून हातांत तयार ठेविला. या नजराण्यांतील चिजा इतक्या होत्याः दोन चाकू, खोल्या मोत्यांचे तीन गजरे, एक लहानसा आरसा, आणि एक गळेसर. असो. तो घोडा तीन चार वेळ खिकाळला, त्यावरून कोणी मनुष्य यास आतां उत्तर देईल ह्मणून मी मार्गप्रतीक्षा करीत राहिलों. परंतु तशा प्रकारचें उत्तर कांहींच न येतां तसा खिकाळण्याचा आवाजच उत्तराच्या ऐवजीं मला दोन तीन वेळ ऐकूं आला. मात्र तो त्या घोड्याच्यापेक्षां जरा बारीक व कर्कश होता. मला वाटलें कीं, आंत माझा शिरकाव होण्यास बराच पुष्कळ अवधि लागत आहे, त्याअर्थीं हें घर कोणा थोरा मोठ्याचें असावें; परंतु अशा थोर मनुष्याच्या येथें सर्व चाकर वगैरे हीं घोडींच असावीं हें कसें, याचें मला मोठें कोडें येऊन पडलें. एकदां मला वाटलें कीं, मीं हाल व दुःखें फार सोसल्यामुळे माझ्या मेंदूंत कांहीं विकार झाला कीं काय नकळे. तेव्हां मी चांगला शुद्धीवर आहे अशी आपली खात्री करून घेऊन, पुनः उभा होतो त्या ठिकाणीं चोहोंकडे नीट पाहिलें. परंतु पहिल्या दालनाप्रमाणेंच या जागेतील सर्व प्रकार असून, ही अंमळ तिच्यापेक्षां जास्त नीटनेटकी व खुलवलेली आहे, दुसरें कांहीं नाहीं, असें मला दिसलें. त्यावरून मीं आपले डोळेबिळे चांगले पुसून पुनः नीट लक्षपूर्वक पाहिलें. तरी पण तोच प्रकार दृष्टीस पडला. तेव्हां अजूनही मी शुद्धीवर नसून स्व-

मांतच आहे कीं काय हें पहाण्याकरितां आपल्या दंडाला व कुशीला चिमटे घेतले. तरीही पण सर्व पूर्वतच स्पष्ट रीतीनें मला दिसल्यावरून मीं अनुमान केलें कीं, हें कांहीं तरी गौडबंगाल असावें यांत संशय नाहीं. परंतु माझ्या मनांतले हे तरंग जास्त चालण्यास मला वेळच मिळाला नाहीं. कारण तितक्यांत तो करज्या रंगाचा घोडा दारापाशीं आला, आणि तिसऱ्या दालनांत चलयविषयीं त्यानें मला खूण केली. त्याठिकाणीं मी गेलों तों तेथें मला एक फार सुंदर घोडी व तिजपाशीं असलेली एक शिंगी व शिंगा हीं दिसलीं. हीं तिघेही मांज्या घालून गवताच्या चट्यांवर बसलेलीं होतीं. त्या चट्या सुरेख रीतीनें विणलेल्या, चांगल्या नीटनेटक्या, व स्वच्छ अशा होत्या.

वर सांगितलेली घोडी मला पहातांच उठली, आणि मजजवळ येऊन तिनें माझा हात व तोंड लक्षपूर्वक पाहिलें. त्याबरोबर तिनें धिक्कारयुक्त मुद्रा केली, आणि घोड्याकडे वळून 'याहू' असा शब्द उच्चारिला. तो शब्द मी उच्चारवयास शिकलों होतों मात्र, परंतु त्याचा अर्थ मला मुळींच माहीत नव्हता. तथापि तो पुढें लवकरच मला कळला, व त्या योगानें माझी जी मानखंडना झाली ती मी जन्मांत विसरणार नाहीं ! तिचें कारण पुढील मजकुरावरून ध्यानांत येईल. असो; मग त्या घोड्यानें 'हुं हुं हूं' शब्द केला, व डोक्यानें खूणवून मला आपल्यामार्गे येण्याविषयीं सुचविलें. थोडक्याच वेळानें आहो त्या घरापासून कांहीं अंतरावरच्या पटांगणांत दुसरें एक घर होतें तेथें गेलों. त्या ठिकाणीं, प्रथमतः मीं या देशांत प्रथम पाऊल टाकल्याबरोबर जसे अत्यंत तिरस्करणीय असे प्राणी मला भेटले होते, तशाच प्रकारचे तीन प्राणी आढळले. ते, कंद आणि मांस गपागप खात होते. हें मांस गाढवें, कुत्री,

mani

यांचे, व रोगाने अथवा इतर कारणाने मेलेल्या गाईबैलांचे होते असे मला मागाहून कळले. वर सांगितलेल्या प्राण्यांच्या मानेला दावीं अडकविलेलीं असून तीं दावीं एका तुळईला बांधलेलीं होती, व अशा रीतीने त्यांना तेथे जखडून टाकिले होते. हे प्राणी आपले भक्ष्य आपल्या पुढील पायांच्या पंजांत धरून दातांनी तोडून खात होते.

माझ्या धन्याने (यावेळेपासून मी त्या करज्या घोड्यास ‘ धनी ’ अशी संज्ञा देतो.) आपल्या एका तांबूस रंगाच्या चाकर घोड्यास वरील हिडिस प्राण्यांपैकी सर्वांत मोठ्या प्राण्याला सोडून पटांगणांत आणण्याविषयी सांगितले. तो आल्यावर त्याला आणि मला शेजारी उभे केले. नंतर माझ्या धन्याने आणि त्याच्या चाकराने आमचे दोघांचे चेहरे नीट निरखून पाहिले, व नंतर कित्येक वेळां ‘ याहू ’ असा शब्द उच्चारिला. दृष्टीस पडल्याबरोबर किळस येणारा तो प्राणी बघतांच मला जेव्हां आढळून आले की त्याचे सर्व अवयव अगदीं मनुष्यासारखे आहेत, तेव्हां मी किती आश्चर्यचकित झालों व मला किती वाईट वाटले त्याचे शब्दांनीं वर्णन करणे कठिण आहे ! आतां, त्याचे तोंड चपटे व रुंद, तसेच नाक तर अगदींच बसलेले, ओंठ भारीच मोठे, आणि तोंडही तसेच विलक्षण रीतीचे पसरट होते हे खरे; परंतु हा फरक सर्व रानटी राष्ट्रांतल्या लोकांत नजरेस पडतोच; कां की, त्यांचीं मुले लहान असतांना ते भुईवर त्यांस पालथीं लोळू देतात, किंवा पाठीशीं बांधितात, त्यामुळे त्यांचे नाक तोंड वगैरेची अशी अवस्था होते. त्या ‘ याहूचे ’ पुढले पाय व माझे हात यांत फरक काय तो एवढाच होता की, त्याचीं नखे लांब लांब होती, तळहात खरंबरीत असून त्यांचा रंग पिंगट होता, व त्याच्या मागल्या बाजूस पुष्कळ केंस आलेले होते. पण मी पायांत

बूट आणि पायमोजे घातले असल्यामुळे दोहोंच्यातील भेद त्या घोड्यास कळला नाही. सारांश, त्या 'याहू' च्या व माझ्या शरीराच्या सर्व भागांत साधारणपणे हलटला हलणजे वर सांगितल्याप्रमाणे केसांच्या व रंगाच्या संबंधानेच कायतो फरक होता. तथापि पायांप्रमाणेच माझ्या शरीराच्या इतर भागांच्या संबंधानेही त्या घोड्यांना 'याहू' त व माझ्यांत फारच फरक दिसला, व असा प्रकार कां असावा याविषयीं ते मोठे बुचकळ्यांत पडले. हा फरक दिसण्याचे कारण दुसरें कांहीं नाही, तर माझ्या अंगांत पोषाख होता, हेंच काय तें. कांकीं, पोषाकाची कल्पना अर्थात्च त्या घोड्यांना मुळींच नव्हती. त्या तांबूस रंगाच्या घोड्यांनै, मला खाण्याकरितां एके प्रकारचा कंद माझ्या हातांत दिला तो मीं घेतला, आणि हुंगून पाहून मोठ्या सभ्यपणाने व नम्रपणाने परत दिला. तेव्हां त्या 'याहू' च्या घरांतून गाढवाचे मांसाचा एक तुकडा आणून तो मला तो देऊं लागला. पण त्याची इतकी वाईट घाण मला आली कीं, मीं लागलेच आपले तोंड फिरविलें. तेव्हां त्यानें तोच तुकडा त्या 'याहू' पुढे टाकून दिला, व त्यानें तो मोठ्या आवडीनें खाल्ला. नंतर त्या घोड्यानें एक गवताची पेंढी व कांहीं ओट धान्य आणून माझ्यापुढे ठेविलें. परंतु मीं आपले डोकें हालवून, हें माझे भक्ष्य नव्हे असें त्यांस दर्शविलें. यावेळीं मला असें भय पडलें कीं, माझ्या जातीचा प्राणी जर कोणी मला या ठिकाणीं आढळणार नाही, तर उपाशी मरण्याची पाळी मजवर खास येणार ! आतां कोणी हलणेल कीं, ते 'याहू' तर अगदीं माझ्या सारखेच होते; पण मी वास्तविक सांगतो कीं, त्या वेळीं निदान जरी मी मानवी प्राण्यापेक्षां जास्त कोणासही चाहत नव्हतीं, तथापि त्या 'याहू' स पाहून, ज्याला

ह्मणून कांहीं बुद्धि आहे असा प्राणी इतका घाणेरडा साऱ्या पृथ्वीवर नसेल असें मला वाटलें. आणि त्या देशांत मी होतो तितक्या वेळांत जितका जितका त्यांचा सहवास मला अधिक झाला, तितका तितका त्यांचा अधिकच तिरस्कार मला वाटूं लागला. असो; त्या ‘ याहूं ’ चा मी तिटकारा करितों असें माझ्या धन्यास माझ्या चर्येवरून दिसल्यामुळे त्यानें परत त्यास त्याच्या जागीं पाठवून दिलें. मग त्यानें आपला पुढला खूर आपल्या तोंडाला लावला. तो लावण्यास त्याला किंचितही कठिण पडलें नाहीं.—इतकेंच कीं, तशाच प्रकारें त्याच्या शरीराची रचना केलेली असावी असें मला दिसून आलें. त्यावरून मला पराकाष्ठेचें आश्चर्य वाटलें. त्यानें वरीलप्रमाणें खूर तोंडाला लावून व दुसऱ्या कांहीं खुणा करून, मला खावयास काय पाहिजे, तें जाणण्याची इच्छा दर्शविली. पण त्याला समजेल असें उत्तर मला कांहींएक देतां येईना; व कदाचित् त्याला तें समजलेंही, तरी माझी खाण्याची तरतूद त्यास कशी करितां येईल हें मला मुळींच समजेना. याप्रमाणें आम्ही दोघे अगदीं विचारांत गुंतलों असतां एक गाय तिकडून जातांना माझ्या नजरेस पडली. त्यावरून मीं तिजकडे बोट केलें, आणि तिचें दूध काढून पिण्याची इच्छा दर्शविली. याचा चांगला उपयोग झाला; कारण त्या घोड्यानें तत्काळ मला घरांत नेलें, व चाकरांपैकीं एका घोडीला एक खोली उघडण्यास सांगितलें. त्या खोलींत मातीच्या व लांकडी भांड्यांत फार स्वच्छ व व्यवस्थित रीतीनें ठेविलेलें पुष्कळ दूध होतें. तिनें एक मोठा थोरला वाडगा भरून मला दिला. तो मी मोठ्या आनंदानें प्यालों, व त्या योगानें मला फार समाधान वाटलें.

दोन प्रहरच्या सुमारास आमच्या घराकडे गाडीसारखें एक

वाहन येतांना माझ्या दृष्टीस पडले. ते ओढण्यास चार 'या-हू' लाविलेले होते. या गाडींत एक ह्यातारा घोडा बसलेला असून तो कोणी मोठ्या योग्यतेचा असावा असे दिसत होते. त्याच्या पुढल्या डाव्या पायास कांहीं अपघाताच्या योगानें इजा झाली असल्यामुळे तो त्या गाडींतून मागल्या पायांनीच उतरला. हा घोडा माझ्या धन्याचे येथे भोजनाकरिता आला होता. माझ्या धन्याने त्याचा मोठा सत्कार केला. त्या दिवशी जेवणाचा वेत सर्वांत उत्तम व स्वच्छ अशा जागेत केलेला होता. त्यांनीं प्रथम गवत खाल्लें व मग ओट धान्याची खीर वाढायला आली. ती त्या ह्यातार्या घोड्यानें ऊन असतांनाच खाल्ली, व बाकीच्यांनीं निवाल्यावर खाल्ली. त्यांचे जेवावयाचे कोटंबे त्या जागेच्या मध्यभागीं सारख्या अंतरावर वर्तुळाकृति ठेविलेले असून त्यांच्या भोंवतीं तीं सर्वजण गवताच्या चटयांवर मांडी घालून बसलेलीं होतीं. मध्यभागीं मोठी थोरली गव्हाण होती, व कोटंबे जसजसे मांडलेले होते तसतसे त्या गव्हाणीला कोन होते, यामुळे प्रत्येक घोडा व घोडी मोठ्या व्यवस्थित रीतीनें व मर्यादेनें आपापेंल भक्ष्य ह्मणजे गवत व ओट धान्याची खीर हीं खात होतीं. धाकटा शिंगा व शिंगी यांची वागणूक फारच मर्यादेची व किता घेण्यासारखी दिसली; आणि घरधनी व धनीण यांच्या चर्या फारच आनंदी असून तीं आपल्या पाहुण्याचा समाचार घेण्यांत फार तत्पर दिसलीं. करज्या रंगाच्या घोड्यानें ह्मणजे माझ्या धन्यानें मला आपले शेजारीं उभें राहण्यास सांगितलें. तेव्हां तो व त्याचा मित्र ह्मणजे तो आलेला पाहुणा, यांच्यांत माझ्या संबंधानें पुष्कळ संभाषण झालें. हें मी कशावरून ह्मणतो, तर त्या पाहुण्यानें मधून मधून पुष्कळ वेळां मजकडे पाहून 'याहू' या शब्दाचा उच्चार केला. मीं हातमोजे घातले होते ते पाहून माझ्या

धन्याला मोठा चमत्कार वाटला; व यावरून मीं आपले हातांस (त्यांच्या मते पुढील पायांस) कसली इजा करून घेतली आहे कोण जाणे असे त्यास वाटले. मग त्यानें आपला खूर तीन चार वेळां माझ्या हातांस लावून अशी इच्छा दर्शविली कीं, मला आपले हात मूळस्थितीवर आणतां येतील तर मीं ते आणावे. त्यावरून लागलेच मीं आपले हातमोजे काढून विश्रांत टाकले. हें पाहून त्या दोघांमध्ये पुनः बोलणें सुरू झालें, व एकदरीनें ती मंडळी माझे वर्तन पाहून फार खूष झाली. त्यांनीं मला जे काय थोडेसे शब्द येत होते ते बोलावयास सांगितले, व जेवण चालले असतां माझ्या धन्यानें मला, ओट धान्य, दूध, विस्तव, पाणी व दुसरे कांहीं पदार्थ यांचीं नांवे शिकविलीं. मला परकी भाषा शिकण्याचा लहानपणापासून सराव फार असल्यामुळे वरील शब्दांचा उच्चार धन्यानें सांगितल्याप्रमाणें हुबेहूब करण्यास मला मुळींच कठिण गेलें नाहीं. मग जेवण झाल्यावर माझा धनी मला एकीकडे घेऊन गेला, आणि माझ्या खाण्याची तजवीज कशी करावी याविषयीं आपल्याला मोठी काळजी पडली आहे असें त्यानें खुणांनीं व शब्दांनीं मला समजाविलें. त्यांच्या भाषेत ओट या शब्दास ‘लहन्’ असें ह्मणतात. हा शब्द मीं दोन तीन वेळ उच्चारिला; कां कीं, प्रथमतः तें धान्य खाण्याचें जरी मीं नाकारिलें होतें, तरी पुनः विचाराअंतीं मला असें वाटले कीं, आपल्याला कांहीं युक्तीनें याची भाकर करितां येईल; व ती दुधाशीं खाऊन, या देशांतून सुटका होऊन आपण आपल्या जात बांधवांमध्ये जाऊं तों पर्यंत, कसा तरी आपल्याला जीव वांचवितां येईल. असो; माझ्या धन्यानें लागलेच आपल्या घरांतिल एका घोडीस एका प्रकारच्या लांकडी थाळ्यांत बरेंच पुष्कळ ओट घेऊन येण्यास सांगितले. त्याला

मीं चांगली आंच दिली, आणि हातांनीं तें चांगलें जोर देऊन चोळलें. तेव्हां त्याचीं फोलें निघालीं. मग मीं कांहीं युक्ति करून तें पाखडलें, व दाणे आणि फोल एकीकडे केलें. नंतर दगडावर ते दाणे वाटले, व त्यांत पाणी घालून व मळून त्यांची भाकर बनविली. ती मीं विस्तवावर भाजली, आणि ऊन ऊन अशी दुधावरोवर खाळी. हें खाणें युरोप खंडाच्या कित्येक भागांतील लोकांत जरी बहुतेक सर्वसाधारण आहे, तरी मला तें पहिल्यानें अगदींच वाईट लागलें. तथापि बरेच दिवस गेल्यावर संवयीनें तें माझ्या आंगवळणीं पडलें. आणि मला आजपर्यंत खाण्यापिण्याच्या संबधानें पुष्कळ वेळां महत् संकटें भोगावीं लागलीं असल्यामुळें वास्तविक गरज ही किती थोडक्यानें भागत असते याचा अनुभव मला याच वेळेस नव्हे तर यापूर्वीही अनेक वेळां आलेला होता. शिवाय चमत्काराची गोष्ट ही कीं, या देशांत मी जितके दिवस राहिलों होतो, तितक्या दिवसांत कधींही दुखणें ह्मणून मला कसलें तें ठाऊक नाही ! आतां इतकें खरें कीं, कधीं कधीं मीं ' याहूं ' च्या केंसाच्या केलेल्या फांसाच्या योगानें एखादा ससा अथवा पक्षी धरीत असें, तसेंच कांहीं चांगला चांगला झाड पाला गोळा करून तो शिजवून भाकरीवरोवर खाण्याकरितां भाजीसारखें कांहीं करित असें, आणि कधीं कधीं दुधापासून लोणीही काढीत असें. लोणी हा अर्थात् मला तेथें मोठा अपूर्वाईचा पदार्थ असे.

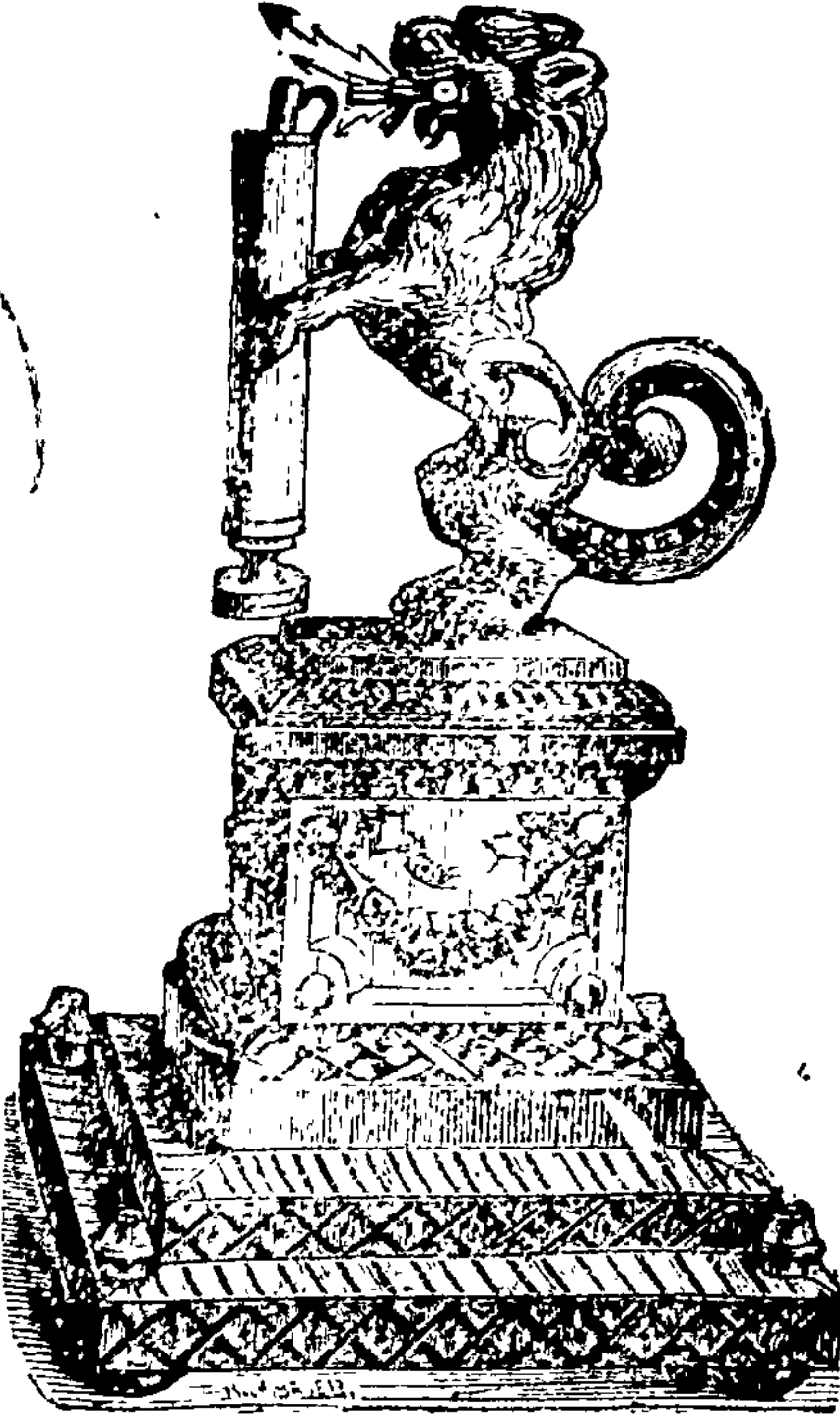
प्रथमतः मला तेथें मिठाच्या उणीवेमुळें मोठी आडचण पडली. पण हळूहळू मला तें न खाण्याची संवय पडतां पडतां त्याच्या वांचून माझे अडेनासें झालें. यावरून मीं असें अनुमान करितों कीं, मिठाचा फार उपयोग करण्याची जी आपल्या लोकांत रीत पडली आहे ती केवळ चैनीखातर

असून, तें आरंभीं ह्मटलें ह्मणजे, पाणी वगैरे पिण्याची वासना व्हावी ह्मणून, पदार्थांत घालण्याची चाल पडली असावी. आतां मोठमोठ्या जलपर्यटनाच्या प्रसंगीं मांस नासूनये ह्मणून, अथवा ज्या ठिकाणीं बाजार फार दूर असल्यामुळे त्याचा सांठा करून ठेवावा लागतो अशा प्रसंगीं तें खराब होऊं नये ह्मणून त्यांत मीठ अवश्य घालावेंच लागतें, हा प्रकार निराळा. मनुष्यांनै केवळ चैनीकरितां तें पदार्थांत घालण्याचा प्रघात पाडला असावा असें जें मीं वर ह्मटलें तें कशावरून तर, मनुष्याखेरीज दुसऱ्या कोणत्याही प्राण्यास त्याची चटक मुळींच नाही, आणि माझ्या स्वतःविषयीं ह्मणाल तर, हा देश मी सोडून गेल्यावर जे जे पदार्थ माझ्या खाण्यापिण्यांत येत त्यांपैकीं मीठ असलेला पदार्थ मला खाण्यास बरेच दिवस अडचण पडत असे.

या देशांतिल माझ्या खाण्यापिण्याच्या संबंधानें वर जेवढें मीं सांगितलें तेवढें अगदीं बस आहे. वास्तविक पाहातां इतकें सांगितलें हें सुद्धां फाजीलच आहे. परंतु तें सांगणें मला इतक्याकरितां भाग पडलें कीं, या अशा प्रकारच्या देशांत व तेथल्या विलक्षण रहिवाशांत तीन वर्षे जीं मीं काढिलीं, तीं कशीं याविषयीं लोकांना संशय उत्पन्न होऊं नये ह्मणून. बाकी साधारणतः प्रवासी लोकांचे वृत्तांत जर पाहूं गेलें तर, या प्रकरणाच्या संबंधानें त्यांत रिकामें कंटाळवाणें लांबच लांब चव्हाट वळलेलें दृष्टीस पडतें—जणू काय लोकांना यांच्या खाण्यापिण्याच्या संबंधाची हकीकत समजण्याची भारी उत्कंठा असते !

असो; संध्याकाळ होत आली तेव्हां माझ्या धन्यांनै मला बिन्हाडाकरितां जागा नेमून देण्याविषयीं हुकूम केला. ती माझ्या धन्याच्या घरापासून सुमारे दहा बारा हातां-

च्या अंतरावर असून 'याहू' च्या जागेपासून निराळी होती. या ठिकाणी मी खाली गवत पसरून वर आपले कपडे अंथरले व अशा प्रकारे साधारण मऊ अंथरूण करून निजलो. पण पुढे लवकरच यापेक्षां माझी निजण्यावसण्याची सोय चांगली झाली. या संबंधाची हकिकत पुढे येईल.

प्रकरण ३.

गलिव्हर हा तिकडील भाषा शिकण्याविषयी झटून यत्न करितो.—
त्याचा धनी या कामी त्यास साहाय्य करितो.—त्या भाषेचें वर्णन.—
गलिव्हर यास पहाण्याकरितां पुष्कळ थोर थोर 'हुं हुं हूं' ये-
तात.—तो आपल्या जलपर्यटनाची थोडीशी हकीकत आपल्या
धन्यास सांगतो.

मा

इया मनांत मुख्यतः या वेळीं त्या 'हुं
हुं हूं' ची भाषा शिकण्याचें फार आ-
लें. या कामीं माझा धनी, त्याचीं मुलें,
आणि घरांतील सर्व चाकर वगैरे मला
मोक्या उत्सुकतेनें साहाय्य करूं ला-
गलीं; कारण माझ्यासारख्या केवळ प-
शुवत् प्राण्यास असें बुद्धिसामर्थ्याचें
काम कसें यावें याविषयीं त्यांस मोठा

अचंबा वाटे. मीं प्रत्येक वस्तूकडे बोट करून तिचें नांव
काय हें विचारीं, व एकांतांत असें त्या वेळीं तें नांव आ-
पल्या स्मरणवर्हींत टिपून ठेवीं. नंतर मीं आपल्या उच्चा-
रांतील दोष काढून टाकण्याकरितां कुटुंबांतील पुष्कळांस

तोच तो शब्द पुनः पुनः उच्चारावयास सांगें. या कामांत विशेषतः चाकरांपैकीं तांत्रुस रंगाचा जो एक घोडा होता, तो मला मदत करण्यास नेहमीं फार तत्पर असे.

ते लोक बोलतांना नाकांतून व घशांतून ध्वनि काढितात. त्यांची भाषा डच् किंवा जर्मन् या भाषांसारखी बहुतेक आहे. परंतु तिच्यांत सौंदर्य व स्पष्टता अधिक आहे. जर्मनीचा प्रख्यात बादशाह पांचवा चार्लस् हा ह्मणत असे कीं, ' मला आपल्या घोड्याशीं बोलावयाचें असलें ह्मणजे तें डच भाषेंत बोलावें लागतें. '

माझा वृत्तांत समजण्याविषयीं माझ्या धन्याची जिज्ञासा आणि उतावळी इतकी कांहीं होती कीं, तो आपल्या रि-कामपणापैकीं पुष्कळ वेळ मला शिकविण्याचे कामीं खर्च करी. मी ' याहू ' जातीचा असावा अशी त्याची खात्री झाली होती, तथापि माझी हुशारी, सभ्यपणा व स्वच्छता हीं पाहून त्याला मोठें आश्चर्य वाटलें; कां कीं, ' याहू ' ह्मटले ह्मणजे या गुणांचे केवळ शत्रु होत हें त्यास माहीत होतें. माझ्या अंगावरचीं वस्त्रें प्रावरणें पाहून त्याला मोठा चमत्कार वाटे; कारण हीं माझ्या शरीराचा भागच असावीं असें तो समजत असे; कां कीं, मी आपले कपडे कोणाच्याही देखत कधींही काढीत नसें, तर सर्वजण निजलीं ह्मणजे मग काढीत असें, व तीं जागीं होण्यापूर्वीच घालीत असें. असो; माझ्या धन्यास, मी कोठून आलों हें समजण्याची, तसेंच माझ्या चालचलणुकींत बुद्धीचा थोडासा जो कांहीं अंश त्यास दिसे तो मला कसा प्राप्त झाला हें जाणण्याची, आणि माझी सर्व हकीकत माझ्या तोंडानें कळण्याची, फार उत्कंठा लागली. ही शेवटची गोष्ट मजकडून होण्यास फारसा अवधि लागणार नाहीं अशी त्याची खात्री झाली; कां कीं, त्यांच्या भाषेचे शब्द उ-

च्चारण्यांत व वाक्यें बोलून दाखविण्यांत मी भराभर तरबेज होत चाललों असें तेव्हांच त्याला दिसून आलें. मी आपल्या स्मरणशक्तीस साहाय्य होण्यासाठीं असें करूं लागलों कीं, जें काय शिकें तें सर्व इंग्लिश लिपींत लिहीं; आणि त्या त्या शब्दापुढें किंवा वाक्यापुढें त्याचें भाषांतर लागलेंच लिहून टाकीं. व हें मी पुढेंपुढें आपल्या धन्याच्या समक्षही करूं लागलों. मी हें काय करितों हें त्यास समजावून सांगण्यास मला अतिशय प्रयास पडले; कारण त्या देशाच्या रहिवाशांना लेखनकलेची कल्पनाही नाहीं.

सुमारें दहा आठवड्यांत मला आपल्या धन्याचे बहुतेक सवाल समजूं लागले, व तीन महिन्यांनीं मला त्यांचे जबाबही साधारणपणें देतां येऊं लागले. मग त्यानें मला विचारिलें, ‘ तूं कोणत्या देशाहून आलास, व बुद्धिमान् प्राण्याचें अनुकरण तुला कसें करितां येऊं लागलें ? ’ कारण तो ह्मणाला, ‘ याहूं ’ चें आणि तुझे सादृश्य असून त्यांच्या अंगीं शिक्षणाची योग्यता अगदींच नाहीं; उलटे ते कावेबाज असून खोडसाळपणाकडे मात्र त्यांचा कल फार. मीं उत्तर केलें, मीं फार दूर देशाहून समुद्रांतून येथें आलों. येतांना मजबरोबर माझ्या सारखेच आणखी पुष्कळजण असून, आहीं सर्व, झाडांच्या (लांकडांच्या) केलेल्या एके प्रकारच्या मोठ्या पात्रांत बसून आलों. माझ्या सोबत्यांनीं मला ह्या किनाऱ्यावर सोडून देऊन, ‘ तूं आपलें वाटेला तसें आतां कर,’ असें मला सांगितलें. हा मजकूर मला आपल्या धन्यास समजावून सांगण्यास बरेंच कठिण पडलें, व तें मीं कांहीं शब्दांनीं व कांहीं खुणांनीं मिळून कसें तरी त्याच्या डोक्यांत भरवून दिलें. मग तो ह्मणाला, तूं जें काय सांगतोस त्यांत कांहीं तरी चूक असावी, अथवा, जीं गोष्ट घडलेली नाहीं ती घडली असें तूं बोलत अ-

सावास;—(कां कीं, त्यांच्या भाषेत 'खोटें' बोलण्याला मुळीं शब्दच नाही !) कारण तो ह्मणाला, ' समुद्राच्या पलीकडे देश असणें, व तुझ्यासारख्या पांचपन्नास पशूंनीं एखाद्या लांकडी पात्रांत बसून समुद्रावरून वाटेल तिकडे जाणें, या गोष्टी अगदीं अशक्य दिसतात. मला खचीत वाटतें कीं, ' हुं हुं हूं ' पैकीं कोणाच्यानेही अशा प्रकारचें पात्र तयार करवणार नाही, अथवा त्याची व्यवस्था 'याहूं' वर टाकण्या इतका त्यांना त्यांचा विश्वासही येणार नाही !

' हुं हुं हूं ' या शब्दाचा अर्थ त्यांच्या भाषेत घोडा असा असून, त्याचा धात्वर्थ, सृष्टीचें पूर्णत्व असा आहे. मीं आपले धन्यास असें सांगितलें कीं, ' मला जें काय तुम्हांला सांगावयाचें आहे, तें अद्यापि चांगलें व्यक्त करून दाखवितां येत नाही, पण या बाबतींत मी लवकरच सुधारेंन असें मला वाटत असून, मी तुम्हांस थोडक्याच वेळांत आमच्या कडील शेंकडों चमत्कारिक गोष्टी सांगूं शकेन अशी मला उमेद आहे.' यावरून त्यानें खुद्द आपल्या घरधनिणीस, आपला शिंगा व शिंगी यांस, व घरांतील चाकर वगैरेंस मला शिकविण्याच्या कामीं प्रत्येक प्रसंगीं लक्ष ठेवण्याविषयीं ताकीद दिली; आणि तो स्वतःही दररोज दोन तीन तास मेहनत घेऊन मला शिकवूं लागला. तसेंच, असा असा कोणी विलक्षण ' याहू ' येथें आलेला असून त्याला ' हुं हुं हूं ' प्रमाणें बोलतां येतें, व त्याच्या बोलण्यावरून आणि कृतीवरून त्याच्या ठायीं बुद्धीचा थोडा बहुत अंश दिसून येतो, ही बातमी जिकडे तिकडे पसरल्यावरून चोहोंकडचे प्रतिष्ठित घोडे आणि घोड्या आमच्या येथें येऊं लागल्या, व त्यांना माझ्याशीं संभाषण करण्यांत मोठी मजा वाटत असल्यामुळे तीं मला नानाप्रकारचे प्रश्न करीत, व मीही त्यांचीं उत्तरें मला जितकीं देववत तितकीं देत असें.

या एकंदर सर्व कारणामुळे माझी त्या ‘ हुं हुं हूं ’ च्या भाषेत इतकी गति झाली की, मी तेथे गेल्यापासून पांच महिन्यांच्या आंतच जे जे कांहीं तीं सर्व बोलत ते मला उत्तम प्रकारचे समजू लागले; इतकेच नाही, तर मलाही त्यांच्याशी बरेच चांगल्या प्रकारे बोलतां येऊं लागले.

माझ्या धन्याच्या येथे जे कोणी असामी वर सांगितल्याप्रमाणे येत, त्यांना, माझ्या शरीरावर इतर ‘ याहूं ’ पेशां निराळ्या प्रकारचे आच्छादन पाहून, मी ‘ अस्सल याहू जातीचा ’ आहे असे वाटेना. त्यांना माझे डोके, तोंड, आणि हात यांखेरीज शरीराच्या इतर कोणत्याही भागावर केंस न दिसल्यामुळे फारच आश्चर्य वाटे. वण यापूर्वी सुमारे पंधरा दिवस सहजीं एक गोष्ट घडली, तीवरून मी आपल्या धन्यास हे गूढ समजावून सांगितले होते. त्याचा प्रकार असा: मी पूर्वी सांगितलेच आहे की, दररोज रात्री कुटुंबातील सर्व मंडळी निजायाला गेली ह्मणजे मी आपले कपडे काढून ते पांधरावयास घेत असे. एके दिवशीं असे झाले की, माझ्या धन्यानें आपला चाकर, तांबूस रंगाचा घोडा, यास सकाळच्या प्रहरीं मला बोलावण्यास पाठविले. तो आला त्यावेळीं मला गाढ झोंप लागली असून माझ्या अंगावरचीं वस्त्रे एकीकडे पडून गेलीं होती, व माझा कमीजही कंबरेच्या वरतीं गेलेला होता. त्या बोलावूं आलेल्या घोड्यानें मला गडबडीनें जागे केले, आणि जो निरोप सांगावयाचा होता तो कसा तरी धांदलीधांदलीनें सांगून तो परत धन्याकडे निघून गेला. तो फार भयभीत होऊन गेला होता, व त्याच्या जे काय दृष्टीस पडले होते ते त्यानें धन्यास सांगतां आले तितके खुलाशाने सांगितले. तथापि ते त्यांस अर्थातच नीटसे कळले नाही. तेव्हां मी लागलाच पाठीमा-

गून त्याजकडे गेलों असतां त्यानें मला विचारिलें, ' तूं निजतोस तेव्हां एक प्रकारचा असतोस, व इतर वेळीं निराळ्याच प्रकारचा असतोस, हें कसें ? कारण तुझा कांहीं भाग फार गोरा, कांहीं पिवळट गोरा, आणि कांहीं पिंगट असा- आपल्याला दिसला, असें चाकरानें मला खात्रीपूर्वक सांगितलें. ' आतां, ' याहूं ' च्या त्या घाणेरज्या जातीहून आपण होईल तितकें निराळें दिसावें याकरितां, आजपर्यंत मीं आपल्या पोषाकाचें इंगित अगदीं गुप्त ठेविलें होतें; परंतु यावेळीं मला कळून आलें कीं, इतःपर तसें करणें अगदीं व्यर्थ आहे. शिवाय हाही विचार माझ्या मनांत आला कीं, माझे कपडे व बूट हीं बहुतेक फाटत आलीं असून कांहीं दिवसांनीं तर तीं अगदीं निरुपयोगी होतील, व त्या प्रसंगीं ' याहूं ' च्या अथवा दुसऱ्या पशूंच्या कातज्याचीं तीं मला बनवावीं लागतील; आणि मग आपोआपच सर्व बेंड बाहेर फुटेल, व आपली फजिती होईल, तर तें कांहीं कामाचें नाहीं. यासाठीं मींच होऊन सर्व प्रकार आपल्या धन्यास सांगून दिला. मीं ह्मटलें, ' ज्या देशाहून मी आलों तेथील लोक मर्यादेकरितां व थंडी आणि उष्णता यांच्या निवारणाकरितां, आपलीं शरीरे, कांहीं प्राण्यांचे केंस कौशल्यानें एकांत एक विणून त्यांनीं आच्छादितात. या संबंधानें आपण हुकूम केल्यास आतांच्या आतांच मी आपल्या स्वतःच्या उदाहरणावरून आपली खात्री करून देतो. मात्र इतकेंच कीं, जे अवयव कोणाच्या देखत कधींही उघडे करूं नयेत ह्मणून आह्मांस सृष्टिकर्त्याचा हुकूम आहे, तेवढे उघडे न करण्याविषयीं आपली परवानगी असावी. ' तो ह्मणाला, तूं जें काय ह्मणतोस तें मला फारच चमत्कारिक वाटतें; त्यांतूनही विशेषतः शेवटचें जें काय तूं बोललास, त्याचें तर मला पराकाष्ठेचें नवल वाटतें; कांकीं,

सृष्टिकर्त्याने जें दिलें आहे तें त्यानेच लपवून ठेवण्याला कां सांगावें हें मला समजत नाहीं! आमच्यांत तर पुरुषांना किंवा बायकांना आपल्या शरीराचा कोणताही भाग इतरांच्या दृष्टीस पडूं देण्याची विलकूल शंका वाटत नाहीं. तथापि तुझ्या स्वतःविषयीं माझा कांहीं आग्रह नाहीं. ’ त्यावरून, प्रथमतः मीं आपल्या कोटाच्या गुंड्या सोडून तो अंगांतून काढला; त्याचप्रमाणें बंडी काढली, आणि मांडचोळणा, पायमोजे व बूट हेही काढले. मात्र अगदीं दिगंबर न होण्यासाठीं तेवढा कमीज कंबरखालीं येई असा सोडून त्याची गुंडी आवळून घेतली.

माझ्या धन्यानें माझे सर्व कृत्य फार लक्षपूर्वक पाहिलें, व त्याचें त्यास मोठें आश्चर्य वाटलें. त्यानें माझा प्रत्येक कपडा आपल्याजवळ घेतला, आणि तो प्रत्येक फार बारीक रीतीनें पाहिला. नंतर त्यानें हळूच माझ्या पाठीवर थाप मारिली, व कित्येक वेळां चोहोंकडून माझे अंग निरखून पाहून हसलें, तूं ‘ याहू ’ तर खचित आहेस हें स्पष्ट दिसतें. पण येवढेंच कीं, तुझ्या शरीराचा मृदुपणा, गोरेपणा, आणि तुळतुळीतपणा ह्यांच्या संबंधानें तुझ्यांत आणि त्यांच्यांत फार फरक आहे. त्याचप्रमाणें तुझ्या अंगावर पुष्कळ ठिकाणीं केंस नाहींत, तुझीं नखें फार आंखूड आहेत, व तूं नेहमीं आपल्या मागल्या पायांवर चालण्याची ऐट मारतोस, द्वाही त्यांच्यांत व तुझ्यांत आणखी मोठा भेद आहे. यापलीकडे आणखी कांहीं पहाण्याची त्यानें इच्छा दर्शविली नाहीं, व मी थंडीनें अगदीं कांकडून गेलों असें पाहून त्यानें माझे कपडे माझ्या अंगावर टाकले, व ते घालण्यास मला परवानगी दिली.

‘ याहू ’ या प्राण्यांविषयीं मला फारच तिरस्कार असून मी त्यांचा अतिशय द्वेष करीत असें; तेव्हां मला स्वतःला

‘ याहू ’ असं अनेक वेळां माझ्या धन्यानें जें ह्मटलें, त्या संबंधानें मला फार वाईट वाटलें असं मीं त्यास दर्शविलें. आणि मीं त्यास मोठ्या काकुळतीनें सांगितलें कीं, ‘ आपण कृपा करून मला त्या नांवांनं हांक मारून नका; तसेंच, आपल्या कुटुंबांतील सर्वजणांस, आणि ज्या आपल्या इष्ट-मित्रांस आपण मला दाखवितां, त्या एकंदर साऱ्या मंडळी-सही अशीच ताकीद देण्याची मेहरवानी करा. ’ त्याचप्रमाणें मीं त्यास दुसरीं अशी विनंति केली कीं, ‘ माझ्या शरीरावर जें आच्छादन आहे, व ज्याच्या योगानें माझें शरीर मूळचें आहे त्यापेक्षां निराळें दिसत आहे, त्यासंबंधाची गोष्ट आपण दुसऱ्या कोणापाशींही बोलूं नका. आतां आपला चाकर, तांबूस रंगाचा घोडा, याच्या हा प्रकार नजरेस पडला आहे खरा, पण या गोष्टीची परिस्फुटता न करण्याविषयीं आपण त्यास हुकूम केला ह्मणजे झालें. ’ निदान माझे हल्लींचे कपडे जोंपर्यंत टिकतील तोंपर्यंत तरी हा प्रकार गुप्त ठेवावा अशी मीं त्याची फार आग्रहपूर्वक विनवणी केली. हें सर्व माझ्या धन्यानें मेहरनजरेनें कबूल केलें, व त्यामुळें माझे कपडे वगैरे निरुपयोगी होऊन जात तोंपर्यंत त्या संबंधाची गोष्ट गुप्त राहिली. त्या कपडे वगैरेची तजवीज नंतर मीं कोणत्या युक्तीनें केली, या विषयींची हकीकत पुढें येईल.

मग माझा धनी मला ह्मणाला, ‘ तुझे शरीर आच्छादिलें असो अगर कसेंही असो, त्यासंबंधानें मीं कांहीं ह्मणत नाहीं, पण तुझी बुद्धि आणि वाचाशक्ति पाहून मला मोठें नवल वाटतें. याकरितां होईल तितकी मेहनत करून आमची भाषा तूं लवकर शिक; कारण तूं जे कांहीं विलक्षण चमत्कार मला सांगेन ह्मणून ह्मणाला आहेस, ते ऐकण्याविषयीं मला फार उत्कंठा लागून राहिली आहे. ’ नंतर

यावेळेपासून तो मला शिकविण्याच्या कार्यां पहिल्याही दुप्पट मेहनत घेऊं लागला. जेथें जेथें ह्मणून त्यांची मंडळी जमे, तेथें तेथें तो मला घेऊन जाई, व मला सभ्य रीतीनें वागविण्याविषयां त्यांस सांगे. कारण तो त्यांस ह्मणे कीं, ‘ अशा योगानें हा फार खुपीत राहून आपल्याला घटका-भर चांगली करमणूक करील. ’

प्रत्येक दिवशीं मी धन्याकडे गेलों. ह्मणजे तो मला शिकविण्याचे कामाखेरीज माझ्या स्वतःच्या संबंधानें मला अनेक प्रकारचे प्रश्न विचारी. त्यांचीं उत्तरे मला देतां येत तेवढीं मी देईं. या योगानें त्याला माझी हकीकत चांगली-शी समजली नाहीं, तरी तिची साधारण कल्पना त्याच्या मनांत आली. आतां त्याच्याशीं मी कसा संभाषण करावयास लागलों तें सर्व सविस्तर सांगितलें असतां कंटाळवाणें होईल, यास्तव मी आपली हकीकत जी काय प्रथम त्यास शिस्तवार रीतीनें सांगितली तेवढी मात्र येथें सांगतो.

मीं झटलें, ‘ मीं आपणांला पूर्वीं जसें सांगतां आलें त्या रीतीनें सांगितलेंच आहे कीं, मी माझ्या जातीच्या आणखी सुमारे पन्नास प्राण्यांबरोबर एका फार दूरच्या देशाहून मोठ्या थोरल्या लांकडी पात्रांत बसून समुद्रावरून येथें आलों. तें पात्र आपल्या ह्या परापेक्षांही मोठें होतें. ’ नंतर मीं त्यास जहाज कसें असतें याची माहिती आपल्याकडून होईल तितकी सांगितली, व तें वाऱ्याच्या जोरानें कसें चालतें हें आपल्या रुमालाच्या साहाय्यानें त्यास दाखवून दिलें. तसेंच, आमच्यात कांहीं तंटा लागून मला बाकीच्या लोकांनीं या तुमच्या देशाच्या किनाऱ्यावर सोडून दिलें तेव्हां मला कांहींएक न सुचून, कोणीकडे तरी जावें ह्मणून मी वेज्यासारखा चाललों असतां, तुम्ही कृपा करून त्या अति द्राड ‘ याहूं ’ च्या तडाक्यांतून मला सोडविऊं,

वगैरे मजकूर त्यास सांगितला. तेव्हां त्यानें मला विचारिलें, 'तुझे तें जहाज केलें कोणी ? तसेंच, तुझ्या देशांतील 'हुं हुं हूं' नां त्याची व्यवस्था तुह्मां पशूंच्या हातीं दिली हें झालें तरी कसे ?' मीं उत्तर केलें, 'मला यापुढें आतां जें काय सांगावयाचें आहे त्या संबंधानें अगोदर आपलें मला जर पूर्ण अभय असेल, व आपल्याला त्यापासून कांहीं वाईट वाटणार नाही, तरच मी आपल्याला जे काय चमत्कार सांगावयाचे ते सांगेन.' माझे ह्मणणें त्यानें कबूल केल्यावर मीं त्यास ह्मटलें, 'तें जहाज माझ्यासारख्या प्राण्यांनींच बनविलें होतें; व माझ्या देशांत, व मीं जे जे दुसरे देश आजपर्यंत पाहिले त्या सर्व देशांत, माझ्या जातीच्या प्राण्यांच्या हातींच सर्व सत्ता असून बुद्धिमत्तेंत आह्मीच सर्वांत अग्रेसर आहों. आतां, तुम्ही ज्यांना 'याहू' ह्मणतां, त्यांच्याशीं माझे सर्वांशीं सादृश्य आहे खरें, परंतु ते इतके नीच व पशुवत् स्थितीस कां पोहोंचले हें मला समजत नाही ! आणि वास्तविक पुसाल तर मी येथें प्रथम आलों तेव्हां माझ्याठायीं बुद्धीचा कांहीं अंकुर तुह्मांला दिसल्यावरून जसें तुह्मांला आश्चर्य वाटलें, तसेंच तुह्मां 'हुं हुं हूं' ना पाहून तुमच्याठायींही बुद्धि आहे हें पाहून मला देखील पराकाष्ठेचें नवल वाटलें. आणि खरोखर, जर सुदैवेंकरून मी परत आपल्या देशीं गेलों, व एथल्या आपल्या प्रवासाचें वृत्त तेथील लोकांस सांगितलें—व योग आल्यास तें सांगण्याचा माझा निश्चयही झाला आहे—तर ते लोक मला ह्मणतील कीं, जी वास्तविक वस्तुस्थिति नाही ती आहे असें तूं आह्मांला सांगतोस; तसेंच ते ह्मणतील कीं, त्या देशांत 'याहू' हा पशु मानला जात असून 'हुं हुं हूं' च्या हातीं सर्व सत्ता आहे असें तूं ह्मणतोस, हेही अगदीं अशक्य दिसतें.

प्रकरण ४.

सत्य व असत्य यांविषयीं 'हुं हुं हूं' चे विचार.—गलिव्हर याचें या संबंधाचें ह्मणणें त्याच्या धन्यास नापंसत होतें.—गलिव्हर हा स्वतःविषयीं व आपल्या प्रवासांत घडलेल्या कित्येक गोष्टींविषयीं आणखी जास्त माहिती सांगतो.

मी

जें काय बोललों तें ऐकून माझ्या धन्याचें समाधान न होतां त्याचें मन फार अस्वस्थ झालें असें दिसलें. कारण संशय अथवा गैरभरंवसा या शब्दांची त्या देशांतील लोकांस मुळीं ओळखच नसल्यामुळें, तशा प्रसंगीं काय ह्मणावें व काय करावें हें त्यांस मुळींच सुचत नाहीं. आणि यामुळेंच, जगाच्या इतर

भागांतील लोकांच्या संबंधानें मीं आपल्या धन्याशीं बोलत असतां, असत्य भाषण व एखादी गोष्ट बनवून सांगणें याविषयीं माझ्या बोलण्यांत जो अनेक वेळां संबंध येई, ते-

वढा माझ्या बोलण्याचा भाग माझ्या धन्यास समजावून देण्यास मला फारच पंचाईत पडे. बाकी त्याची बुद्धि ह्मटली ह्मणजे एकंदरीनें अतिशय तीव्र यांत संशय नाही. कारण तो मला ह्मणे, 'वाचाशक्तीचा उपयोग ह्मटला ह्मणजे एकमेकांचें मनोगत एकमेकांस समजावणें व अनेक गोष्टींची माहिती एकाकडून दुसऱ्यास कळणें हा जर आहे, तर जी गोष्ट नाही ती आहे असें जर कोणी ह्मणेल, तर हा उद्देश मुळांच सिद्धीस जात नाही असें ह्मटलें पाहिजे! कारण तुझ्याच संबंधानें कसा चमत्कार झाला आहे पहा, तूं जें कांहीं मला सांगतोस तें मला नीट समजत नाही इतकेंच नव्हे, तर मला जी काय माहिती सांगण्याचा ह्मणून तूं यत्न करितोस तो सिद्धीस न जातां मी उलटा अधिकच घोटाळ्यांत पडून जातो; कांकीं जें काळें आहे तें पांढरें व जें आंखूड आहे तें लांब अशा प्रकारच्या उलट गोष्टी तूं मला समजावून देण्यास पहातोस !' तेव्हां तात्पर्य काय कीं, असत्य भाषण—जें लोकांस उत्कृष्ट प्रकारें समजतें व ज्याचा उपयोग जगांतील सर्व मनुष्यमात्र एकसारखा पावलोंपावलों करित आहे—त्याविषयीं 'हुं हुं हूं' चें एकंदर असें मत झालें !

असो; आतां हें विषयांतर झालें सोडून देऊन मुख्य मुद्याची गोष्ट पुढें चालवितों. मीं जेव्हां आपल्या धन्यास सांगितलें कीं, आमच्या देशांत 'याहू' हेच कायते सत्ताधारी प्राणी आहेत, तेव्हां तो ह्मणाला, 'हें असें व्हावें तरी कसें हें मला समजत नाही ! वरें, तर मग 'हुं हुं हूं' हे तुमच्या देशांत आहेत कीं नाहींत ? व असतील तर त्यांचें काम काय ?' मीं उत्तर केलें, 'ते आमच्या देशांत पुष्कळ आहेत. उन्हाळ्यांत ते कुरणांत चरतात आणि हिंवाळ्यांत त्यांना घरांत तबेल्यांत ठेवितात, व वाळलेले गवत

आणि ओट् धान्य खाऊं घालतात. आणि ‘ याहू ’ हे त्यांचे चाकरीकरितां ठेविलेले असतात, ते त्यांना खरारा करितात, त्यांचीं आयाळें विंचरतात, त्यांचे खूर साफ करितात, व त्यांच्या वाडविळाइतीची व्यवस्था ठेवितात. ’ यावरून माझा धनी ह्मणाला, ‘ आतां मी समजलों; तूं जें काय एवढा वेळ बोललास त्यावरून स्पष्ट दिसतें कीं, तुह्मां ‘ याहूं ’ ची बुद्धिमत्ता किती जरी असली, तरी तुमचे धनी ‘ हुं हुं हुं ’ हेच आहेत; आणि खरोखर मी ह्मणतो कीं, तुमच्या ‘ याहू ’ प्रमाणेंच आमचे येथले ‘ याहू ’ ही ‘ हुं हुं हुं ’ च्या ताब्यांत गुण्यागोविंदानें राहते तर बरें होतें. ’ हें ऐकून मीं आपल्या धन्यास ह्मटलें, ‘ महाराज ! आतां ही हकीकत पुढें चालविण्यास मला कृपा करून आग्रह करूं नका; कारण यानंतर जें काय तुह्मी माझ्या तोंडून ऐकाल, त्यापासून तुमच्या मनाला फार वाईट वाटेल ! ’ पण तो ह्मणाला, ‘ कांहीं चिंता नाही. जें कांहीं बरें वाईट जसें असेल तसें तूं मला सांग. कांहीं अंदेशा घेऊं नको. ’ मीं ह्मटलें, ‘ जशी महाराजांची आज्ञा. ’ नंतर मीं पुढें बोलण्यास सुरुवात केली, ती अशी: आमच्यांत जे ‘ हुं हुं हुं ’ आहेत, त्यांना आम्ही ‘ घोडे ’ असें ह्मणतो, व ते मोठे सुंदर आणि उमदे प्राणी आहेत. त्यांची शक्ति आणि चपलता हीं वर्णनीय आहेत, आणि त्यांपैकीं जे थोरा मोठ्यांच्या पदरीं आहेत, त्यांचा, प्रवासाच्या, शर्यतीच्या, व रथ ओढण्याच्या कार्यां उपयोग करितात. त्यांना कांहीं रोगराई होऊन अथवा त्यांच्या पायांना इजा होऊन ते निरुपयोगी होत तोंपर्यंत त्यांच्यावर फार ममता करितात, व त्यांची अतिशय काळजी घेतात. परंतु आतां मीं ह्मटल्याप्रमाणें त्यांना विपत्तिकाल आला ह्मणजे मग त्यांना त्यांचे धनी विकून टाकतात, व पुढें मरेपर्यंत त्यांना नानाप्रकारच्या हालअपे-

ष्टा भोगायला लागतात. मेल्यावर त्यांच्या ह्या यातना सुटतात खऱ्या, पण त्यांच्या शरीराची आणखी फार विलक्षण रीतीने वाट लागावयाची असते ! ती अशी की, त्यांच्या अंगाची कातडी काढून ती विकण्यांत येतात, व राहिलेला भाग कोल्हीं कुतरीं खाऊन टाकितात. परंतु सामान्य प्रतीचे जे घोडे असतात, ते, शेतकरी, गाडीवाले, व दुसरे हलके लोक यांच्या हातीं पडल्यामुळे त्यांच्या नशिबी ह्या आतां सांगितलेल्या घोड्यांप्रमाणेही सुख भोगण्याचे नसते; कांकीं, हे लोक त्यांच्या पोटाला नीट न घालतां त्यांच्यापासून काम मात्र हवे तसे चोपून घेतात. यानंतर आपले लोक घोड्यावर कसे बसतात, तसेच लगाम, जीन, कांटा व चाबूक आणि गाडीची चाके व इतर सरंजाम यांचे वर्णन मीं होईल तितके करून, त्यांची त्यास माहिती सांगितली. शिवाय हेही मीं आणखी सांगितले कीं, प्रवास करितानां रस्त्यावरील दगड वगैरे लागून त्यांच्या खुरांना इजा होऊं नये ह्मणून त्या खुरांना, लोखंड ह्मणून एक कठिण पदार्थ आहे त्याच्या पट्ट्या बसवून टाकितात.

हे सर्व वर्णन ऐकून माझ्या धन्याला फार वाईट वाटले व रागही आला असे त्याच्या चेहऱ्यावरून दिसले. मग तो ह्मणाला, 'तुम्ही 'हुं हुं हुं' च्या पाठीवर कसे बसू शकतां याचे मला मोठे नवल वाटते ! कारण आमच्या अनुभवावरून तर मीं ह्मणतो कीं, माझ्या घरांतला एखादा मेषपात्र चाकर देखील अतिशय बळकट 'याहू' ला सहज लाथेने फेंकून देईल, अथवा त्याला खाली पाडून व त्याच्या पाठीवर लोळून एका क्षणांत तो होता कां नव्हता असे करून टाकील !' मीं त्यास हटले, 'आमच्या कडील घोड्यांचे असे असते कीं, ज्या ज्या कामाकरितां ते तयार करावयाचे असतात त्या त्या कामाला ते योग्य होतील अशा

प्रकारचें शिक्षण, ते तीन चार वर्षांचे असतात तेव्हां पासूनच त्यांना देण्यांत येतें. आणि जर त्यांपैकीं एखादा खव्याळच निघाला, तर त्याची गाडीकडे योजना होते. तसेंच, एकाद्याकडून लहानपणीं इतकीशी खोडी झाली कीं तिजवद्दल त्यास असें शासन करितात कीं, पुढे तशी खोडी पुनः त्यांकडून बहुधा होतच नाही. यांपैकीं ज्या नरांचा उपयोग त्यांजवर वसण्याकडे अथवा ओझ्याकडे करावयाचा असतो, त्यांची रग कमी व्हावी व ते गरीब आणि आज्ञाधारक व्हावे, ह्मणून सुमारे दोन वर्षांच्या वयानंतर त्यांचें अंड वडवून टाकितात. या घोड्यांना वक्षीस व शिक्षा यांतील भेद समजतो हें खरें, तथापि एकंदरीनें त्यांना या देशांतील ‘ याहूं ’ पेक्षां ह्मणजे जास्त कांहीं बुद्धीचा अंकुर आहे असें मुळींच नाही. ’

मी जें काय बोललों तें माझ्या धन्याला नीट समजावून देण्यास मला पुष्कळच द्राविडी प्राणायाम करावा लागला; कारण त्या लोकांच्या गरजा व मनोविकार हे फार थोडे असल्यामुळे त्यांच्या भाषेत शब्दांचा भरणाच मुळीं थोडा आहे. तथापि आपण ‘ हुं हुं हुं ’ च्या जातीस किती क्रूरतेनें वागवितों, हें ऐकून त्याच्या त्या उदार व ममताळू स्वभावास अनुरूप असा जो त्याला पराकाष्ठेचा संताप आला त्याचें यथातथ्य वर्णन करणें अशक्य आहे ! त्यांत विशेषतः घोड्यांना अगदीं आपल्या अंकित करून टाकण्याकरितां जो उपाय योजितात ह्मणून मी सांगितलें—कीं ज्याच्या योगानें त्यांच्या संततीस प्रतिबंध होतो—तो ऐकून तर तो पराकाष्ठेचाच संतापून गेला. मग तो ह्मणाला, ‘ जर एखादा देश असा असूं शकेल, कीं ज्यांत ‘ याहूं ’ चीच बुद्धिमत्ता सर्वांत प्रबळ आहे, तर मात्र त्या ठिकाणीं सर्व सत्ता त्यांच्या हातीं असली पाहिजे; कांकीं, शक्तिवान् असून

बुद्धीचा ज्यांच्या ठायीं अभाव अशा प्राण्यांवर, ज्यांच्या अंगीं थोडीवहुत बुद्धि आहे अशांचा पगडा केव्हांना केव्हां तरी बसलाच पाहिजे हें उघड आहे. परंतु तुझ्या शरीराची ठेवण पाहून मला असे वाटते कीं, तुमची बुद्धि केवढीही असली तरी नेहमींच्या साधारण व्यावहारिक कामांना देखील तुम्ही इतके कुचकामाचे दिसतां कीं, तशी कोणत्याही प्राण्यांची कल्पना मला येत नाही. ' नंतर तो ह्मणाला, ' तुझे जे देशबांधव आहेत ते सर्व तुझ्याच सारखे आहेत, कीं आमच्या येथल्या ' याहूं ' सारखे आहेत ? ' मीं उत्तर केलें, ' माझ्या वयाचे जे आहेत त्या बहुतेकांसारखाच मी आहे; पण माझ्यापेक्षां वयानें जे कमी आहेत, ते व आमच्यांतील बऱ्याका ह्यांचीं शरीरें माझ्यापेक्षां फारच मृदु व सुकुमार असून, विशेषकरून वायकांचा वर्ण तर बहुधा दुधासारखा गोरा असतो. ' तो ह्मणाला, ' तूं खरोखरच शुचिर्भूत असून फारसा कुरूप नसल्यामुळे इतर ' याहूं ' च्यांत आणि तुझ्यांत फरक आहे यांत संशय नाही; पण यापासून तुला कांहीं फायदा नसून उलटा तोटाच आहे;— कसा तर, तुझीं नखें तुझ्या मागच्या किंवा पुढच्या पायांना कांहींच उपयोगाचीं नाहीत, आणि तुझे पुढचे पाय हे खरोखर मला इतके निरुपयोगी दिसतात कीं, त्यांना तें नांव देखील शोभत नाही ! कारण त्यांवर चालतांना मीं तुला कधींच पाहिलें नाही. आणि वास्तविक पहातां, जमिनीचा खरवरीतपणा सोसण्यास ते अगदीं अयोग्य आहेत. त्याचप्रमाणें एक तर, तूं बहुधा ते उघडे टाकून वागतोस; व दुसरें, केव्हां केव्हां त्यांना तूं जरी आच्छादन घालतोस, तरी ते पाठीमागच्या पायांच्या आच्छादनासारखें नसून तितकें मजबूदही नाही. आणखी, तुला चालतांना फार खबरदारी घेऊन चालावें लागतें; कां कीं, जर कदाचित् मागचा पाय

निसटला, तर तूं लागलाच जमिनीवर आपटल्यावांचून राहणार नाहीस ! ’ नंतर तो माझ्या शरीराच्या इतर भागांच्या उणेपणाविषयी बोलू लागला. तो म्हणाला, ‘ तुझे तोंड चपटें, नाक पुढें आलेलें असून, तुझे डोळे अगदीं समोर असल्यामुळे तुला डोकें फिरविल्यावांचून कोणत्याही बाजूकडे पहातां येत नाही. तसेंच तुला आपला पुढचा बाय तोंडाकडे नेल्यावांचून खातां येणें अशक्य आहे, व म्हणूनच त्या तुझ्या पायांना सृष्टिकर्त्यानें ठिकठिकाणीं सांध्यांची योजना केलेली आहे. आतां तुझ्या पाठीमागच्या पायांना मात्र जे कित्येक खोलगे व सांधे आहेत, त्यांचा काय उपयोग आहे हें मला समजत नाही. हे पायही इतके मऊ आहेत कीं, दुसऱ्या एखाद्या पशूच्या कातड्याच्या आच्छादनावांचून जमिनीचा कठोरपणा त्यांस सहन होणार नाही. आणि एकंदरीनें तुझ्या साऱ्याच शरीराला शीत व उष्ण यांच्या निवारणासाठीं एके प्रकारचें उपांग किंवा कवच याची गरज असते. हें लचांड दररोज काढावयाचें व घालावयाचें हा केवढा तरी त्रास आहे बरें ! आणि शेवटीं तो म्हणाला, ‘ या देशांतील सर्व प्राणी स्वभावतःच ‘ याहुं ’ चा तिरस्कार करितात—म्हणजे जे निर्बल आहेत ते त्यांचें सान्निध्य टाळतात, व जे शक्तिवान् आहेत ते त्यांस धुडकावून लावितात. म्हणून, तुमच्या ठायीं बुद्धि आहे असें जरी धरून चालेलें, तरी प्रत्येकाचा तुमच्याशीं स्वभावतःच जो द्वेष आहे तो कसा नाहीसा करितां येईल हें समजत नाही ! व या कारणास्तव आम्हांला तुम्ही आपल्या संवयीचें व उपयोगाचें कसें कराल याची मला कल्पना होत नाही. ’ तथापि तो म्हणाला, ‘ सध्यां या संबंधानें बोलणें पुरें; कांकीं, तुम्ही स्वतःची हकीकत, तूं ज्या देशांत जन्मलास त्या देशाची हकीकत, व तूं येथें येण्यापूर्वीं तुझ्या प्रवासांत घडलेल्या

गोष्टींची हकीकत, हीं अगोदर ऐकण्याची मला उत्कंठा लागली आहे. '

मी त्याची खातरजमा करून सांगितलें कीं, या प्रत्येक गोष्टीच्या संबंधानें तुमची जिज्ञासा पूर्णपणें तृप्त करावी अशी माझी फार मनीषा आहे. परंतु ज्या गोष्टींच्या संबंधानें मला बोलावयाचें आहे, त्यांशीं साम्य दाखविण्यासारखें या देशांत कांहींच नसल्यामुळे, त्या गोष्टींची तुहांला कल्पना येणें अशक्य आहे. यास्तव सर्वत्र नाहींत तथापि कांहीं गोष्टी मला तुहांस कशातरी समजावून देतां येतील. व यांच्या संबंधानें तरी, इकडच्या वस्तूंशीं तिकडच्या वस्तूं-चें साम्य दाखवितां येईल तितकें दाखवून मी आपल्याकडून होईल तितकी पराकाष्ठा करीन; परंतु या कामीं मला जेव्हां जेव्हां आपलें मनोगत कळवितांना योग्य शब्द सुचणार नाहींत, तेव्हां तेव्हां तुहीं कृपा करून मला साहाय्य केलें पाहिजे. '

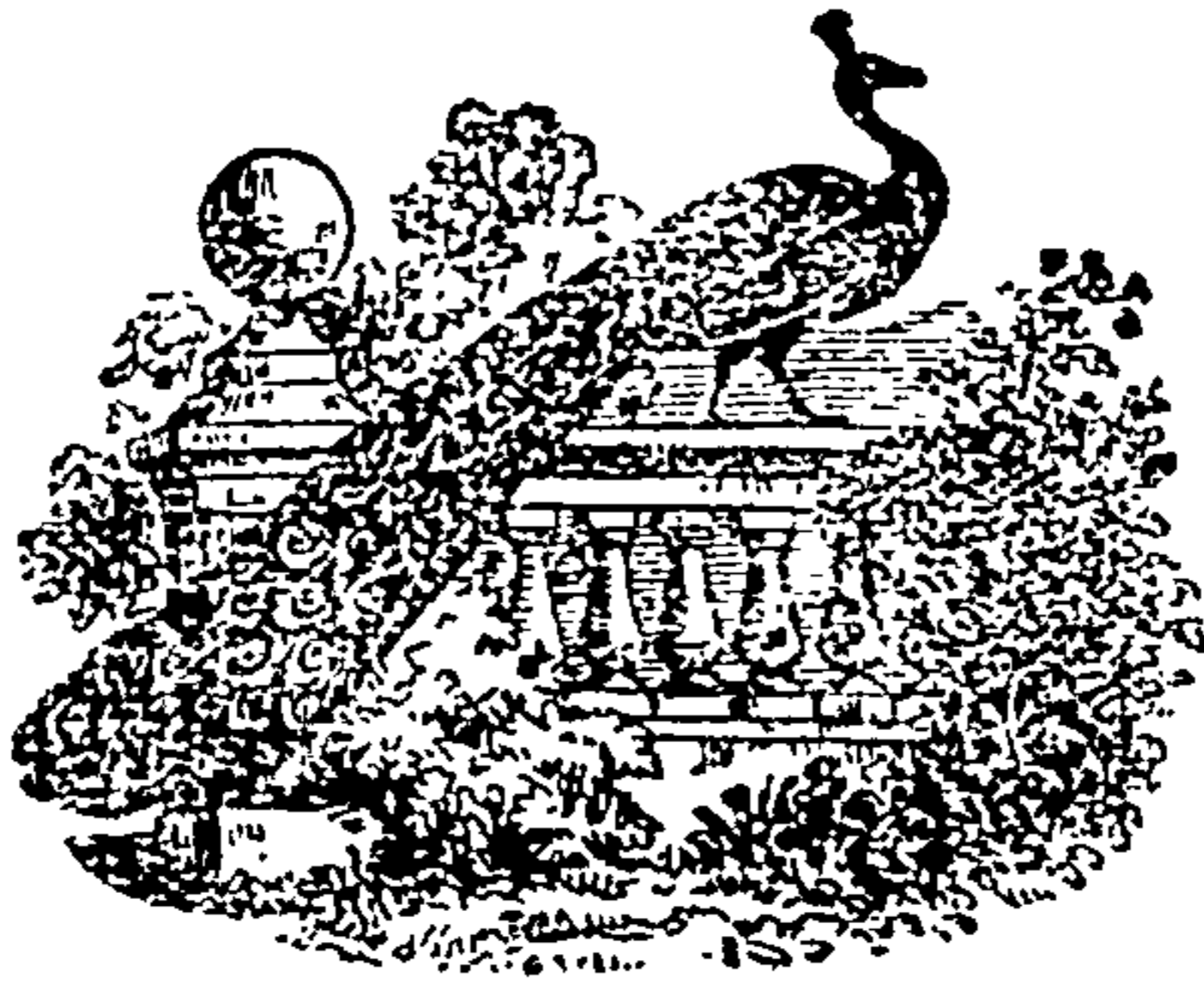
वर सांगितल्याप्रमाणें मला हरएक प्रकारें व हरएक वक्तीं साहाय्य करण्याविषयीं माझ्या धन्यानें मोठ्या आनंदानें कबूल केल्यावर त्यास मी आपली हकीकत सांगूं लागलों. मी ह्मणालों, ' इंग्लंड ह्मणून एक बेट आहे, तेथें माझा जन्म झाला. माझे आईबाप मोठे प्रामाणिक होते. इंग्लंड हें बेट येथून फार लांब असून आपल्या अतिशय बळकट नोकरांपैकीं कोणाही एकास तेथें पोहोचण्यास, पृथ्वीला सूर्याभोंवतीं एकदां फिरून येण्यास जितका वेळ लागतो तितका वेळ लागेल. मी शस्त्रवैद्याचा धंदा शिकलों. याचें काम असें असतें कीं, कांहीं आकस्मिक् कारणानें अथवा कोणी जबरदस्ती केल्यानें शरीरास ज्या दुखापती होतात त्या नीट करावयाच्या. माझ्या देशावर राज्य करणारी एक स्त्री असून तिला आह्मी राणी असें

हणतो. मी आपला देश सोडण्याचा उद्देश, इतर देशांहून पैसा मिळवून घेऊन जावा व आपला व आपल्या कुटुंबाचा चरितार्थ चालवावा, हा होय. मी ह्या आतांच्या प्रवासास निघालो त्या वेळीं माझ्या हाताखालीं पन्नास ‘ याहू ’ होते. त्यांपैकीं बहुतेक समुद्रावर मरण पावल्यामुळे मला कित्येक देशांहून त्यांच्या बदला दुसरे ध्यावे लागले. आमचें जहाज दोनदां बुडण्याच्या वेतांत आलें होतें—एक वेळ वादळाच्या योगानें, व दुसऱ्यानदां खडकाला आपटल्याच्या योगानें. ’ इतक्यांत माझा धनी मध्येच बोलला, ‘तुजवर इतकीं संकटे आलीं व तुझे इतकें नुकसान झालें असतां, इतर ठिकाणचे लोक तुजवरोबर येण्यास कसे धजले ? ’ मीं हटलें, ‘ ते लोक असे होते कीं, ज्यांच्या पदरीं गरिबी फार असल्यामुळे अथवा ज्यांनीं महान् अपराध केले असल्यामुळे ज्यांस आपली जन्मभूमि सोडणें भाग पडलें होतें, व त्या कारणानें जे जिवावर उदार होऊन आपल्या नशिवाची परीक्षा पहाण्याकरितां निघाले होते. शिवाय कित्येक कायद्याच्या जाळ्यांत सांपडून फिर्यादीअर्यादींच्या योगानें भिकेस लागलेले, कित्येक—मद्यपान, परदार व जुगार यांनीं रसातळास मिळालेले, कित्येक राजद्रोह करून पळालेले, कित्येक—खून, चोऱ्या, विषप्रयोग, खोल्या शपथा, खोटे कागदपत्र, खोटी नाणीं व जबरीचे संभोग अशीं दुष्कर्म केलेले, कित्येक आपल्या पलटणी सोडून फरारी झालेले अथवा शत्रूस जाऊन मिळालेले, आणि कित्येक तुरुंग फोडून पळालेले असे होते. यांपैकीं एकासही स्वदेशीं परत जाऊन तोंड दाखविण्याची सोय नव्हती; कांकीं, तेथें गेलें असतां फांशीं जाण्याची अथवा तुरुंगांत उपाशी मरण्याची त्यांस भीति होती; आणि हणून दुसऱ्या को-

णत्या तरी ठिकाणीं जाऊन पोटाची सोय पहारिणें त्यांना भाग पडल्यामुळें त्यांनीं हें जिवावरचें काम पतकरलें होतें.'

वर सांगितलेलें माझे बोलणें चाललें असतां माझ्या धन्यानें मला पुष्कळ वेळां मधून मधून प्रश्न केले. माझ्या जहाजावरच्या लोकांपैकीं बहुतेकांनीं जे अपराध केलेले होते, व ज्यांकरितां त्यांना देशत्याग करावा लागला होता, ते त्यांचे अपराध माझ्या धन्याचे लक्षांत येण्याकरितां मला ते अनेक प्रकारांनीं त्यास समजावून द्यावे लागले. यामुळें माझे ह्मणणें त्याच्या लक्षांत येण्यास मला कित्येक दिवसपर्यंत सतत श्रम करावे लागले. असलीं दुराचाराचीं कृत्ये करण्याचा उपयोग किंवा अवश्यकता काय असावी हें त्यास मुळींच समजेना. तेव्हां याची फोड करण्याकरितां सत्ता व संपत्ति यांच्या इच्छेची कल्पना, तसेंच कामांधता, मद्यपानासक्ति, द्वेषभाव व मत्सर, यांच्या भयंकर परिणामांची कल्पना त्याच्या मनांत भरवून देण्याविषयीं मला मोठाच अट्टहास्य करावा लागला. या सर्व गोष्टींचीं लक्षणें सांगून त्यांचीं वर्णनें करण्याकरितां, कित्येक घडलेल्या व काल्पनिक गोष्टी मला त्यास सांगाव्या लागल्या. हें सर्व ऐकल्यावर, ज्याप्रमाणें एखाद्यानें कांहीं गोष्ट पूर्वी कधीं ऐकली किंवा पाहिली नसली ह्मणजे तिच्या संबंधानें तो अगदीं आश्चर्यचकित होऊन जातो, त्याप्रमाणें माझ्या धन्याची अवस्था होऊन तो अत्यंत सखेदाश्चर्य होत्साता मजकडे टकमका पाहूं लागला. शिवाय, अधिकार, राजसत्ता, युद्ध, कायदे, शिक्षा व अशा दुसऱ्या शेंकडो गोष्टींना त्यांच्या भाषेंत शब्द नसल्यामुळें, मी काय ह्मणतो याचें माझ्या धन्यास ज्ञान करून देण्यास मला जी अडचण पडली ती तर सांगतां पुरवत नाहीं ! परंतु त्याची समजूत फार पोक्त असून विचाराच्या व संभाषणाच्या योगानें त्याची आकल-

नशक्ति फार वाढून, शेवटीं आपले लोक काय काय कर-
तील आणि काय काय नाहीं, याची अटकल त्याला चां-
गली करितां आली. नंतर मीं त्यास ह्मटलें, ‘ आतां, ज्याला
युरोपखंड ह्मणतात, त्या विस्तीर्ण महाद्वीपाची, व त्यांत मु-
ख्यत्वेकरून माझ्या स्वतःच्या देशाची कांहीं विशेष मा-
हिती मी आपल्याला सांगणार आहे. ’

प्रकरण ५.

गलिव्हर हा आपल्या धन्यास इंग्लंडची स्थिति कथन करितो.—युरो-
पखंडांतील राजांमध्ये युद्धे होण्याची कारणे.—गलिव्हर हा इंग्लंड-
च्या राज्यरीतीचे निरूपण करण्यास आरंभ करितो.

आ

तां पुढे जें काय मी सांगणार
आहे, त्या संबंधानें वाचकांनीं
इतके लक्षांत ठेवावे कीं, मा-
झ्या धन्याशीं जें काय माझे
संभाषण झालें, त्यांतील मुख्य-
मुख्य मुद्यांचा हा गोषवारा
आहे. त्याशीं हें माझे संभाषण
एकंदर दोन अडीच वर्षांच्या
काळांत अनेक वेळां मिळून झालें
होतें; व त्या अवधींत मीं 'हुं हुं

हुं' च्या भाषेत जसजसा जास्त पारंगत होत चाललों, तसत-
सा माझ्या धन्यानें प्रत्येक गोष्टीचा जास्त जास्त खुलासा वि-
चारीत जावा, असा एकंदर क्रम चालला होता. असो; मीं

आपल्याकडून होईल तितका यत्न करून युरोपखंडाच्या स्थितीचे चित्र त्याजपुढे मांडले. देशांतील व्यापार व कारागिरीची कामे, तसेच कलाकौशल्ये व शास्त्रे यांचे जे मी निरूपण केले, त्या संबधाने माझ्या धन्याने मला अनेक प्रश्न केले. त्यांची जी उत्तरे मी त्यास दिलीं, तीं इतकीं पुष्कळ व लांबलचक होतीं कीं, त्यांविषयीं सविस्तर लिहूं गेलें तर असले दहा ग्रंथ पुरणार नाहींत. यास्तव आम्हां दोघांमध्ये जो काय एकंदर वादविवाद झाला, त्याचा फक्त सारांश तेवढा मी या ठिकाणीं सांगणार आहे; व यांत, सत्याला सोडून बिलकूल न चालण्याविषयीं मात्र मीं फार प्रयत्न केला आहे. बाकी, हीं संभाषणे कसकशीं कोणकोणत्या वेळीं झालीं वगैरे सटरफटर गोष्टींकडे मीं मुळींच लक्ष दिलें नाहीं, तर त्या होतील तितक्या जुळवून संगतवार सांगण्याविषयीं मात्र खटपट केली आहे. या बाबतींत मला दुःख एवढेंच वाटतें कीं, माझा धनी वरील संबधाने जें काय बोलला, व त्यानें त्याविषयीं जे काय अनुकूल व प्रतिकूल अभिप्राय प्रदर्शित केले, ते तसे योग्य रीतीनें व तितक्या गांभीर्यानें मला येथें सांगतां आले नाहींत; कांकीं, त्याच्या मानाने माझी योग्यता फारच कमी असून, आपल्या रानटी भाषेत त्याच्या भाषणाचा तर्जुमा, जसा हवा, तसा होण्याची सोय नाहीं. तर आतां वरील गोष्टी लक्षांत ठेवून पुढे जें मी सांगणार आहे त्याजकडे वाचकांनीं लक्ष द्यावें.

मीं प्रथमतः आपल्या धन्यास, ऑरेंजचा राजपुत्र बुइल्यम् याच्या व त्याच्या साथीदारांच्या योगाने इंग्लंडांत जी राज्यक्रांति* झाली तिचा वृत्तांत सांगितला. नंतर तो राजपुत्र इंग्लंडचा राजा झाल्यावर त्यानें फ्रान्स देशाबरोबर

* ही राज्यक्रांति इ० स० १६८८ मध्ये झाली.

जी बहुत वर्षे लढाई चालविली होती तिच्या संबंधाची हकीकत, व तीच लढाई त्याच्या पाठीमागून गादीवर बसलेली हल्लींची राणी ऍन हिने चालविली असून तीमध्ये युरोपातील मोठमोठी बलाढ्य राष्ट्रेही गुंतली आहेत व ती लढाई अद्यापिही चालू आहे, वगैरे हकीकत मी त्यास सांगितली. त्यानंतर त्याने विचारल्यावरून मी सांगितले की, 'हा एकंदर युद्धांत सुमारे दुहा लाख 'याहू' मारले गेले असून शंभर किंवा त्यांहीपेक्षा अधिक शहरे काबीज केली गेली, व पांचशेहून अधिक जहाजे जाळून किंवा बुडवून टाकली गेली.'

त्याने मला विचारले, 'एका देशाने दुसऱ्याशी युद्ध करण्यास प्रवृत्त व्हावे याचे कारण काय व यांत त्याचा हेतु काय ?' मी हटले, 'तीं कारणे वगैरे पाहू गेले असता असंख्य आहेत; पण त्यांपैकी मुख्य मुख्य तेवढी मी सांगतो. पहिले कारण, राजे लोकांची महत्वाकांक्षा. यांना नेहमी असे वाटत असते की, आपल्या ताब्यांत जो मुलूख आहे तो आपल्याला पुरेसा नाही, याकरिता तो वाढविला पाहिजे, व आपल्या अमलांत जे लोक आहेत तेही थोडे असून आणखी आपल्या अमलाखाली पुष्कळ लोक आले पाहिजेत. दुसरे कारण, राजाचे प्रधानमंडळ वाईट असले ह्मणजे त्याच्या कारभाराला रयत त्रासते, तेव्हां तिची ओरड मोडण्यासाठी अथवा थोडा वेळ तरी बंद करण्यासाठी ते प्रधान लोक लढाई करण्याकरिता आपल्या राजाची उठावणी करितात. तिसरे कारण मतभेद. या मतभेदाला तर कोट्यावधि प्राणी बळी पडले आहेत. हा मतभेद ह्म-

१ धर्मसंबंधी मतभेदावर ग्रंथकाराचा हा कटाक्ष दिसतो; कारण पूर्वी इंग्लंडांत या मतभेदामुळे मोठमोठे अनर्थ घडले आहेत.

णजे असाः—मांसाला भाकर ह्मणावयाची किंवा भाकरीला मांस ह्मणावयाचें; अमुक फळाच्या रसाला रक्त ह्मणावयाचें किंवा दाखू ह्मणावयाची; शीळ घालणें हा दुर्गुण आहे कीं सद्गुण; खांबाचें चुंबन करावयाचें किंवा तो विस्तवांत फेंकून द्यावयाचा; अंगूरुखाचा रंग कोणत्या प्रकारचा असावा—काळा, पांढरा, तांबडा, कीं करडा; तसेंच तो लांब असावा कीं आंखूड असावा; अंगासारखा असावा कीं पोकळ असावा अथवा मलीन असावा कीं स्वच्छ असावा; अशा प्रकारचे शेंकडो मतभेद आहेत. एकंदरीनें मतभेदाच्या ज्या गोष्टी आहेत—व विशेषतः ज्या मुळांच महत्वाच्या नाहींत—त्यांच्या संबधानें कडाकडीचीं युद्धे चालून जे काय अनर्थ गुदरतात व जो भयंकर रक्तस्त्राव होतो, तसा दुसऱ्या कोणत्याही कारणानें होत नसून तितका वेळ टिकतही नाहीं.

केव्हां केव्हां दोन राजांमध्ये तिसऱ्याच्या राज्यावर यांचा कांहीं एक हक्क नसतां त्याचें राज्य हिसकावून घेण्याच्या संबधानें वाद लागतो; केव्हां केव्हां एखादा राजा, दुसरा आपल्याशीं हातघाईवर येईल या भीतीनें अगोदरच त्याच्याशीं युद्ध मांडतो; केव्हां केव्हां एखादा राजा, आपला

१ ख्रिस्ती धर्मात बाप्तिस्म्याच्या संस्काराच्या वेळीं थोडी भाकर व मद्य देण्याची रीत आहे. ती भाकर येशूख्रिस्ताचें मांस म्हणून, व मद्य हें त्याचें रक्त समजून देतात; अशाकरितां कीं, प्रभू येशूशीं त्या मनुष्याचें तादात्म्य व्हावें. परंतु हा संस्कार कित्येक मानतात व कित्येक मानीत नाहींत.

२ येशूख्रिस्तास फांशी दिलें तो खांब (क्रूस) पवित्र मानतात, हें प्रसिद्धच आहे.

३ हे देश धर्मस्त्रात्यांतिल लोकांच्या मतभेदाचेच प्रकार आहेत.

शत्रु फार बलाढ्य आहे ह्मणून अथवा फार दुर्बळ आहे ह्मणून त्याच्याशीं लढाई करितो; व केव्हां केव्हां एकाला दुसऱ्यापशीं जें असतें तें हिरावून घेण्याची इच्छा होते ह्मणून, अथवा दुसऱ्याला तसेंच पहिल्याचें हिरावून घेण्याची इच्छा होते ह्मणून, त्या उभयतांची लढाई जुंपते, आणि ती उभयतांचेही हेतु पूर्ण होत तोंपर्यंत चालते. जेव्हां एखाद्या देशावर दुष्काळ पडून तेथील लोक अगदीं भिकेस लागतात, अथवा तेथें एखादी रोगाची साथ उत्पन्न होऊन जिकडे तिकडे हाहाकार उडतो, अथवा त्या देशांतील लोकांमध्ये आपसांत वाद लागून ते एकमेकांस जेरीस आणतात, तेव्हां त्या देशावर हल्ला करणें ही न्याय्य गोष्ट मानलेली आहे; तसेंच आपल्या एखाद्या साथी राजाचें शहर आपल्या फार सोईचें असेल, किंवा त्याच्या राज्याचा एखादा प्रांत आपल्याला मिळाला असतां आपल्या राज्याची मर्यादा 'शास्त्रोक्त' होऊन त्याला अधिक मजबुती येईल असें असेल, तेव्हां त्याचें तें शहर अथवा प्रांत घेण्यासाठीं त्याच्याशींही युद्ध मांडणें अगदीं न्यायाचें असें मानलें आहे; त्याचप्रमाणें, जेथले लोक रानटी व गरीब आहेत अशा देशावर कोणी राजानें स्वारी केली असतां त्यानें त्या देशांत चोहोंकडे सुधारणा करण्यासाठीं तेथल्या अर्ध्या लोकांस खुशाल ठार मारावें, व बाकीच्यांस गुलाम करावें: कारण हें त्याचें करणें कायद्याच्या व नीतीच्या दृष्टीनें अगदीं योग्य असें मानलें आहे; तसेंच एखाद्या राजावर दुसरा कोणी स्वारी करूं लागला असतां त्यानें त्याचे विरुद्ध तिसऱ्याचें साहाय्य घेतलें, तर तो साहाय्यकारी ज्याच्या उपयोगीं पडला असेल, त्यास त्यानें कैद करावें, हद्दपार करावें, व पाहिजे तर ठारही मारावें असें आहे: कांकी, तें करणें त्याच्या पदवीस योग्य, व थोरवीस भूषणास्पद, असें मानलें आहे; शिवाय

दोघां राजांत सोयरिकीचें अथवा दुसरें कांहीं नातें असलें तर तेंही त्यांच्यांत वाद उत्पन्न होण्यास अनेक वेळां कारण होतें. त्यांत हा संबंध जितका जवळचा असेल तितका त्यांचा एकमेकांशीं वाद करण्याविषयीं कल जास्त असावायाचा. जीं राष्ट्रे दरिद्री आहेत तीं ‘ खा खा ’ करित असतात, व जीं संपत्तिमान् आहेत त्यांच्यांत ताठा भरलेला असतो आणि गर्व व क्षुधा यांचें एकमेकांशीं सख्य असावयाचें नाहीं हें उघडच आहे ! सारांश, या सर्व कारणांकरितां, ज्यांनीं कोणत्याही प्रकारें कोणास कधींही दुखविलें नसतें, अशा आपल्या जातीच्या प्राण्यांचा होईल तितका सप्पा उडविण्याकरितां तयार केलेला जो भाडेकरी ‘ याहू ’ ह्मणजे ‘ शिपाई ’ त्याचा धंदा सर्वांत मोठ्ठा सन्माननीय असा मानलेला आहे.

याचप्रमाणें युरोपामध्ये कांहीं भिकारी राजे आहेत—ह्मणजे ज्यांना कोणाशीं स्वतः लढण्याचें सामर्थ्य नाहीं—ते, जे संपत्तिमान् राजे आहेत त्यांना आपलें सैन्य लढाई करितां भाड्यानें देतात, व त्याबद्दल दरएक मनुष्याकरितां अमुक ध्यावयाचें असें ठरवितात. यापैकीं तीन चतुर्थांश भाग यांना स्वतःला मिळतो, व या योगानेंच त्यांचा चरितार्थ चांगला चालतो. असे राजे युरोपच्या उत्तरभागांत बरेच आहेत. ’

हें ऐकून माझा धनी ह्मणाला, ‘ तूं जें काय लढाईच्या संबंधानें सांगितलेंस, त्यावरून बुद्धीविषयीं जी काय तूं शेखी मिरवितोस तीप्रमाणें तुमच्यामध्ये कर्तबगारी आहे खरी बोवा! तथापि इतकें बरें आहे कीं, तुमच्या हातून फारसा अनर्थ व्हावा अशी तुमच्या शरीराची रचनाच सृष्टिकर्त्यानें केली नाहीं. कारण पहा, तुमचीं तोंडे चपटीं असल्यामुळे तुम्ही एकमेकांस चावलां असतां त्याचा कांहींएक उपयोग व्हावयाचा

नाहीं. आतां तुम्ही तें एकमेकांच्या संमतीनें केल्यास गोष्ट निराळी. तसेंच, तुमच्या मागल्या व पुढल्या पायांचीं नखें हीं इतकीं आंखूड व नाजूक आहेत कीं, आमच्याकडचा एकच 'याहू' तुमच्या कडच्या दहा बारा 'याहूं' ची सहज भंबेरी उडवून टाकील; आणि ह्मणून, युद्धांत पडलेल्या लोकांची संख्या जी तूं सांगितलीस तिच्या संबधानें मला असें ह्मटल्यावांचून राहवत नाहीं कीं, ती गोष्ट तशी घडलेली नसून घडली आहे असें तूं सांगितलेंस.'

हें माझ्या धन्याचें अज्ञान पाहून मला हंसूं आलें, व मीं डोकें हालविलें. मग युद्धकौशल्याच्या कामाची मला माहिती असल्यामुळें, तोफा, बंदुका, पिस्तुलें, दारूगोळा, तरवारी, संगिनी, इत्यादि कशीं असतात व त्यांचा काय उपयोग हें मीं ल्यास सांगितलें; तसेंच, वेढे, हल्ले, सुरंग, गोळीबार, जमिनीवरील व समुद्रावरील लढाया, हजारों लोकांनीं भरलेलीं जहाजे बुडविणें, एकेका पक्षाकडील पंचवीस पंचवीस हजार लोक रणभूमीवर पडणें, त्या मरणाच्या वेदना, शरीरें छिन्न-भिन्न होऊन त्यांचे तुकडे हवेंत उडणें, धूर, तोफा व बंदुकींचे आवाज, एकदम सर्वच गर्दी होणें, जखमी झालेले लोक घोड्यांच्या पायाखालीं मरणें, पळापळी, पाठलाग, जय, इत्यादिकांचेंही वर्णन होईल तितकें करून सांगितलें; त्याचप्रमाणें रणभूमीवर जिकडे तिकडे प्रेतें पडलीं आहेत, त्यांना लांडगे कोल्हीं कुत्रीं खात आहेत, "तसेंच लुटालूट, स्त्रीहरण, जाळणें पोळणें, वगैरे हीं कशीं चालतात हेंही विस्तारेंकरून सांगितलें. खेरीज मीं आपल्या प्रियदेश बांधवांच्या अतुल शौर्याची कल्पना त्याच्या मनांत पूर्णपणें भरण्याकरितां त्याची अशी खात्री करून दिली कीं, त्यांनीं वेढ्यांत सांपडलेल्या शंभर शत्रूंंस एकदम तोफेच्या गोळ्यानें हवेंत उडवून दिलेलें, व जहाजांतील

शेंकडों लोकांची अशीच दशा केलेली मीं स्वतः पाहिलेली आहे; आणि ते उडून गेलेले प्रेतांचे तुकडे आकाशांतून गाराप्रमाणें खालीं पडतात तें पाहून लोकांना गंमत वाटते, हें-ही पण मीं आपल्या डोळ्यांनीं पाहिलें आहे.

मी या लाढईचें वर्णन आणखी पुष्कळच लांबविणार होतो, पण इतक्यांत माझ्या धन्यानें मला गप्प रहा ह्मणून सांगितलें. तो ह्मणाला, ‘ ज्याला ज्याला ह्मणून ‘ याहूं ’ चा दुष्ट स्वभाव ठाऊक आहे, त्या प्रत्येकाला असें ह्मटल्यावांचून राहवणार नाहीं कीं, त्यांच्या अंगांत जेवढी ह्मणून द्वेष-बुद्धि भरलेली आहे तिंतक्याच मानानें जर त्यांच्या अंगांत शक्ति असती, तर तूं आतां सांगितलेल्यांपैकीं कोणतीही गोष्ट करायला ते खचीत चुकले नसते. ! हा संवाद जसजसा लांबत चालला, तसतसा सर्व ‘ याहू ’ जातीविषयीं त्यांच्या मनांत अत्यंत तिरस्कार येऊं लागला, व त्या योगानें, त्यांच्या मनाला जो कधींच त्रास झालेला माहीत नव्हता, तो होऊं लागला. तथापि तो ह्मणाला, ‘ असल्या दुष्ट कृत्यांचें वर्णन ऐकण्याची मला हळू हळू संवय झाल्यावर त्यांचा मला याहून कमी तिटकारा वाटूं लागेल यांत संशय नाही. आतां जरी या देशांतील ‘ याहूं ’ चा मला मोठा कंटाळा आहे, तरी माझ्या खुराला एखादी कपरी लागून तो कापला गेला असतां त्या कपरीच्या खोडसाळपणाबद्दल तीस, अथवा एखाद्या मांसहारी पक्ष्याच्या निर्दयतेबद्दल त्यास, जसा मला दोष देतां येणार नाहीं, त्याप्रमाणेंच या ‘ याहूं ’ ना मी कांहीं दोष देत नाहीं. परंतु जो प्राणी बुद्धिमत्तेचा गर्व वाहतो, त्याच्या हातून जर असलीं अंगावर शहारे येण्यासारखीं कृत्ये घडतील, तर त्याच्या त्या बुद्धीचा दुष्टपणा पशूच्या क्रौर्यापेक्षांही जास्त होय असें ह्मटलें पाहिजे ! यावरून मला असें दिसतें कीं, तुमच्या अंगीं

‘बुद्धि’ ह्मणून जी कांहीं आहे असा तुह्यांला मोठा अभिमान वाटतो, ती खरोखर ‘बुद्धि’ नसून, तुमच्यांत येवढाच कांहीं एक विशेष गुण आहे कीं, ज्याच्या योगानें तुमचे स्वाभाविक दुर्गुण मात्र हवे तितके वाढावे; दुसरें कांहीं नाहीं ! उदाहरणार्थ पहा, एखाद्या प्रवाहाचें पाणी खवळलेलें असलें ह्मणजे त्यांत पोहणाऱ्याचा चेहरा वाईट दिसतो इतकेंच नाहीं, तर तो वास्तविक असतो त्यापेक्षां जास्त मोठा व वेडाविद्धा मात्र आणखी दिसतो !’

माझा धनी आणखी ह्मणाला, ‘तुझ्या ह्यापूर्वीच्या संभाषणांत लढायांच्या संबंधानें मला पुष्कळच माहिती ऐकावयास सांपडली. सबब आतां सध्यां दुसऱ्या एका गोष्टीच्या संबंधानें माझी नीटशी समजूत झाली नाहीं, तेवढी मला समजावून सांग. तूं पूर्वी मला सांगितलेंस कीं, तुझ्या गलबतावरच्या लोकांपैकीं कांहीं कायद्याच्या योगानें भिकेस लागल्यामुळें त्यांना आपला देश सोडावा लागला होता; पण कायदा ह्मणजे लोकसंरक्षणासाठीं केलेले नियम, असें त्याचें लक्षण तुझ्याच सांगण्यांत एके वेळीं आलें होतें; तर असा लोकसंरक्षणाच्या हेतूनें केलेला जो तुझा कायदा, तोच लोकांच्या नाशास कारणीभूत व्हावा हें कसें, हें मला समजलें नाहीं; ह्मणून त्या कायद्याच्या व्याख्येची जरा मला जास्त फोड करून सांग; आणि त्या कायद्याची अंमलबजावणी करणारे तुझ्या देशाच्या हल्लींच्या रीतीप्रमाणें जे कोणी असतील, त्यांजविषयींही माहिती मला सांग. कारण वास्तविक पाहिलें तर बुद्धिमान् प्राण्याला त्याची स्वाभाविक जी बुद्धि तीच कोणत्याही कामांत मार्गदर्शक असली ह्मणजे पुरे आहे; असें असतां तुम्ही स्वतः बुद्धिमान् असल्याचा डौल मिरवितां, तर तुह्यांला काय करावें आणि काय करूं

नये हें समजण्याला स्वतःच्या बुद्धीखेरीज आणखी काय-
द्याचें लोढणें तें कशाला लागतें ?

मीं त्यास सांगितलें, ‘ महाराज, कायदा ह्मणजे कांहीं लहान सहान गोष्ट नाही. तें एक शास्त्रच आहे. त्या शा-
स्त्रांत मी फारसा पारंगत नाही. फक्त माझ्या कांहीं हक्कां-
च्या वगैरे संबंधानें ज्या कोणी आगळिकी केलेल्या होत्या,
त्या आगळिकीविषयीं न्याय होऊन त्या अगळिकी
करणारास योग्य शासन व्हावें ह्मणून मी मोठमोठे वकील
करून व्यर्थ खर्चाच्या पेचांत पडलों होतो, यामुळेच त्यां-
तलीं कांहीं माहिती मला झालेली आहे. तथापि एकंदरीनें
या विषयाच्या संबंधानें मजकडून होईल तितकी फोड मी
करून दाखविण्यास तयार आहे. ’

मीं ह्मटलें, ‘ आमच्यामध्ये असे कांहीं लोक आहेत कीं,
त्यांना लहानपणापासून कांहींएक प्रकारचें शिक्षण मिळत
असतें; व त्यांच्या त्या शिक्षणाचा उपयोग हा कीं, एका श-
ब्दांत जें काम व्हावयाचें त्या ठिकाणीं शेंकडो किंवा ह-
जारो शब्दांची योजना करून खूब पांडित्य करावयाचें;
अशाकरितां कीं जें पांढरें आहे तें काळें ह्मणून सिद्ध
करून दाखवावयाचें, व जें काळें आहे तें पांढरें ह्मणून
सिद्ध करून दाखवावयाचें. हें काम, त्यांना ज्या मानानें
पैसे द्यावे त्या मानानें कमी अधिक रीतीनें ते चोख वठवून
देतात. या लोकांची जी एकंदर जमात आहे, तिचे, देशांतील
सर्व लोक हे केवळ बंदे झालेले आहेत. उदाहरणार्थ, जर
माझ्या एखाद्या शेजाऱ्याच्या मनांत आलें कीं, माझी जी गाय
आहे ती आपल्याला असावी, तर तो या कायदे पांडितां-
पैकीं एखाद्याला भाज्यानें आपल्या तर्फेनें उभा करून, ही
गाय आपल्याला मिळाली पाहिजे हें सिद्ध करण्याची तज-
वीज करितो. तेव्हां मलाही मग आपला हक्क शाबित कर-

प्याकरितां दुसरा तसाच भाडेकरी तयार करावा लागतो; कारण कायद्याचा असा नियम आहे कीं, कोणाही मनुष्यानें आपला स्वतःचा पक्ष सिद्ध करण्याकरितां स्वतः बोलतां कामा नये, तर जें काय बोलावयाचें असेल तें अशा भाडेकऱ्यांपैकीं एकाद्याच्या तोंडून बोललें पाहिजे. आतां या खटल्यांत मीं जो या गाईचा मालक, त्याला दोन प्रकारचे तोटे सोसावे लागतात. एक तोटा असा कीं, माझ्या तर्फेचा तो भाडेकरी ह्मणजे वकील, त्याचा पहिल्यापासून खोटा पक्ष खरा करून दाखविण्यांत हातखंडा असल्यामुळे, न्याय्य गोष्टीची तरफदारी करण्याला त्याला इतकें जड जातें कीं, त्यानें आपल्याकडून जरी मोठी खटपट करून ती केली, तरी त्या कामीं त्याचा अर्थांत सर्व घोटाळा व फजिती होऊन जाते. दुसरा तोटा असा असतो कीं, माझ्या वकिलाला जें काय बोलावयाचें तें फार जपून बोलवें लागतें; नाहीं तर न्यायाधिकाची मर्जी खपा होऊन तो त्याची चांगली तासनपट्टी काढील, व असें झालें ह्मणजे तो आपल्या धंद्याला कुचकामाचा ठरून त्याचे धंदेभाई त्याला मुळीं विचारणार देखील नाहीत ! मग या कामांत मी जो फिर्यादी, त्या मला आपली गाय आपल्यापाशीं रहाण्याकरितां आणखी दोन प्रकारचे इलाज करावे लागतात. एक हा कीं, माझ्या प्रतिपक्ष्याचा जो वकील त्याला दुप्पट फी भरून आपल्या पक्षाकडे वळवावें लागतें. असें मीं केलें ह्मणजे, तो आपलें कूळ जो माझा प्रतिपक्षी, याचा विश्वासघात करून तो आपल्या बाजूकडे न्याय आहे असें प्रतिपादन करितो, व त्या योगानें माझे काम होतें; कांकीं न्यायाच्या बाजूकडेचा निकाल न्यायाधीश कधीं करावयाचा नाही. दुसरा इलाज हा कीं, माझी गाय माझ्या प्रतिपक्ष्याचीच आहे असें मला आपल्या वकिलाकडून न्यायाधीशास भास-

वून देऊन त्याजकडून मला आपला पक्ष निर्बल करून दाखवावा लागतो. ह्मणजे त्याच्या उलट निवाडा होऊन माझी गाय मला मिळते !

आतां हेंही सांगणें अवश्य आहे कीं, हे जे न्यायाधीश मीं सांगितले—ह्मणजे ज्यांच्या हातीं मालमत्तेचे तंटे निवडण्याचें व अपराध्यांची चवकशी करून त्यांस शिक्षा वगैरे देण्याचें काम असतें—ते अत्यंत कुशल अशा वकिलांपैकींच जे ह्यातारे व आळशी झालेले असतात त्यांतून निवडून नेमिलेले असतात, व त्यांचें बहुतेक आयुष्य सत्य आणि न्याय यांस विरुद्ध जे पक्ष त्यांची तरफदारी करण्यांत गेलेलें असल्यामुळें, दगलबाजी, खोटी प्रतिज्ञा, जुलूम, यांचाच पक्षपात करण्याकडे त्यांच्या मनाचा स्वाभाविक कल असतो; तो इतका कीं, जो पक्ष उघड उघड न्यायाचा असतो, त्याच्या तर्फेनें निकाल करण्याकरितां त्यांस मोठा लांच दिला तरी तो ते बेलाशक घेण्याचें नाकारितात; कारण त्यांना असें वाटत असतें कीं, आपला धंदा व आपला अधिकार यांस न शोभणारी अशी ही गोष्ट करून आपल्या ब्रीदास बट्टा आणला तर त्यांत मग आपला बोज काय रहाणार ?

‘ या वकील लोकांत असा एक ठरीव प्रकार होऊन गेला आहे कीं, जी कोणतीही गोष्ट पूर्वी कधीं एकदां होऊन गेली असेल, तीच पुनः कायदेशीर रीतीनें करितां येते; आणि ह्मणून, धडधडीत अन्यायाचे व मनुष्यमात्राच्या बुद्धीस केवळ विपरीत वाटणारे असे जेवढे जेवढे ह्मणून ठराव न्यायाधिशांच्या हातून झालेले असतात, ते सर्व पूर्वीचे दाखले ह्मणून हे वकील लोक मोठ्या काळजीनें लिहून ठेवितात, आणि पुढें प्रसंग पडेल त्या वेळेस अन्यायाच्या पक्षसमर्थनार्थ न्यायाधीशापुढें या दाखल्यांचा

आधार सांगून त्याच्या जोरावर मोठे पांडित्य करितात, व त्या दाखल्याच्या आधाराप्रमाणे न्यायाधीशही हरएक कामांत वागण्यास कमी करीत नाहीत.

‘ हे वकील लोक आपापल्या पक्षकारांच्या तर्फे न्यायाधीशापुढे काम चालवीत असतां, खटल्याचे मुख्य स्वरूप काय आहे त्याजकडे मुद्दाम बिलकूल लक्ष न देतां, खटल्याच्या संबंधांत ज्यांचा कांहीं उपयोग नाही अशा इकडच्या तिकडच्या गोष्टी आणून मोठ्या जोराचे, दांडगाईचे, व त्रासदायक असें पाल्हाळिक भाषण करितात. उदाहरणार्थ, मागचा गाईचाच खटला व्या. त्यांत माझ्या प्रतिपक्षाचा माझ्या गाईवर कसा हक्क पोहोचतो हे ते पहावयाचे नाहीत, तर ती गाय काळी आहे का तांबडी आहे, तिची शिंगे लांब आहेत का आंखूड आहेत, ती ज्यांत चरते त्या कुरणाचा आकार वाटोळा आहे की चौकोनी आहे, तिचे दूध धरीं काढितात की रानांत काढितात, तिला कधीं कधीं अमुक अमुक रोग असतो की नाही, असली चर्पटपंजरी ते चालवितात. हे झाले ह्मणजे, मागे सांगितलेले पूर्वीचे दाखले ते पहातात, आणि नंतर आजचा आठ दिवसांवर, आठ दिवसांचा पुढे महिन्यावर, महिन्याचा पुढे बारा महिन्यांवर, असा तो खटला तहकूब होत जातो, व पंचवीस तीस वर्षांनी त्याचा एकदांचा निकाल लागतो !

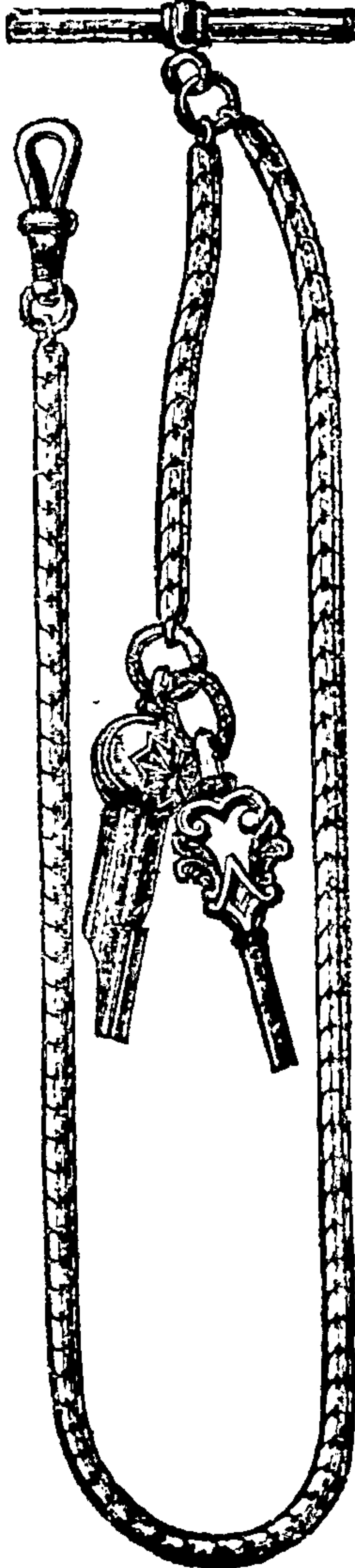
‘ दुसरे असे आहे की, हे वकील लोक ज्या कायद्यांचा अभ्यास करून त्यावर मोठे धंदेवाले बनतात, त्या कायद्यांची भाषा अशी कांहीं सांकेतिक व धेडगुजरी असते की, ती त्यांच्या धंद्यांतल्या मनुष्यावांचून दुसऱ्या कोणासही समजावयाची नाही. बरे, हे कायदे तरी थोडेथोडेके असतात असे नाही. वर्षानुवर्ष त्यांची संख्या वाढतच असते. अशा या कायद्यांच्या घोटाळ्याच्या योगाने खरे आणि खोटे, न्याय

आणि अन्याय, यांचा चुथाडा उडून जातो. उदाहरणार्थ, एक शेत आहे, तें सहा पिढ्यांपासून माझ्या घराण्याकडे चालत असून तें माझ्या बापाच्या पश्चात् मला मिळावयाचें आहे. पण तें खरोखर माझेच का दोनशें कोस दूर राहणाऱ्या एखाद्या गोमाजीचें, याचा निकाल लागण्यास पंच-वीस तीस वर्षे लागतात ! राजद्रोही लोकांची चवकशी करण्याची रीत ही मात्र ह्यापेक्षां फारच थोडक्यांत असून वाखाणण्यासारखी आहे. ती अशी की, अशा कोणा अपराध्याची चवकशी करावयाची असली ह्मणजे न्यायाधीश हा, अधिकारी लोकांच्या मनाचा त्या अपराध्याच्या संबंधानें कसा काय कल आहे त्याची अगोदर गुप्त रीतीनें माहिती आणतो; नंतर कायद्याचा सर्व संस्कार बाह्यात्कारीं यथास्थित करून, तो त्या अपराध्यास सोडून देतो अथवा त्यास फांशीची शिक्षा देतो !

इतकें बोलणें झाल्यावर माझा धनी मध्येच बोलूं लागला. तो ह्मणाला, ‘ तूं जें काय सांगितलेंस त्यावरून असें दिसतें कीं, हे वकील लोक ह्मणजे केवळ बुद्धीचे सागर असले पाहिजेत; तर ते असल्या धंद्यांत न शिरतां लोकांस नीति व ज्ञान ह्यांचें शिक्षण देण्यांत आपलें आयुष्य खर्चितील अशी तजवीज होत नाही ही मोठी दुःखाची गोष्ट आहे ! ’ मीं ह्मटलें, ‘ महाराज ! त्या लोकांच्या वर्णनावरून ते केवळ बुद्धीचे सागर असावे असें आपणास वाटलें खरें, परंतु त्यांच्या धंद्याच्या बाहेरच्या ज्या गोष्टी असतात त्यांच्या संबंधानें पाहूं गेलें तर ते अगदीं अज्ञानी व मूर्ख असतात—इतके कीं, साधारण चार लोकांत त्यांना दोन शब्द देखील नीट बोलतां येण्याची मारामार असते; व ते, ज्ञान आणि नीति ह्यांचे अगदीं उघड शत्रु असून, आपल्या धंद्याच्या संबंधानें ज्याप्रमाणें पांडव्याचें काळें

भासविण्यांत मोठे पटाईत असतात, त्याचप्रमाणे मनुष्यमा-
त्राच्या ज्ञानाचा जेणेकरून विपर्यास होईल अशा प्रकारचे
उपाय योजण्यांत मोठे निष्णात असतात.

प्रकरण ६.

एन राणीच्या कारकीर्दीत इंग्लंड देशांत असलेल्या स्थितीचें वर्णन पुढें चालू.—युरोपांतील राजांच्या मुख्य प्रधानांचें आचरण.

मा

गोल प्रकरणांत वकील लोकांच्या संब-
धानें जें काय मीं आपल्या धन्यास
सांगितलें, त्याविषयीं त्याची समजूत
कांहीं बरोबर झाली नाहीं. तो ह्मणाला,
'या वकील लोकांनीं स्वतः इतकी मे-
हनत व त्रास सोसून आपल्या बांधवां-
ना दुःख देण्याकारितां अन्यायाच्या
मार्गाचें अवलंबन करावें यांत त्यांचा

हेतू तरी काय ? तसेंच, हें काम ते भाज्यानें करतात ह्मणून
जें तूं ह्मणालास, तें तर मला मुळींच समजलें नाहीं.' त्या-
वरून पैसा ह्मणजे काय, त्याचा उपयोग कोणता,
वगैरे गोष्टी मीं त्यास मोठ्या मेहनतीनें समजावून सांगित-
ल्या. मीं ह्मटलें, 'ज्या कोणा 'याहू' पाशीं या मौ-

ल्यवान् पदार्थांचा मोठा संचय असतो, त्याला जें काय पाहिजे तें मिळूं शकतें. ह्मणजे, उंची वस्त्रें, मोठमोठाल्या हवेल्या, जमीन जुमला, चैनीचे खाण्यापिण्याचे पदार्थ, किंवा जें काय तो चाहील तें त्याला पैशाच्या साधनानें मिळूं शकतें. अशी या पैशाच्या अंगीं मोठी अतुल शक्ति असल्यामुळे, आह्मां 'याहूं' ना तो कितीही मिळाला तरी तो मनाप्रमाणें खर्च करण्यास अथवा संग्रहीं ठेवण्यास पुरा पडतच नाही. तसेंच, देशांत श्रीमंत मनुष्य हजारांत एक असून त्याची सर्व चैन गरीब मनुष्यांच्या मेहनतीवर चाललेली असते. खेरीज, या थोड्याशा श्रीमंत लोकांची अशी चैन चालण्याकरितां, जे हजारों गरीब लोक असतात त्यांना फार थोड्या मजुरीवर सारा दिवस मेहनत करून शिवाय अर्धपोटीं रहावें लागतें. 'या विषयाच्या संबधानें मीं आपल्या धन्यास पुष्कळ प्रकारची माहिती अनेक उदाहरणें देऊन खुलासेवार सांगितली. परंतु त्याची नीटशी समजूत पडली नाही. कारण तो असें गृहीत धेऊन चालला कीं, पृथ्वीवर जे जे पदार्थ उत्पन्न होतात त्यांजवर सर्व प्राण्यांचा हक्क आहे, व त्यांत विशेषतः जे सर्वांत बुद्धीनें श्रेष्ठ आहेत त्यांचा तर आहेच आहे. ह्मणून तो ह्मणाला, 'ज्यांना अतिशय खर्च लागतो असे जे चैनीचे खाण्याचे पदार्थ ते कोणते, व त्यांची तुह्मांला काय ह्मणून गरज लागते, तें सांग.' त्यावरून तशा पदार्थांचे (पक्वान्नांचे) जितके ह्मणून प्रकार माझ्या लक्षांत आले तितके मीं त्यास सांगून ते करण्याच्या ज्या अनेक रीती आहेत त्या सांगितल्या. तसेंच, ते बनवण्यासाठीं देशोदेशीं गलबतें पाठवून नानाप्रकारचे जिन्नस आणावे लागतात, व त्यांच्याबरोबर लागणारीं पेर्यें आणण्यासाठींही इतकीच मोठी खटपट करावी लागते, वगैरे मजकूर सांगितला. आणखी मीं ह्मटलें कीं, 'आ-

मच्यांतील थोरांच्या स्त्रियांपैकीं एखादीच्या फराळाच्या पदार्थातील जिनसांचा विचार केला असतां, ते सर्व जिन्नस मिळण्याला कित्येक लोकांची तीन तीन वेळ पृथ्वीप्रदक्षिणा झालेली असते. आणि ज्या पात्रांत ती ते पदार्थ घेऊन खाते तें पात्रही मिळण्याला अशीच यातायात पडलेली असते. ’ हें ऐकून माझा धनी ह्मणाला, ‘ज्या देशांत तेथील लोकांना पुरेसें अन्नपाणी मिळत नाहीं तो देश अगदीं भिकारी असला पाहिजे. आणि विशेषतः ज्या एवढ्या मोठमोठ्या प्रदेशांचें तूं वर्णन केलेंस, तेथें सर्व लोकांस लागणारें पेय पुरेसें नसावें व तें आणण्याकरितां लोकांना जलपर्यटनें करावयास लागावीं याचें मला मोठें नवल वाटतें ! ’ मीं उत्तर केलें, ‘ माझी प्रियभूमि जो इंग्लंड देश, त्यांत अन्न, व धान्यापासून आणि कित्येक झाडांच्या फळांपासून काढलेलें उत्कृष्ट मद्य इतकें तयार होतें कीं, तेथें जितके लोक आहेत त्यांच्या तिप्पट लोकांस तें पुरून उरेल. व ही गोष्ट मनुष्यमात्रास लागणाऱ्या इतर वस्तूंसाठीं लागू आहे. परंतु आमच्यांतील पुरुषांचा ऐष-आराम व आहारविहार आणि बायकांचा दिमाख इतका कांहीं बेसुमार आहे कीं, त्यासाठीं आह्मांला आमच्या देशांतील बहुतेक जिन्नस दुसऱ्या देशांत पाठवून त्यांच्या बदला रोग, मूर्खपणा, दुराचार, हीं ज्यांहींकरून उत्पन्न होतात असले जिन्नस आणावे लागतात. आणि यामुळेच आमच्यांतील हजारों लोकांस उदरनिर्वाहाकरितां भिक, चोरी, दगाबाजी, हांजीहांजी, खोव्या शपथा, खोटे दस्तऐवज, जुगार, पुंडाई, विषप्रयोग, लोकांची बेअब्रू करणें, पाखंडवाद, इत्यादिकांचें अवलंबन करावें लागतें. ’ ह्या शेवटच्या गोष्टींचीं लक्षणें मला आपल्या धन्यास समजावून देण्यास फारच प्रयास पडले.

‘ मद्याच्या संबधानें आणखी मीं त्यास असें सांगितलें कीं, ‘ तें जें आमच्या देशांत आणितान्त, तें कांहीं पाण्याच्या किंवा दुसऱ्या पेय पदार्थाच्या ऐवजीं उपयोगीं पडवें ह्मणून आणित नाहींतः तर त्याच्या योगानें मनुष्याची शुद्धि जाऊन तो मजा करायला लागतो, त्याच्या मनाला खिन्नता आली असली तर ती निघून जाते, नानातऱ्हेच्या कल्पना त्याच्या मनांत येतात, त्याची उमेद वाढते, व भय नाहींसें होतें; आणि शेवटीं, बुद्धीचा सर्व शून्याकार बन्नून मनुष्यास त्याच्या अवयवांचाही उपयोग नाहींसा होतो, व त्याला गाढ झोंप लागून जाते; (मात्र इतकें खरें कीं, तो पुनः उठल्यावर आजारी व निरुत्साही असा होतो) एकंदरींत काय कीं, या मद्यपानाच्या योगानें आमच्यांत नानाप्रकारचे रोग शिरले आहेत, व आम्ही अल्पायुषी आणि दुःखी झालों आहों. ’

‘ परंतु याखेरीज आमच्यातील बहुतेक लोक, श्रीमंत लोकांस व एकमेकांस लागणाऱ्या प्रपंचाच्या सोईच्या व जरूरीच्या वस्तूंचा पुरवठा करून आपला निर्वाह करितात. उदाहरणार्थ, माझ्यावरूनच सांगतो, मी स्वदेशीं असलों ह्मणजे शेंकडों कारागिरांनीं तयार केलेल्या जिनसा आपल्या डोक्यावर घेऊन लोकांच्या दारोदार फिरतो, व त्यांस त्या लागतील तशा देतो; तसेंच माझे घर व त्यांतील सामान सुमान हींही तयार करण्याला शेंकडों कारागिरांचे श्रम लागलेले असतात; आणि त्याचप्रमाणें माझ्या बायकोला नटविण्याकरितां याच्या दसपट लोकांचे श्रम लागलेले असतात. ’

आमच्या जहाजावरचे पुष्कळ लोक अनेक प्रकारचे रोग होऊन मरण पावले, असा पूर्वी माझ्या बोलण्यांत संबंध आला होता. तेव्हां अशा आजारी लोकांची शुश्रूषा क-

रून उदरनिर्वाह चालविण्याचा ज्या कांहीं लोकांचा धंदा आहे, त्यांच्याविषयीं माहिती मी आपल्या धन्यास सांगू लागलों. परंतु मला आपलें ह्मणणें त्याच्या मनांत भरविण्यास पराकाष्ठेचे आयास पडले. तो ह्मणाला, ‘ आमच्यांतो ल ‘ हुं हुं हूं ’ हा मरणापूर्वीं कांहीं दिवस अशक्त व उदासीन होतो अथवा कांहीं कारणानें त्याच्या एखाद्या अवयवाला इजा होते हें खरें, तथापि तूं जें काय सांगतोस त्याचा विचार केला ह्मणजे, ज्या सृष्टिकर्त्यानें हर एक वस्तु पूर्णतेस आणिली आहे त्यानेंच तुमच्या शरीरांस अशीं एकसारखीं दुःखें होऊं द्यावीं ही मोठी आश्चर्याची गोष्ट दिसते. तर अशीं जीं असंभाव्य—कीं ज्यांना कांहीं आगापिछा दिसत नाहीं—त्या दुःखांचीं कारणें तूं मला सविस्तर सांग. ’ त्यावरून मी त्यास सांगितलें, ‘ आह्मीं हनारों प्रकारच्या अशा कांहीं वस्तु खातो कीं, त्या परस्परांचे आमच्या शरीरांवर उलट परिणाम होत असतात. तसेंच, आह्मांला भूक लागली नसतां आह्मी अन्न खातो, व तहान लागली नसतां पाणी पितों; त्याचप्रमाणें संबंध रात्रीच्या रात्री आह्मी अतिशय अंमल आणणारीं मद्यें एकसारखीं पीत असतो व त्या अवधींत एक घांसभर देखील अन्न खात नाहीं. त्या योगानें आह्मांस मांद्य येतें, आमच्या शरीराचा दाह होतो, व आह्मांस जोराची हागओक लागते, अथवा आमची पचनशक्ति बंद होते. तसेंच, कांहीं स्पर्शजन्य रोग आहेत ते बापापासून लेंकाला, लेंकापासून नातवाला असे पिढ्यानपिढ्या चालत आलेले असतात. सारांश, मनुष्य मात्राच्या शरीरास जे नाना प्रकारचे रोग जडतात, त्यांची गणती करूं लागल्यास कधींच संपावयाची नाहीं. फार काय सांगावें, एकेका अवयवाला आणि एकेका सांध्याला पांच पांचशें सहा सहाशें देखील रोग जडलेले असतात !

ह्मणजे, शरीराच्या बाहेरच्या व आंतील प्रत्येक भागास रोगाची आपली कायमची वसाहतच झालेली असते. या रोगांवर उपाय करण्याचा अथवा उपाय करण्याविषयीं डौल मिरविण्याचा धंदा जे करितात त्यांनाच 'वैद्य' असें ह्मणतात. या वैद्यविद्येंत मीही थोडासा पारंगत असल्यामुळे, हे लोक कोणत्याप्रकारें आपलें काम करितात, त्या गोष्टीचा बराच उलगडा मला आपणांस करून सांगतां येईल.

'या वैद्य लोकांचें मत असें आहे कीं, शरीरांत जेवढे ह्मणून रोग उत्पन्न होतात तेवढे सर्व ओ येई तोंपर्यंत खाऊन अजीर्ण झाल्यानें होतात; आणि ह्मणून, त्या सर्व घाणीचा झाडा होऊन जाणें अवश्य आहे. तेव्हां ते प्रथम असें करितात कीं, कांहीं प्रकारच्या वनस्पति, खनिज द्रव्यें, गोंद, तेलें, शिंपा, क्षार, रस, समुद्रकांठचें एके प्रकारचें गवत, झाडांच्या साली, व मासे आणि दुसरे अनेक प्रकारचे घाणेरडे पदार्थ यांचें एक मिश्रण तयार करितात. त्याचा वास व स्वाद इतका खराब असतो कीं, एकदम त्याची मनुष्याला शिसारी येते; आणि तें पोटांत गेलें कीं लागलेंच उमदळून येऊन ओकून पडतें. याला ते लोक 'ओकारीचा विधि' ह्मणतात. अथवा वर सांगितल्या प्रकारचें व आणखी दुसरे कांहीं विषारी वगैरे पदार्थ मिळवून त्यांचें एक असेंच खराब मिश्रण तयार करून पोटांत व्यावयास देतात. तें घेतलें कीं, पोट मोकळें होऊन सर्व झाडा होऊन जातो. याला ते लोक 'जुलाब' ह्मणतात. यांपैकीं एक किंवा दुसरा विधि झाला ह्मणजे त्या लोकांच्या मतानें मनुष्याच्या शरीरांतील रोगाचें मूळ गेलें. बाकी तो बरा होणें किंवा न होणें हें वास्तविक पहातां त्याच्या दैवयोगावरच अवलंबून असतें !

'परंतु खरोखरीच्या रोगापेक्षां पुष्कळ काल्पनिक रो-

गच आमच्या लोकांना होत असतात, व त्या रोगांना या वैद्य लोकांनी तशीं काल्पनिक औषधेही शोधून काढिलीं आहेत. या रोगांना शेंकडों नावें आहेत, व ते बरे करण्यास ज्या द्रव्यांची योजना करितात, तींही अनेक आहेत. हे काल्पनिक रोग आह्मां ‘ याहूं ’ पैकीं वायकांना नेहमीं फार होत असतात.

‘ वैद्यकीचा धंदा करणारे हे लोक फारच उत्तम भविष्यसूचक असतात—असे कीं, त्यांचें भविष्य शंभरांतून निदान नव्याण्णव गोष्टींत खरें ठरतें. त्यांतही हें भविष्य, जेव्हां रोग असाध्यसे दिसतात, तेव्हां हटकून अनुभवास येतें; कारण मरण हें त्यांचे हातांत असल्यामुळे, कदाचित् रोगी बरा होण्याचीं चिन्हे दिसूं लागलीं तरी, आपलें भविष्य खोटें ठरून आपली फजिती होण्यापेक्षां, वेळेवरच कांहीं औषध देऊन तें भविष्य जिच्या योगानें खरें ठरून आपलें शहाणपण मिरवलें जाईल अशी तजवीज कशी करावी हें त्यांना चांगलें माहीत असतें.

‘ हे लोक, जीं दादलाबायलें एकमेकांस कंटाळलेलीं असतात त्यांना, त्याचप्रमाणें सर्वांत जें वडील मुलगे असतात त्यांना, राजांच्या मुख्य प्रधानांना, व पुष्कळ वेळां स्वतः राजांना, विशेष उपयोगीं पडतात. ’

पूर्वीं एके प्रसंगीं माझें आपल्या धन्याशीं सामान्यतः राज्यरीत कशी असते याविषयीं बोलणें झालें होतें. व त्यांत खुद्द आपल्या देशाची जी उत्तम राज्यरीति आहे—कीं जी पाहून पृथ्वीवरच्या सर्व देशांतील लोकांनीं आश्चर्यचकित व्हावें, व जी आपल्याला असण्याविषयीं उत्कट इच्छा करावी—तिचें निरूपण मीं बरेंच सविस्तर केलें होतें. त्यांत सहजगत्या माझ्या बोलण्यांत राजाच्या मुख्य प्रधानाचा संबंध आलेला होता. तें माझ्या धन्याच्या लक्षांत राहून त्यानें, मु-

मुख्य प्रधान ह्यणजे कोण असतो, त्याचें काम काय, वगैरे-विषयीं माहिती सांगण्याविषयीं मला हुकूम केला.

मीं त्यास सांगितलें कीं, ' मुख्य प्रधान हा मनुष्य असा असतो कीं, आनंद आणि दुःख, प्रीति आणि द्वेष, व दया आणि क्रोध हीं त्यास यत्किंचितही माहित नसतात. निदान इतकें तरी खरें कीं, संपत्ति, अधिकार व पदव्या यांच्या अनावर इच्छेखेरीज कोणत्याही दुसऱ्या मनोविकारास तो बिलकूल वश नसतो; तसेंच, तो जे शब्द बोलतो, त्यांचा उपयोग, त्याच्या मनांत जें काय बोलावयाचें असतें तें दर्शविण्याकडे तो मुळींच करित नाही—ह्यणजे तो खरें बोलतो तेव्हां तें दुसऱ्यास खोटें भासावें अशा उद्देशानें बोलतो, आणि खोटें बोलतो तेव्हां तें दुसऱ्यास खरें वाटावें अशा उद्देशानें बोलतो. ज्या लोकांच्या परोक्ष तो त्यांची स्तुति करितो त्यांच्यावर त्याची मेहेरबानी खास होणार असें समजावें; आणि ज्यांची स्तुति तो त्यांच्या तोंडावर अथवा दुसऱ्याजवळ करितो त्यांजवर त्याची इतरांजी होऊन ते त्या वेळेपासून त्याच्या आश्रयास सर्व प्रकारें मुकणार असें समजावें. त्यानें वचन दिलें, आणि तेंही शपथेवर दिलें असलें, ह्यणजे त्याच्यापासून कांहीं उपयोग व्हावयाचा नाही असें समजावें; व तसें झालें ह्यणजे त्या वेळेपासून शहाणा व विचारी मनुष्य असेल तो आपलें काम त्याच्याकडून होण्याची आशा अजीवात सोडून देतो.

' मुख्य प्रधानाच्या पदवीस चढूं इच्छिणाऱ्यांस कित्येक विशेष गोष्टींचें अवलंबन करावें लागतें. एक, त्या जागेवर असणाऱ्या मनुष्याचा दग्यानें गळा कापणें, अथवा त्याच्या विरुद्ध खटपटी करून तो सर्व लोकांस अप्रिय होईल व त्याला कोणचाही आधार रहाणार नाही असें करणें; दुसरा मार्ग असा कीं, राजदरबारीं जे अन्याय व दुराचार चालत

असतील, त्यांच्या विरुद्ध मोठमोठ्या प्रसिद्ध ठिकाणीं भरलेल्या सभांतून जोरानें बोलून सुधारणा करण्याविषयीं आपली भली मोठी जंगी आस्था दाखविणें; शिवाय आणखीही कित्येक प्रकार आहेत. यापैकीं दुसऱ्या प्रकाराचा अवलंब करणारे लोकच राजाला फार पसंत पडतात. कारण हे जे सुधारणेविषयीं जंगी आस्था दाखविणारे असतात, तेच पुढें आपल्या धन्याची लहर आणि त्याचे मनोविकार यांचे पक्के गुलाम बनून जातात ! या प्रधान लोकांच्या हातीं कामगारांच्या वगैरे सर्व जागा भरण्याचें असल्यामुळें, दरबारांत ज्यांचें वजन असतें अशा बहुतेक लोकांस त्या जागांच्या रूपानें लांच देऊन आपली स्वतःची जागा ते कायम ठेवितात. आणि शेवटीं, ‘ शिक्षेच्या बहालीचा कायदा ’ ह्मणून ‘ जुक्ती ’ काढून, पुढें आपणांवर येणारीं किटाळें ते अगोदरच नाहींतशीं करून टाकितात; व अखेरीस राष्ट्राला सर्वस्वीं नागवून व आपली तुंबडी भरून मग आपल्या कामाचा राजीनामा देतात.

‘ मुख्य प्रधानाचा वाडा हा इतरांस त्याचा धंदा शिकण्याची शाळाच होय. त्याच्या येथले हुजरे, देवडीवाले, हे प्रत्येक कामांत आपल्या धन्याचें अनुकरण करून इतर प्रधानांच्या जागा पटकावतात; आणि उद्दामपणा, असत्य भाषण, व लांच घेणें या तीन कामांत त्याच्यावरही कडी करण्याइतके पटाईत होतात. मग त्यांचें महत्व इतकें वाढतें कीं मोठमोठे लोक देखील त्यांच्या पायांशीं लोळू लागतात; आणि कधीं कधीं तर ते आपल्या कौशल्याच्या व उद्धटपणाच्या बळावर क्रमाक्रमानें आपल्या धन्याच्याही पदवीस पोहोचतात.

‘ खेरीज मुख्य प्रधानाचा एक कोणी तरी ‘ बगल्या ’ असतो, व मुख्य प्रधानाची जी काय मेहेरनजर व्हावयाची

असते, तिचें सर्व काम या बगल्याच्या मार्फत चालतें—
तें असें कीं, ज्याला आपलें काम करून घ्यावयाचें असेल
त्याला बगल्याचा वशिला हाच शेवटचा उपाय होय; त्या-
च्या पलीकडे उपाय ह्मणून राहिला नाहीं असें समजावें.
सारांश, सर्व राज्यसूत्रें वस्तुतः त्याच्याच हातीं असतात
असें ह्मणण्यास हरकत नाहीं. '

एके दिवशीं, आमच्या देशांतील अमीरउमरावांच्या
संबंधानें मी आपल्या धन्याशीं बोलत असतां त्यानें माझी
मोठी तारीफ केली होती. पण तिला मी खरोखर पात्र न-
व्हतों हें मला स्पष्ट सांगितलें पाहिजे. कारण माझ्या ध-
न्याला वाटलें होतें कीं, आपल्या देशांतील 'याहूं' पेक्षां
ज्याअर्थी याचा 'शरीराकार, गोरेपणा, आणि स्वच्छता हीं
विशेष आहेत, त्याअर्थी हा एखाद्या थोर घराण्यांत जन्म-
लेला असावा. त्यास असें वाटण्याचें कारण, तिकडील
'याहूं' च्या पेक्षां मी शक्ति व चपलतेत कमी होतों
तथापि माझी आणि त्यांची रहाणी निराळी होती, हें अ-
सावें असें वाटतें. शिवाय मला वाचाशक्ति असून आणखी
माझ्याठायीं बुद्धीचाही थोडाबहुत अंकुर पाहून, 'याहूं'
जातींतला हा सर्वांत उत्तम प्राणी आहे असें त्याला वाटत होतें.

तो ह्मणाला, 'पहा, आमच्या 'हुं हुं हुं' मध्ये असें
आहे कीं, पांढरे, तांबूस व काळसर रंगाचे जे आहेत
त्यांची व करडे, पंचरंगी व काळेभोर जे आहेत त्यांची
ठवण अगदीं सारखी आहे असें नाहीं. तसेंच, त्यांच्या
गुणांत व बुद्धींतही फरक आहे; आणि ह्मणून, ते (पांढरे
तांबूस व काळसर रंगाचे) आपला चाकरीचा धंदा सो-
डून दुसरें कांहींएक काम करावयाचे नाहींत, व त्यांपैकीं को-
णाला तशी उमेद देखील कधीं असावयाची नाहीं. फार
काय, पण आपला पूर्वापार चालत आलेला धंदा सोडण्याची

कल्पनाच मुळीं रीतीविरुद्ध व विलक्षण अशी ते मानतात.’

असो; माझ्या धन्यानें मजविषयीं मागें सांगितल्याप्रमाणें आपलें चांगलें मत प्रदर्शित केलें, त्याबद्दल मीं त्याचे विनयपूर्वक आभार मानले. पण त्याच वेळीं मला त्यास हें-ही सांगावें लागलें कीं, ‘मीं कांहीं थोर कुळांत उत्पन्न झालेला नाहीं. माझीं आईबापें साधीं व प्रामाणिक असून मला साधारण दोन अक्षरें शिकविण्यापुरतीच त्यांस ऐपत होती. तसेंच, तुह्यांला आमच्यांतील अमीरउमराव वगैरे सर्व लोक हे जसे असतील असें वाटतें, तसे कांहीं ते नाहींत हें मी खर्चीत सांगतों. ते आळस व ऐषआराम यांत लहानाचे मोठे झालेले असतात, व जसजसे मोठे होत असतात तसतसे नानाप्रकारच्या वाईट छंदांस लागून आपलें शरीर व संपत्ति यांची माती करून टाकतात; आणि मग पैशाच्या टंचाईकरितां एखाद्या स्त्रीवर आपलें जरी बिलकूल प्रेम नसलें तरी तिच्याशीं विवाह करितात—मग ती हलक्या कुळांतिल, कुरूप, रोगी, अशी असली तरी त्यांना चालते; कां कीं, त्यांना उधळायला तिच्याकडून पैसा मिळण्याला मार्ग होतो ! मग तिजपासून पुढें जी संतति होते ती तशीच कुरूप, रोगी, दुर्गुणी व अज्ञान अशी निपजते हें सांगावयास नकोच. आणि थोर कुळाचें व संपत्तीचें लक्षणच मानतात कीं, तीं माणसें गाल बसलेलीं, फिकट, व एकंदरीनें रोगाच्या मूर्तीच अशीं असलीं पाहिजेत. चांगलें लठ्ठ, बळकट, व निरोगी शरीर श्रीमंतीला जणू काय शोभतच नाहीं !’

ह्या कुलीन मानलेल्या लोकांच्या सल्ल्याखेरीज कोणताही कायदा ठरत नाहीं, मोडला जात नाहीं, किंवा त्यांत फेरफारही केला जात नाहीं. तसेंच देशांतील सर्व लोकांची मालमत्ता वगैरेच्या संबंधाच्या वादांचे निकालही करण्याचें काम याच लोकांच्या हातीं असतें.’

प्रकरण ७.

गलिच्छर याची स्वदेशाविषयी अत्यंत प्रीति.—तो 'हुं हुं हूं' च्या देशांतील उदाहरणें घेऊन इंग्लंडच्या राज्यरीतीचें स्वरूप आपल्या धन्यास सांगतो—त्यांवर व एकंदर मनुष्यस्वभावावर त्याच्या धन्याचे विचार.

हुं 'हुं हुं' च्या देशांतील 'याहूं' च्या आणि माझ्या मध्ये पूर्ण साम्य असल्यामुळे, व ते 'हुं हुं हूं' 'याहूं' चा पराकाष्ठेचा तिटकारा करीत असल्यामुळे, त्यांचें मनुष्यजातीच्या संबधानें अत्यंत प्रतिकूल मत होण्याचा संभव असतां मीं यत्किंचित्ही मार्गें पुढें न पहातां आपल्या सर्व जातीचा विचका करून

दाखविला, हें माझ्या हातून झालें तरी कसें, याविषयीं वाचकांस मोठें आश्चर्य वाटेल. परंतु मी स्पष्ट सांगतो कीं, त्या चतुष्पादांच्या अंगचे अनेक सदुण व तितकेच मनुष्यमात्राच्या अंगचे दुर्गुण माझ्या लक्षांत आल्यावर माझे डो-

ळे पुरते उघडले; आणि माझ्या हृदयांत इतका प्रकाश पडला कीं, मनुष्यमात्राच्या कृत्यांच्या व मनोविकारांच्या संबंधानें माझ्या पूर्वीच्या आणि हल्लींच्या मतांत जमीन-अस्मानाचें अंतर पडलें; आणि त्यावरून, आपल्या जातीचा बोज राखण्याचा प्रयत्न करण्यांत कांहींच हंशील नाहीं असें मला वाटायला लागलें. खेरीज, माझ्या धन्यासारख्या कुशाग्र बुद्धीच्या पुरुषापार्शीं तसलीं कांहीं लटपट चालणें-ही अशक्य होतें; कारण तो एवढा विलक्षण मार्भिक कीं, त्यानें माझ्यातील हजारों अवगुण दररोज माझ्या नजरेस आणून द्यावे. ते त्या वेळेपर्यंत खरोखर माझे मला देखील दिसत नव्हते, मग आपल्या जातीच्या साधारण चार माणसांना तर ते अवगुण असे वाटतील कीं नाहीं ह्याची देखील जबरदस्त शंका वाटते! आणि त्या वेळेपासून सत्याच्या संबंधानें मला आपल्या धन्याच्या उदाहरणावरून इतका बोध झाला कीं, असत्याचा व कपटाचा मी पराकाष्ठेचा तिरस्कार करूं लागलों; व सत्य हें मला इतकें प्रिय वाटूं लागलें कीं, त्याच्याकरितां मी वाटेल तें नुकसान जरी झालें तरी तें पतकरण्यास तयार झालों.

शिवाय हेंही मला प्रांजलपणें सांगितलें पाहिजे कीं, मी आपल्या जातीची विचक्षणा जी एवढ्या सढळ रीतीनें केली ती करण्यास मला आणखी दुसरें एक कारण झालें. तें हें कीं, मला त्या ‘ हुं हुं हूं ’ च्या देशांत जाऊन एक वर्षही पुरतें झालें नव्हतें तेव्हांपासूनच माझ्या ठायीं त्यांच्याविषयीं एवढें प्रेम व इतकी पूज्यबुद्धि उत्पन्न होऊन गेली कीं, पुनः ह्मणून मनुष्यजातीचा वारा देखील आपल्याला नसावा, व जेथें आपल्याला कोणतेंही दुष्कृत्य करण्याची प्रवृत्ति होण्यास कोणत्याही प्रकारचें उदाहरण अथवा उत्तेजन मिळण्याचा मार्गच नाहीं, अशा त्या अप्रतिम सदा-

चरणी ' हुं हुं हुं ' च्या सहवासांत आपलें बाकीचें आयुष्य घालवावें असा माझा पक्का निश्चय झाला होता. परंतु जन्मभर माझ्या पाठीस हात धुऊन लागलेला माझा हाडवैरी—ह्मणजे माझे दुर्दैवाचा योग—त्याच्या योगानें मी त्या अनुपम सुखास अंतरलों ! असो; तथापि मला आतां थोडेंसें समाधान मानण्यास एवढी तरी जागा आहे कीं, माझा धनी जरी मला प्रत्येक गोष्ट छडून छडून निर्भीडपणें व पूर्ण समाधान होईल अशा रीतीनें विचारण्यांत मोठा वस्ताद होता, तरी मी आपल्या देशबांधवांच्या गुणावगुणांचें वर्णन त्याजपाशीं करित असतां त्यांच्या दोषांचें आविष्करण आपल्याकडून होईल तितकें थोडें करून, प्रत्येक गोष्ट जेणें करून त्यांना अनुकूल अशी दिसेल अशा प्रकारचेंच रूप तिला देण्यास झटलों; कारण, ज्याला आपल्या जन्मभूमीविषयीं पक्षपात करावासा वाटणार नाही असा या जगतीवर कोण दुरात्मा असेल बरें ?

मी आपल्या धन्याच्या येथें जितका वेळपर्यंत होतो, तितका वेळपर्यंत त्याशीं झालेल्या माझ्या संभाषणाचा सारांश मीं दिला आहे. पण खरोखर पहातां पाल्हाळ होईल या भीतीनें मीं त्यांतील बराच भाग गाळून टाकिला आहे. असो; जेव्हां मीं त्याच्या सर्व प्रश्नांचीं उत्तरें दिलीं व त्याची जिज्ञासा तृप्त झालीसें दिसलें, तेव्हां त्यानें एके दिवशीं सकाळीं मला आपल्याकडे बोलावून नेलें, आणि आपल्यासमोर कांहीं अंतरावर बसावयास सांगितलें. (हा अशा प्रकारचा मान त्यानें मला पूर्वी कधींच दिला नव्हता.) मी बसल्यानंतर तो मला ह्मणाला, ' तूं जी काय मला आपली हकीकत सांगितलीस तिचा जेवढा भाग विशेषेंकरून तुझ्या व तुझ्या देशाच्या संबंधाचा आहे, त्याविषयीं मीं आजपर्यंत फार विचार केला. त्यावरून

तुम्ही अशा प्रकारचे प्राणी आहां असें दिसते कीं, ज्यांच्या वांच्यास कोणत्या कारणानें कोण जाणे, बुद्धीचा थोडासा अंश आला आहे; पण त्याच्या साहाय्यानें तुम्ही दुसरें कांहीं करित नाहीं, तर आपले स्वाभाविक दुर्गुण मात्र वृद्धिंगत करितां; व खेरीज, सृष्टिकर्त्यानें तुमच्या अंगीं जे मूळचे उत्पन्न केलेले नाहीत, असे आणखी नवीन दुर्गुण संपादितां ! तसेंच, तुम्हांला दिलेल्या योग्यतेस तुम्हीं सोडविष्टी देऊन टाकिली असून, तुम्हांस ज्या वस्तूंची आरंभीं गरज नव्हती त्या आपल्याला हव्या अशी तुम्ही हाव धरितां, व त्या वस्तु स्वतःच्या कल्पनेनें प्राप्त करून घेण्याच्या प्रयत्नांत तुम्ही आपलीं सर्व आयुष्ये उगीच खर्च करून टाकितां. आतां तुझ्या स्वतःविषयीं ह्मटले तर, साधारण ‘याहूं’प्रमाणें तुझ्या अंगीं शक्ति किंवा चापल्य नाहीं; तूं आपल्या मागील पायांवर मळमळीत असा चालतोस, व ज्यांपासून तुला आपलें संरक्षण करितां आलें असतें अशीं आपलीं नखें तूं कांहीं युक्तीनें निरुपयोगी करून टाकिलीं आहेस; आणि ऊन्ह व वारा यांच्या योगानें तोंडास त्रास न व्हावा ह्मणून ज्या केंसांची योजना केलेली असावी असें दिसते, ते केंसही तूं काढून टाकिले आहेस; आणि या देशांतले तुझे बांधव जे ‘याहूं’ (यांना तो माझे बांधव असें ह्मणत असे), त्यांच्याप्रमाणें तुला पळतां येत नाहीं, व झाडावरही चढतां येत नाहीं! ”

आणखी तो ह्मणाला, ‘ तुमच्या बुद्धींत जो अनेक प्रकारें उणेपणा आहे, त्या योगानें तुमच्या पाठीमागें राज्य-प्रकरण व कायदे यांचें रिकामें लोढणें लागलें आहे. कारण, वास्तविक पहातां जो ह्मणून बुद्धिमान् प्राणी आहे, त्याला आळ्यांत ठेवण्यास त्याची बुद्धि हीच फक्त बस आहे. ह्मणून, तूं जी आपल्या लोकांची हकीकत सांगितलीस, व

तींत जरी पुष्कळ मुद्याच्या गोष्टी गाळून, ज्या गोष्टी नाहींत त्या आहेत व आहेत त्या नाहींत असे दाखविण्याचा प्रयत्न केलास असे मला स्पष्ट दिसून आले, तरी तुझाला 'बुद्धिमान् प्राणी' ही संज्ञा सर्वांशी देतां येणे अशक्य आहे असें माझे मत झाले आहे.'

वर सांगितलेलें माझ्या धन्याचें मत ठाम होण्यास आणखी काय कारण झाले हेंही त्यानें मला सांगितले. तो म्हणाला, 'तूं आपल्या रीतीभातींच्या संबंधानें जें काय मला सांगितलेंस, त्यावरून शरीराप्रमाणेंच मानसिक स्थितींतही इकडील 'याहूं' त व तुझ्यांत सादृश्य आहे असें माझे मत झाले आहे. पहा, इकडील 'याहू' हे इतर जातींच्या प्राण्यांपेक्षां आपल्या जातवांधवांचाच फार द्वेष करितात; आणि याचें कारण काय तर, त्यांच्या शरीराची विद्रूपता ही त्यांच्यापैकीं प्रत्येकास ज्याची त्याला मात्र दिसत नाहीं, इतरांची तेवढी दिसते ! ह्मणून प्रथमतः मला वाटलें होतें कीं, तुमच्यांत जी कांहीं अत्यंत तिरस्करणीय विद्रूपता आहे ती दुसऱ्यास न दिसावी ह्मणून तुम्ही आपलीं शरीरे झंकीत असतां यांत कांहीं वाईट नाहीं. परंतु हा माझा समज चुकीचा होता असें मला आतां समजून आले; व मी असें ह्मणतो कीं, तुमच्यामध्ये आपापसांत जी यादवी चालते तिचें कारण आणि आमच्या ह्या इकडच्या पशूंत जी चालते तिचें कारण हीं अगदीं एकच आहेत. पहा, "आमच्या इकडच्या ह्या पन्नास 'याहूं' ना पुरण्याइतकें अन्न पांच 'याहूं' च्या पुढें टाकिलें असतां गुण्यागोविंदानें ते खात नाहींत; तर प्रत्येकास दुसऱ्याचा हेवा उत्पन्न होऊन जो तो तें सर्वच आपल्याला मिळावें ह्मणून भांडाभांडी करूं लागतो. याप्रमाणें त्यांचें मोठें रणतुंबळ माजतें, ह्मणून आम्ही करितों काय कीं, ते घराबाहेर मोकळेपणीं आपले भ-

क्षय खात असतां त्यांनीं भांडाभांडी करूं नये यासाठीं एक नोकर त्यांच्यावर सक्त नजर ठेवण्याकरितां उभा करितो; आणि ते घरांत असतांना त्यांना अशी धिंगामस्ती करितां येऊं नये ह्मणून त्यांना दूर दूर बांधून टाकितो. एखादी गाय ह्यातारी होऊन अथवा अपघातानें मेली असतां कोणी ‘ हुं हुं हुं ’ नें जर ती आपल्या ताब्यांतील ‘ याहूं ’ स मिळण्याची अगोदर तजवीज केली नसली, तर दुसरीकडचे ‘ याहूं ’ चे कळपचे कळप येऊन तिजवर हल्ला करितात; व तूं जसें लढाईचें पूर्वीं वर्णन केलेंस, तशी लढाई मग त्यांच्यांत होते; आणि तुम्हीं आपल्या ‘ जुक्ती ’ नें जीं प्राणघातक शस्त्रास्त्रें काढिलेलीं आहेत, त्यांचा त्यांच्यांत अभाव असल्यामुळें जरी एकमेकांस ठार मारण्याइतकी त्यांची मजल पोहोंचत नाही, तरी ते आपल्या नखांनीं एकमेकांस फार भयंकर जखमा करितात. याचप्रमाणें, कांहीं कारण नसतांही निरनिराळ्या प्रदेशांतील ‘ याहूं ’ च्यामध्ये लढाया होत असतात. अशा प्रसंगीं एक पक्ष गैरसावध असतां दुसरा त्यावर हल्ला करण्याची संधि साधण्याकरितां टपून बसलेला असतो; व ही संधि कदाचित् एखादे वेळेस हातून गेली तर मग अर्थात् सामना करण्याचें सोडून त्या ‘ याहूं ’ स घराचा मार्ग सुधरावा लागतो. परंतु शत्रूशीं मारामारी करून कंडू शमन व्हावयाचा तो अशा प्रकारें शमन न झाल्यामुळें त्यांना मोठां चेंव येतो, व मग ते आपआपसांतच ‘ गाढवांचा गोंधळ आणि लाथांचा सुकाळ ’ माजवितात !

आणखी माझा धनी ह्मणाला, ‘ आमच्या देशांत कित्येक ठिकाणीं चकाकणारे व निरनिराळ्या रंगाचे असें कांहीं पाषाण आहेत. त्यांचा या ‘ याहू ’ जातीस फार शौक आहे. हे पाषाण जमिनींत कधीं कधीं अर्धेमुर्धे गढलेले असतात. असें असलें ह्मणजे ‘ याहू ’ रात्रंदिवस मे-

हनत करून आपल्या नखांनी ती जमीन खोदतात, व ते बाहेर काढतात; आणि घरी धेऊन जाऊन एकीकडे ते लपवून ठेवतात. हा आपला खजिना चोरीस न जावा ह्यापुन ते फार काळजी घेतात. आतां या पाषाणांविषयी या 'याहूं' स एवढी हाव कां असावी, व त्यांचा त्यांस उपयोग तरी काय, याचें मला आजपर्यंत मोठें गूढ पडलें होतें. परंतु सर्व मनुष्य जातीस अशा प्रकारच्या वस्तूंची हाव असतेच असें तूं मला सांगितलेंस ती गोष्ट यांसही लागू आहे हें आतां माझ्या लक्षांत आलें. एकदां मीं मुद्दाम असें केले कीं, आमच्या एका 'याहू' नें एके ठिकाणीं या पाषाणांचा ढीग लपवून ठेविला होता, तो मीं तेथून उचलून गुप्त रीतीनें दुसऱ्या ठिकाणीं नेऊन टाकिला. त्यावरून तो मूर्ख प्राणी म्हेठमोठ्यानें रडायला व ओरडायला लागला. हें ऐकून बाकीचे सर्व तेथें जमले तेव्हां तो त्यांस चावूं व मारूं लागला. पुढें त्यानें खाणेंपिणें, निजणें, काम करणें; हीं अगदीं सोडून दिलीं, व तो अगदीं झुरणीस लागला. शेवटीं आमच्या एका चाकरानें पुनः गुप्तपणें तो पाषाणांचा ढीग जेथच्या तेथें नेऊन होता तसा ठेविला. तेव्हां एकदांचा त्या 'याहू' चा जीव भांज्यांत पडला व लागलाच त्याला मोठा आनंद होऊन तो नाचूं उडूं लागला. परंतु पुढें आपला तो खजिना त्यानें तेथून काढून अशा ठिकाणीं नेऊन ठेविला कीं, तो दुसऱ्या कोणाच्या सहसा नजरेस पडूं नये. ही गोष्ट घडल्यापासून तो पशु आमच्या फार उपयोगीं पडूं लागला. असो; ज्या ठिकाणीं ते चकाकणारे पाषाण पुष्कळ सांपडतात, त्या ठिकाणीं चौहोंकडच्या 'याहूं' च्या झुंडींच्या झुंडी ते नेण्याकरितां येतात, व त्यामुळे तेथेही त्यांची रणतुंबळें पडतात.' ही शेवटची गोष्ट त्या देशांत मींही प्रत्यक्ष पाहिली आहे.

आणखी माझा धनी झणाला, ‘ एखाद्या ठिकाणीं तो चकाकणारा पाषाण दोषां ‘ याहूं ’ च्या एकदम नजरेस पडला, कीं त्या दोषांत त्याकरितां भांडण लागून त्या भांडणांत तिसराच मध्ये शिरतो, आणि तो त्या दोषांच्याही हातावर तुरी देऊन तो पाषाण घेऊन जातो. ही गोष्ट कांहीं अंशीं तुमच्या कडचे जे कायदे व फिर्यादी अर्यादी यांच्या सारखीच आहे. ’ यावरून मीं मध्येच हल्लें, आपण झणतां तशीं गोष्ट खरी, पण आपण सांगितलेल्या या कज्जाचा निकाल आमच्याकडील कज्जांच्या निकालापेक्षां फारच चांगला असें मीं झणतो; कां तर येथला वादी किंवा प्रतिवादी कज्जाचें मूळ जो तो पाषाण तेवढाच गमावून बसतो; पण आमच्याकडचा वादी व प्रतिवादी या दोषांच्याही जवळचें कांहीं असतें नसतें तेवढें हरण करीपर्यंत त्यांस न्यायाचें कोर्ट मुक्त करित नाही ! ’

माझा धनी पुढें बोलूं लागला. ‘ तो झणाला, शिवाय आमच्याकडच्या ‘ याहूं ’ ना कोणतीही वस्तु सांपडो—वनस्पति कंद, फळें, कुजलेलें मांस, यांपैकीं वाटेल तें किंवा हीं सर्व एकत्र करून—खाण्याची अनावर इच्छा असते. यामुळें त्यांचा जितका आह्मांस तिरस्कार वाटतो, तितका दुसऱ्या कोणत्याही गोष्टीमुळें वाटत नाही. आणि त्यांच्या स्वभावांत हा एक विशेष आहे कीं, त्यांना घरीं बसल्या चांगलें सुखानें खावयास घाल्लें तरी तें टाकून चोरी व मारामारी करून दूर ठिकाणाहून खाण्याकरितां आणणें त्यांना फार प्रिय वाटतें. तसेंच, त्यांना जर रगड शिकार सांपडली, तर ते इतकें खातात कीं, त्यांचें पोट देखील फुटायची वेळ येते ! नंतर कांहीं एक प्रकारचा कंद त्यांस ठाऊक आहे तो ते त्यावर खातात, झणजे त्या सगळ्याचा झाडा होऊन जातो. खेरीज, दुसऱ्या प्रकारचा बराच दुर्मिळ असा एक कंद

आहे, त्याचा रस पिण्याची त्यांना मोठी गोडी आहे. त्या रसाचा परिणाम, तुमच्या दारूचा परिणाम जो होतो तसाच हुबेहूब होतो. कारण तो रस प्याल्यानंतर तुमच्या प्रमाणे बऱ्याच अंशी त्यांची स्थिति होते—ह्मणजे केव्हां केव्हां ते एकमेकांला प्रेमाने कडकडून भेटतात, व केव्हां केव्हां एकमेकांवर चवताळून जाऊन मारामारी करितात. तसेच, त्या प्रसंगी ते आरोळ्या मारतात, वेडावणे दाखवितात, नाहीं नाहीं तसले बहकत सुटतात, ठेंचाळतात, पडतात, व नंतर जेथे पडतील तेथे, ह्मणजे विखलांत किंवा त्याहीपेक्षां घाणेरज्या जागेत देखील झोंपीं जातात. '

या देशांत 'याहू' खेरीज दुसऱ्या कोणत्याही प्राण्यास कसल्याही प्रकारचा रोग ह्मणून होत नाही असे मला आढळून आले; व त्या 'याहू' ना तरी जे रोग होतात ते आपल्याकडील घोड्यांना जितके रोग होतात त्यांपेक्षां फारच कमी असतात; आणि ते त्यांस वाईट रीतीने वागविल्यामुळे मुळीच होत नाहीत, तर त्या ओंगळ प्राण्यांच्या अधाशीपणामुळे व गलिच्छपणामुळेच होतात. तसेच, त्यांच्या भाषेत सर्व रोगांना साधारणपणे एकच नांव असून, त्या नांवाची उत्पत्ति 'पशु' या शब्दापासून झालेली आहे. व त्या नांवाचा वाचक शब्द 'न्ही याहू' ह्मणजे 'याहू'चे दुखणे असा आहे. यावर जे औषध ते योजितात, ते त्यांच्याच विष्टामूत्रांचेच मिश्रण असून, कारण पडले ह्मणजे बळजवरी करून ते त्यांच्या घशांत ओततात. आणि त्याचा उपयोगही चांगला होतो. खरोखर, ओ येईपर्यंत खाणारे जे हे अमंगळ प्राणी, त्यांची खोड मोडण्याला यासारखे दुसरे वस्ताद औषधच नाही असे मी ह्मणतो !

माझा धनी आणखी ह्मणाला, 'विद्या, कलाकौशल्य, राज्यनियमन, इत्यादिकांच्या संबधाने तुमच्या व आमच्या देशांतिल 'याहू' मध्ये कांहींच सादृश्य मला दिसत नाही.

आतां इतकें खरें कीं, आमच्यांतील ‘ याहूं ’ च्या प्रत्येक कळपांत कोणीतरी ‘ इतरांचा शास्ता ’ अशा नात्यानें वागत असतो. तो इतरांपेक्षां कुरूप असून त्याचा स्वभाव फार खोडकर असतो. त्याच्या हाताखालीं त्याच्या मर्जीतला असा दुसरा एक ‘ याहू ’ सदोदित असतो. त्याचे आणि त्याच्या धन्याचे गुण बहुतेक समान असून त्याचें मुख्य काम हल्लें ह्मणजे आपल्या धन्याचे पाय चाटीत राहवयाचें. या कामगिरीबद्दल त्यास केव्हां केव्हां गाढवाच्या मांसाचा एखादा तुकडा धन्याकडून मिळतो. हा जो आपल्या धन्याचा अगदीं प्यारा ‘ याहू ’ असतो, त्याचा त्या कळपांतील प्रत्येक ‘ याहू ’ अत्यंत द्वेष करितो. आणि ह्मणून, त्यांच्याकडून आपल्यावर हल्ला येऊं नये ह्मणून तो अगदीं आपल्या धन्याच्या सन्निध राहतो. याच्या जागीं याच्याहीपेक्षां वाईट काम करणारा असा दुसरा ‘ याहू ’ आढळेपर्यंत हा आपल्या कामावर राहतो, व हा कामावरून निघतां क्षणींच याच्या जागीं येणारा जो असतो, तो आपल्या प्रदेशांतील सर्व अबालवृद्ध ‘ याहूं ’ स गोळा करून आणितो, आणि या पदच्युत झालेल्या ‘ याहू ’ वर सर्वजण आपल्या विष्टामूत्राची वृष्टि करितात. परंतु ही गोष्ट तरी तुमच्याकडील राजदरबार, राजांच्या मर्जीतले लोक, प्रधान लोक इत्यादिकांना कितपत लागू पडेल हें मला कांहीं सांगतां येत नाही; तें तुझे तूंच आपलें पहा. ’ हा माझ्या धन्यानें मनुष्य जातीच्या ज्ञानावर जो केवळ खुनसानें केलेला आरोप, त्याचें उत्तर देण्याची मला बिलकूल इच्छा नसल्यामुळे मी आपला उगाच राहिलों.

माझा धनी पुढें बोलूं लागला, ‘ इतर सर्व प्राण्यांना स्वच्छतेची फार आवड असतां आंगळपणा व घाणेरडेपणा यांकडे या ‘ याहू ’ जातीचाच एवढा विशेष कल काय

ह्मणून असावा याचें मला मोठें नवल वाटतें ! ' परंतु त्या देशांत जर डुकरें असतीं तर एकव्या मनुष्य जातीसच हा दोष लावणें रास्त नाहीं हें मीं तेव्हांच सिद्ध करून दाखविलें असतें; कारण डुकरांस ' याहूं ' पेक्षां ह्मणजे स्वच्छपणाचा टेंभा जास्त मिरवितां येईल असें मुळींच नाहीं. तेव्हां माझ्या धन्याला जर त्या प्राण्याच्या खाण्यापिण्याचा आंगळपणा, उकिरज्यावर लोळणें, चिखलांत निजणें, ह्या गोष्टी माहीत असत्या, तर माझें ह्मणणें त्यास कबूल केल्यावांचून गत्यंतरच नव्हतें !

माझा धनी आणखी पुढें बोलला, ' कित्येक ' याहूं ' ना कांहीं विशेष प्रकारची संवय असलेली आमच्या नोकराच्या पहाण्यांत आली आहे. ती ही कीं, एखादे वेळीं चांगला तरणाटा व लठ्ठ असा ' याहू ' उगीच आपला एकीकडे जाऊन पडून राहतो, व कांहीं कारण नसतां आरडायला ओरडायला लागून जें कोणी जवळ येईल त्याच्यावर लाथा झाडीत सुटतो. अशा ' याहू ' ला ताळ्यावर आणण्याला उपाय हाच कीं, त्याला चांगले दहा वीस रट्टे लगावून खूब मेहनतीचें काम करायाला लावावयाचें. तथापि एकंदरीनें त्या ' याहू ' ला मध्येच अशी विलक्षण हुक्की कां यावी हें मला समजत नाहीं ! ' यावर उत्तरादाखल कांहीं बोलण्यास मला मुळींच जागा नव्हती. कारण आपल्यांपैकीं कांहीं लोकांतही असले प्रकार पुष्कळ वेळां नजरेस पडतात. ते कोणते तर, घरांत खाण्यापिण्याची व ऐषआरामाची चैन असली ह्मणजे कित्येक लोकांच्या अंगांत आळस शिरून ते असेच सुस्त व त्रासिक होतात, व त्यांना कांहीं प्रकारचे रोगही जडतात. यांनाही खरोखर त्या ' याहूं ' प्रमाणेंच जलाल असा उपाय योजिल्यास हेही खासे बरे होऊन यांचा सुस्तपणा वगैरे नाहींसा होईल यांत संशय नाहीं.

प्रकरण ८.

गलिच्चरु हा 'याहूंच्या' कित्येक विशेष गोष्टी सांगतो.—तो 'हुं हुं-हूं' च्या गुणांचें वर्णन करितो.—त्यांच्यातील तरुणांचा विद्याभ्यास व त्या देशांतील प्रतिनिधींची सभा यांविषयींची हकीकत.

या

वेळीं मनुष्यस्वभावाचें ज्ञान माझ्या धन्यापेक्षां मला जास्त झालें असावें असें वाचकांस सहज दिसून येईल; आणि ह्मणून, 'याहू' जातीचे गुण जे त्यानें मला सांगितले ते आपल्या स्वतःला व आपल्या देशवांधवांना लावले असतां सर्वांशीं लागू पडतील असें मला वाटलें यांत कांहीं नवल वाटा-

वयास नको. इतकेंच नव्हे, तर स्वतःच्या अवलोकनांनै त्या 'याहू' तील आणखीही कांहीं गोष्टी आपणास लागू पडण्यासरिख्या दिसून येतील कीं काय हें पहाण्याकरितां मीं

कित्येक वेळां आपल्या धन्याच्या परवानगीने ' याहू 'च्या कळपांत जाऊन त्यांच्या स्वभावाचे विशेष ज्ञान करून घेतले. मी त्यांच्यांत गेलों असतां त्यांच्या सहवासाने बिघडून जाईन अशी शंका प्रथमदर्शनीं माझ्या धन्यास आली; पण मला त्यांचा मनापासून तिटकारा आहे हे त्यांच्या लक्षांत येऊन त्याची ती शंका लागलीच दूर झाली. तसेंच मी एकदा त्या अमंगळ प्राण्यांत गेलों असतां ते मला नानाप्रकारे त्रास देतील ह्मणून माझ्या धन्याने आपला फार प्रामाणिक चाकर तांबूस रंगाचा घोडा, यास अशा प्रसंगीं मजबरोबर नेहमीं असण्याविषयीं ताकीद देऊन ठेविली होती. हे फारच चांगले झाले, कारण मी त्या देशांत गेल्यावर प्रथमच माझी त्यांनीं कशी दशा करून टाकिली होती हे मीं मागे सांगितलेच आहे; व पुढेही तीन चार वेळां मीं एकदाच त्यांच्या तडाक्यांत सांपडलों असतां त्यांनीं मला अगदीं ' दे माय धरणी ठाय ' असें करून सोडिले होते. असो; त्या ' याहू ' ची, मी त्यांच्याच जातीचा आहे अशी कल्पना झाली होती, व ती कल्पना दृढ होण्यास मजकडूनच असे कारण झाले कीं, मजबरोबर माझा पालक ह्मणजे तांबूस रंगाचा घोडा असतां मीं कित्येक वेळां आपली बंडी काढून टाकीं, त्यामुळे माझे हात व छाती हीं त्यांच्या नजेरस पडत; तेव्हां ज्याप्रमाणे मोराचीं पिसें लावलेला कावळा डौलाने आपल्या जातबांधवांमध्ये गेला असतां ते त्याला चोहोंकडून येऊन टोंचून त्रास देतात, त्याप्रमाणे ते ' याहू ' होईल तितके करून माझ्या अगदीं जवळ येत, व तिरस्काराच्या मुद्रेनें माझे अनुकरण करून मला वेडावणे दाखवीत.

' याहू 'ची जात फार चपळ असल्यामुळे ते हातीं सांपडतां सांपडत नाहींत. तथापि एकदां एक तीन वर्षांचे पोर मीं मोठ्या प्रयत्नाने व लाडीगोडी दाखवून कसे

तरी पकडलें; पण त्यानें लागलीच ओरडून ओरडून आकाश पाताळ एक केलें, व तें मला इतकें कडकडून चावलें कीं, मला त्यास सोडून देणें भाग पडलें. त्या वेळीं मजवर मोठा कठिण प्रसंग येणार होता; कां तर त्या पोरानें ओरडणें ऐकल्याबरोबर ‘ याहूं ’ चा एक जंगी कळप तेथें धांवून आला; परंतु तें पोर सुरक्षित आहे असें पाहून (कांकीं तें माझ्या हातून सुटल्याबरोबर तुरतुर धांवत दूर निघून गेलें हातें), व माझा पालक तांबूस रंगाचा बोडा हा माझ्याजवळ आहे हें पाहून त्यांनीं माझ्यावर हळ्या केला नाही.

मला तेथें जो अनुभव आला त्यावरून ‘ याहूं ’ च्या अंगीं कोणतीही विद्या शिकण्याची योग्यता नाही अशी माझी खात्री झाली. फार झालें तर, ते ओंझीं ओढून किंवा वाहून नेण्याच्या उपयोगीं पडतील इतकेंच. तथापि त्यांच्या सुस्त व तुसज्या स्वभावामुळेच केवळ वरील दोष त्यांच्या अंगीं खिळून गेला आहे असें मला वाटतें. कारण त्यांना समजूत मुळींच नाही असें ह्मणावें, तर लुच्चेगिरी, द्वेषभाव, विश्वासघात व खूनशीपणा हीं त्यांच्यांत पूर्णपणें वसलेलीं आहेत. तसेंच ते भले धिप्पाड व बळकट आहेत, पण त्यांचें वर्तन अगदीं भागूबाईसारखें असून ते उर्मट व निर्दय असे आहेत. त्यांच्यापैकीं ज्यांना तांबडे केस आहेत, ते इतरांपेक्षां इष्क-त्राज, खोडकर, परंतु बळकट व चपळ फार आहेत.

‘ हुं हुं हुं ’ ह्यांस काम करण्यास जेवढे ‘ याहूं ’ लागतात, तेवढ्यांस ते आपल्या घरांजवळ झोंपड्यांत ठेवितात, व बाकीच्यांस रानांत लावून देतात. हे त्या ठिकाणीं कंदमुळें, कित्येक प्रकारच्या वनस्पति, व मुर्दाड मांस हीं खातात; व केव्हां केव्हां उंदीर वगैरे प्राणीही मारून खातात. ते उंचवट्याच्या जमिनींत बिलें करून त्यांत रहातात. तीं न-

रांचीं ह्मटलीं ह्मणजे एकेकास रहाण्या पुरतींच असतात, व माद्यांची मात्र त्यांस आपल्या दोन तीन पोरांस घेऊन रहाण्याइतकीं मोठीं असतात. त्यांना वेडकांप्रमाणें जन्मतःच पोहतां येत असतें, व ते पाण्याखालीं पुष्कळ वेळ राहूं शकतात. त्या ठिकाणीं ते मासे धरतात, व ते मासे, माद्या आपल्या पोरांकरितां आपल्या विळांत घेऊन जातात.

याप्रमाणें त्या देशांतील अत्यंत नीच प्राणी जे 'याहू' त्यांची थोडक्यांत हकौकत मीं दिली आहे. आतां इतर प्रवाशांच्या रीतीस अनुसरून, तेथील मुख्य रहिवासी जे 'हुं हुं हुं' त्यांच्या देशांत सुमारे तीन वर्षे मी राहिलों त्या अवधींत मला त्यांच्या रीतीभाती वगैरे ज्या समजल्या, व ज्या समजून घेण्यासाठीं मीं झटून यत्न केला, त्यांचें थोडेंसें निरूपण करणें मला अवश्य दिसतें.

त्या देशांतील रहिवासी जे महात्मे 'हुं हुं हुं' त्यांच्या अंगीं सृष्टिकर्त्यानें सद्गुणाचें बीज सर्वत्र पेरिलें असल्यामुळे, बुद्धिमान् प्राण्याच्या ठायीं दुर्गुण कसा वास करितो, याची त्यांस मुळींच कल्पना नाहीं. यास्तव जन्मतःच त्यांस उत्पन्न झालेली जी सद्बुद्धि तिचें पोषण करणें व तिच्या आळ्यांत रहाणें हाच आपल्या जन्माचा मुख्य हेतु आहे असें ते समजतात. तसेंच आपल्यामध्ये ज्याप्रमाणें बुद्धीचा उपयोग कोणत्याही गोष्टीच्या दोन बाजूंचा उहापोह करण्याकडे करितात तसें त्यांचें नसून, कोणत्याही गोष्टीविषयीं मनाची तावडतोव खातरी होणें हेंच बुद्धीचें चिन्ह असें ते समजतात. आणि खरोखर, जेथें मनोविकार व हिताहित ह्यांच्या संबधानें बुद्धीस विपरीतपणा येत नाहीं, तेथें अशा प्रकारें मनाची खात्री होणें हें साहजिकच आहे. व ह्मणूनच कोणत्याही गोष्टीविषयीं मतभेद ह्मणून जो ह्मणतात, तो काय असतो हें मला आपल्या धन्यास समजावून देण्यास

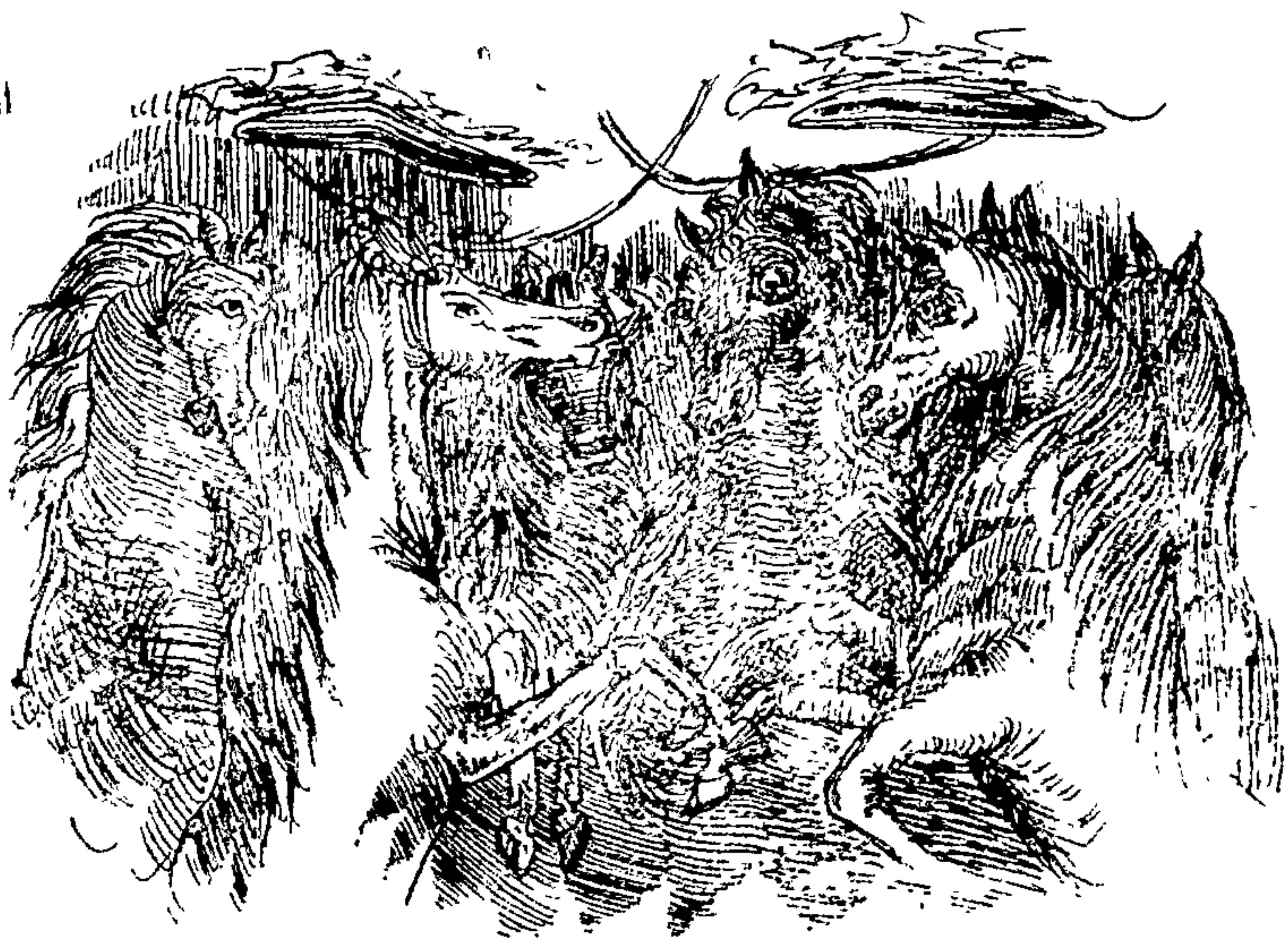
इतके महत् प्रयास पडले कीं, त्याचा मला कधीही विसर पडणार नाही ! कारण तो ह्मणे कीं, ‘ एखादी गोष्ट होय कीं नाही ह्मणणे ती आपल्या बुद्धीनें जशी आपल्याला वाटत असेल त्याप्रमाणें ह्मणावी; व जीविषयीं आपली कोणत्याच प्रकारें समजूत होणार नाही तिच्यासंबंधानें आपल्याला कांहींच ह्मणतां येणार नाही. -- झाले ! ’ यास्तव कोणत्याही गोष्टीविषयीं वादविवाद, हुंबरीतुंबरी, तंटेबखेडे, द्वयर्थी भाषण, इत्यादि दुष्ट प्रकार त्या देशांत मुळांच माहीत नाहीत. त्याचप्रमाणें, मीं आपल्या धन्यास पदार्थविज्ञानशास्त्राच्या अनेक शाखांचें विवरण करून सांगितलें तेव्हां त्याला हंसूं आले, व तो ह्मणाला, ‘ जो प्राणी बुद्धीचा एवढा डौल मिरवितो, त्यानें इतरांच्या कल्पनांनीं प्राप्त झालेल्या ज्ञानाचें एवढें महत्त्व मानावें हें मोठें आश्चर्य आहे ! इतकेंही करून, या ज्ञानाचा वास्तविक उपयोगही पाहूं गेलें असतां काडीइतका देखील नाही ! ’ या संबधानें साक्रेतीस या नामांकित तत्ववेत्त्याचे विचार जे प्लेटोनें वर्णन केले आहेत, ते माझ्या धन्यास पूर्णपणें संमत झाले, व त्या महान् तत्ववेत्त्याचा अशा रीतीनें जो सन्मान त्याजकडून झाला त्याजबद्दल मला मोठा अभिमान वाटल्यावरूनच मुद्दाम मीं ही गोष्ट येथें सांगितली आहे. असो; तर एकंदरीनें माझ्या धन्याचें जें हें वर सांगितलेलें मत, त्याजविषयीं त्या ’ वेळेपासून माझ्या मनांत जेव्हां जेव्हां विचार आले, तेव्हां तेव्हां मला असें वाटलें कीं, याच मताचा प्रसार जर युरोपखंडांत झाला, तर तेथल्या मोठमोठ्या पुस्तकालयांतील कितीक ग्रंथांचा नाश होऊन जाईल ! व तसें झालें ह्मणजे जगांतील सुधारलेल्या देशांतल्या कितीक लोकांचे कीर्तीचे मार्ग अजीवात बंद होतील ! !

मैत्री आणि परोपकार बुद्धि हे ‘ हुं हुं हूं ’ चे दोन

मुख्य सद्गुण होत. हे विशेष व्यक्तिमात्रास किंवा वर्गास लागू नसून त्या सर्व जातींचेच तें ब्रीद आहे. तेथें अतिशय दूर ठिकाणच्या मुशाफराचें आदरातिथ्य अगदीं नजीकच्या शेजाऱ्याप्रमाणेंच होतें, व तो मुशाफर जेथें जेथें जातो तेथें तेथें त्यास अपरिचित असें कांहींच वाटत नाहीं. तसेंच मर्यादा व सभ्यपणा हीं पाळण्याविषयीं ' हुं हुं हूं ' हे फार जपतात; तथापि रिकामा बाह्यात्कारी डामडौल त्यांस विलकूल ठाऊक नाहीं. त्यांची आपल्या संततीवर विशेष ममता नसून, जी असते तींत स्वतांच्यांत व परक्यांच्यांत कांहींच भेद ते ठेवीत नाहींत. आणि संततीस शिक्षण देण्याविषयीं जी काळजी ते घेतात, ती केवळ त्यांच्या अंतःकरणाचा धर्म असून ममतेचा त्यांत कांहीं संबंध नाहीं. सर्वांवर सारखी ममता करणें हें सृष्टिकर्त्यानेंच त्यांना लावून दिलें आहे, व कोणास कमीअधिक मानणें तें त्यांच्या ठायीं असणाऱ्या सद्गुणाच्या प्रमाणावरूनच काय तें ते मानितात.

' हुं हुं हूं ' च्या जोड्यांस एक नर व एक मादी अशीं अपत्यें झालीं ह्मणजे ते संसारसुखाचा त्याग करितात. आतां कांहीं आकस्मिक कारणानें जर त्यांपैकीं कोणाचें एखादें पोर गमावलें, तर मात्र पुनः तें जोडपें संसारांत शिरतें. पण असें फारकरून घडतच नाहीं. देशांत प्रजा फार वाढून त्याजवर फाजील भार न व्हावा ह्मणून ही सावधगिरी ठेवण्यांत येते, व ती अगदीं अवश्य आहे. परंतु हलक्या प्रतीचे जे ' हुं हुं हूं ' असतात, ह्मणजे जे चाकरी करणारे असतात, त्यांच्या वाढीस इतकी कडक मर्यादा ठेविलेली नाहीं; तर थोरा मोठ्यांचे येथें चाकरांचा उणेपणा न पडावा ह्मणून प्रत्येक जोड्यांस तीन तीन नर व तीन तीन माद्या होत तीपर्यंत संसार सुख भोगण्यास त्यांना मोकळीक असते.

पारसी मंत्र - सायब, ३३

त्यांच्यांत विवाहाचे वेळीं, पुढें संतति जी होणार ती हिडिस होऊं नये अशा बेतानें जोडप्यांचे रंग पसंत करितात. त्यांतही नराच्या अंगी शक्ति व मादीच्या अंगी कोमलता हीं असावीं ह्याकडे त्यांचें विशेष लक्ष असतें. यांत कांहीं त्यांच्या प्रीतिसुखाचा संबंध नसतो, तर पुढें विजोड संबंधानें प्रजेची खराबी होऊं नये इतक्याकडेच त्यांचें लक्ष असतें; व याकरितां, एखादे वेळीं मादी जर फार बळकट असेल तर तिच्या जोडीस सुकुमार असा नर पहातात.

लग्नाच्या पूर्वी प्रीति संपादणें, तसेंच हुंडा, स्त्रीधन, इत्यादि गोष्टींची त्यांस ओळखही नाही. व त्या त्यांच्या मनांत भरवून देतां येतील असे त्यांच्या भाषेत शब्दही नाहीत. तरुण जोडप्यांचा संयोग होतो तो एवढ्याचकरितां कीं, त्यांचे आईबाप व इष्टमित्र यांचा तो घडवून आणण्याविषयीं निश्चय झालेला असतो; व बुद्धिमान् प्राण्याच्या नेहमींच्या कृत्यांपैकीं अवश्य असें हें एक कृत्य होय, याहून त्यांत विशेष कांहीं नाही, असें ते मानितात. असें आहे तथापि, काडी तोडून देणें अथवा दुसरा कांहीं अमंगळ प्रकार त्यांच्यांत कधींच घडत नाही. तसेंच विवाहित दंपत्ये एकमेकांशीं जितक्या प्रेमानें व परोपकारबुद्धीनें वागतात, तितक्याच प्रेमानें व परोपकारबुद्धीनें इतरांशींही तीं वागतात—ह्मणजे कोणाशींही त्यांचा मत्सर, असंतोष, व तटाबखेडा ह्मणून कधींही नसतो.

मुलांस (नरांस व माद्यांस) शिक्षण देण्याची जी त्यांची पद्धत आहे ती फारच वर्णनीय असून आपणांस अनुकरण करण्यास अत्यंत योग्य आहे. त्यांच्यांत मुलांना अठरा वर्षांच्या वयापर्यंत कांहीं नियमित दिवस खेरीज करून ‘ ओट् ’ धान्य खाऊं देत नाहीत, व दूध तर क्वचितच पिऊं देतात. उन्हाळ्यांत तीं सकाळीं व संध्याकाळीं

दोन दोन तास कुरणांत चरतात, व त्यांचे आईबापही तोच नियम पाळितात. परंतु चाकरांना याच्या अर्ध्यापेक्षां जास्त वेळ या कामास मिळत नाही, यास्तव त्यांना लागणारें बहुतेक गवत घरींच आणितात, आणि तें कामाच्या वेळाखेरीज जो वेळ सांपडेल त्यावेळीं ते स्वस्थपणें खातात.

आहारविहाराचा नियमितपणा, उद्योग, व्यायाम, शु, चिर्भूतता, हीं पाळण्याविषयीं मुलांस सक्त ताकीद असते. या संबधानें मीं आपल्या धन्यास एकदां सांगितलें होतें कीं, आमच्यांत पुरुषांचें व स्त्रियांचें शिक्षण कांहीं थोड्या गोष्टी खेरीज करून निरनिराळ्या प्रकारचें असतें, तें लक्षांत ठेवून त्यानें ह्या वेळीं मला बोलून दाखविलें कीं, असा प्रकार असणें फारच वाईट आहे. कारण तो ह्मणाला, 'या योगानें वाईट परिणाम' असा होतो कीं, तुमच्यांपैकीं अर्ध्या लोकांचा उपयोग केवळ प्र-जोत्पादनाखेरीज दुसरा कांहीं होत नाही, आणि अशा गैदी व निरुपयोगी प्राण्यांच्या हातीं संततीची जोपासना देणें या सारखी निर्दयता कोणतीही नाही. '

असो; ' हुं हुं हूं ' हे आपल्या मुलांच्या अंगीं शक्ति, चपलता, कणखरपणा, हीं येण्यासाठीं त्यांच्याकडून डोंग-वर चढण्याच्या व उत्तरण्याच्या शर्यती करवितात, तसेंच त्यांना खडकाळ जमिनीवरही पळावयास लावितात, आणि त्यांना घाम आला ह्मणजे तळ्यांत अथवा नदींत बुज्या मारावयास सांगतात. प्रत्येक प्रांतांतील मुलें, धांवणें, उड्या मारणें, व दुसरीं शक्तीचीं व चपलतेचीं कामें करणें यांत आपली पारंगतता दाखविण्याकरितां वर्षांतून चार वेळां एकत्र जमतात, व त्यावेळीं ज्याची सर्वांत सरशी होते, त्याच्या सन्मानार्थ कांहीं गाणें गातात, अथवा कांहीं संभाषण करितात. या उत्सवाच्या प्रसंगीं ' हुं हुं हूं ' चे नोकर हे ज-

मलेल्या मंडळीस मेजवानी देण्याकरितां ‘ याहू ’ च्या पाठीवर गवत, ‘ ओट् ’ धान्य व दूध हीं लादून घेऊन येतात, व उत्सवांत त्या ‘ याहू ’ नीं लाथाळें माजवूं नये ह्मणून त्यांच्या पाठीवरील जिन्नस उतरून घेऊन त्यांना तेथून लागलेच परत हाकून लावितात.

प्रत्येक चवथ्या वर्षी मेषसंपातीं सूर्य येण्याच्या वेळेस, त्या सर्व राष्ट्रांच्या प्रतिनिधींची सभा माझ्या धन्याच्या घरापासून सुमारे दहा कोशांवर एके ठिकाणीं भरत असते. या सभेचें काम पांच सहा दिवस चालतें. त्यावेळीं निरनिराळ्या प्रांतांची एकंदर स्थिति कशी काय आहे याची चवकशी होते—ह्मणजे कोणत्या ठिकाणीं गवत, ‘ ओट् ’ धान्य, गाई व ‘ याहू ’ हे असावे त्यापेक्षां कमी किंवा जास्त आहेत याविषयीं माहिती आणलेली असते, तिचा विचार होतो. मग चवकशीअंतीं कोठें कांहीं उणीव असेल तर (ही उणीव क्वचितच असते.) ती लागलीच सर्वांच्या संमतीनें व मदतीनें नाहींशी करण्यांत येते. तसेंच यावेळीं मुलांचीही व्यवस्था करण्यांत येते. ती अशी कीं, एखाद्या ‘ हुं हुं हुं ’ ला जर दोन नर असले, तर दुसऱ्या कोणास दोन माद्या असतील त्यांपैकीं एक मादी घेऊन तो आपला नर तिच्याबद्दल त्यास देतो. तसेंच, कांहीं आकस्मिक कारणानें पोर गमावेलें व त्याच्या आईची संतति होण्याची वेळही निघून गेली असली, तर त्या कुटुंबास आपलें मूल देऊन ती उणीव कोणीं भरून काढावी ह्याचाही ठराव करण्यांत येतो.

प्रकरण ९.

गलिव्हर त्या देशांत असतां 'हुं हुं हूं' च्या सर्व प्रतिनिधींच्या सभेच्या वेळीं एकदां जो मोठा वादविवाद झाला होता त्याची हकीकत.— त्याचा निकाल कसा झाला तो.— 'हुं हुं हूं' ची विद्या. त्यांचीं घरे.— त्यांची मूठ मातो देण्याची रीति.— त्यांच्या भाषेतील उणेपणा.

मी

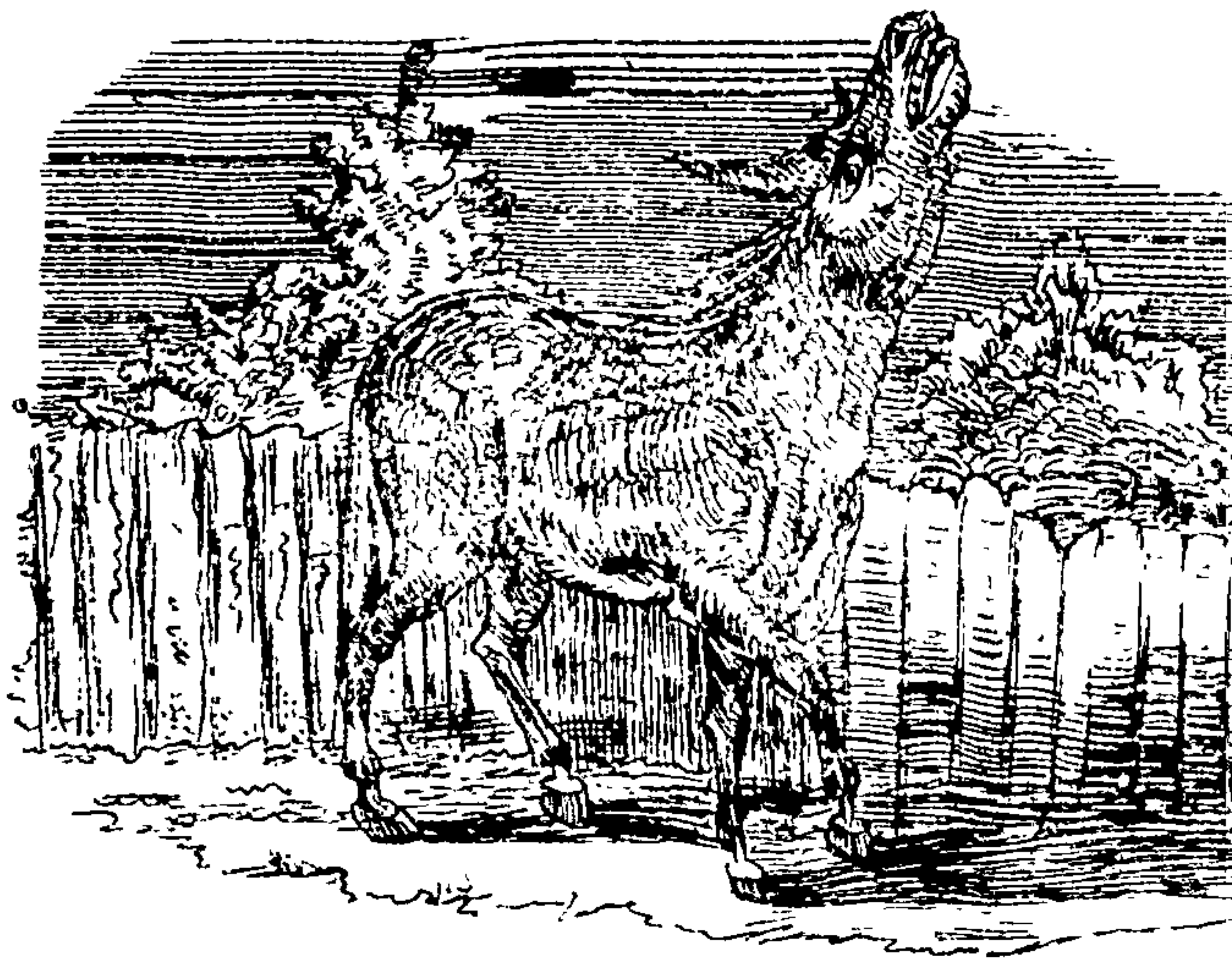
त्या देशांत असतां एकेवेळीं 'हुं हुं हूं' च्या सर्व प्रतिनिधींची सभा भरली होती. या सभेचें काम आटपल्यावर सुमारें तीन महिन्यांनीं मीं तो देश सोडला. या सभेस माझा धनी आमच्या प्रांताचा प्रतिनिधि ह्मणून गेलेला होता. त्या वेळीं मोठा वादविवाद झाला, व अशा प्रकारचा तेवढाच काय तो वादविवाद त्यावेळेपर्यंत

त्या देशांत झालेला तेथल्या रहिवाशांस माहीत होता. त्याची तपशीलवार हकीकत, माझा धनी घरीं परत आल्यावर त्यानें मला सांगितली.

वादविवादाचा विषय हा होता कीं, ‘ याहू ’ हे पृथ्वी-
च्या पाठीवरून अजीवात नाहीतसे करितां येतील कीं ना-
हीं. ‘ होय ’ पक्षाकडे असणाऱ्या एका सभासदानें आपल्या
मताच्या समर्थनार्थ मोठें जोराचें व मुद्देसूद भाषण केलें. तो
ह्मणाला, ‘ सृष्टिकर्त्यानें पृथ्वीवर जेवढे ह्मणून प्राणी उत्पन्न
केले आहेत, त्या सर्वांत ‘ याहू ’ हे अतिशय घाणेरडे, क-
टकटी, व कुरूप असून तसेच ते अतिशय सुस्त, रानवट,
खोडकर व मत्सरी आहेत. यांना जर मोकळें सोडून दिलें,
तर हे आपल्या गाईचे आंचूळ चोरून पितील, आपलीं
मांजरे मारून खाऊन टाकतील, आपल्या कुरणांतलें ‘ ओ-
ट् ’ धान्य व गवत हें तुडवून नासून टाकतील, व असे
आणखी हजारों अनर्थ करतील. हे अनर्थ टाळण्याकरितां
आपणांस त्यांजवर सतत सक्त पहारा ठेवण्याचा किती बरे
त्रास सोसावा लागतो ! ’ तो आणखी ह्मणाला, ‘ आपल्या
पूर्वापार चालत आलेल्या दंतकथेवरूनही असें दिसतें कीं,
‘ याहू ’ हे आपल्या देशांत आरंभीं मुळींच नव्हते; तर
बहुत काळापूर्वी यांपैकीं दोन हैवान एका पर्वतावर दृष्टी-
स पडले. हे त्याठिकाणीं खराब झालेल्या चिखलापासून
सूर्याच्या उष्णतेनें उत्पन्न झाले, किंवा समुद्राचा गाळ व
फेंस यापासून उत्पन्न झाले, हें कांहींच समजलेलें नाहीं.
पुढें यांना संतति झाली, व ती लवकरच इतकी वाढली कीं,
साऱ्या देशभर यांचा सुळसुळाट होऊन गेला. तेव्हां याला
उपाय काय करावा याचा विचार सर्व ‘ हुं हुं हूं ’
नीं करून, यांच्या त्रासापासून मुक्त होण्याकरितां यांची
सर्व झुंडच्या झुंड हांकून आणून एके ठिकाणीं कोंडली. मग
जे मोठे होते त्यांचा संहार करून प्रत्येक ‘ हुं हुं हूं ’ नें
लहानांपैकीं दोन दोन आपल्या संग्रहीं ठेविले, व पशूंंस
जितकें उपयोगास आणतां येण्याचा संभव आहे तितकें

त्यांनीं त्यांस मारून मुटकून उपयोगी पडण्यासारखें बनविलें; आणि त्यांजकडून ओझीं ओढण्याचें व वाहण्याचें काम ते करून घेऊं लागले. अशी यांची ही दंतकथा असून तींत पुष्कळ तथ्यांश आहे यांत संशय नाही. तात्पर्य काय कीं, हे ह्या देशचे मूळचे राहणारे खास नव्हत; कारण तसें असतें तर, जरी त्यांचा स्वभाव फार खराब आहे तरी ' हुं हुं हुं ' ना व इतर प्राण्यांना त्यांचा एवढा पराकाष्ठेचा तिटकारा नसता. शिवाय हे प्रथमपासून येथे राहणारे असते तर, इतरांचा त्यांच्याशीं अत्यंत द्वेष असल्यामुळे त्यांचा यापूर्वी कधींच येथून वीमोड झाला असता. असो; तर नुकतेंच सांगितल्याप्रमाणें येथील रहिवाशांनीं 'याहूं' चा उपयोग करून घेण्याच्या व्यर्थ भरीस पडून गाढवांची वाढ करण्याचे कामीं मात्र हयगय केली, हें फार अविचाराचें काम केलें. कारण गाढवें किती झालीं तरी ' याहूं ' पेक्षां खचितच सुबक, गरीब व व्यवस्थित अशीं असून, ' याहूं ' च्या सारखी त्यांच्या अंगाला दुर्गंधीही येत नाही; तसेंच, तीं चपळतेंत कमी आहेत, तथापि काम करण्यास बहादुर आहेत. आणि त्यांचें ओरडणें कानाला जरी वाईट लागतें, तरी ' याहूं ' च्या राक्षसी ओरडण्यापेक्षां तें पुष्कळच बरें असें ह्मटलें पाहिजे ! '

इतर कित्येक सभासदांनीं याच आशयाचें भाषण केल्यावर माझा धनी उठला, व त्यानें या गोष्टीची तोड योजिलेली होती ती सभेस निवेदन केली. ही तोड माझ्याच सूचनेवरून त्यांच्या लक्षांत आली होती. तो ह्मणाला, 'प्रथम ज्या सद्गृहस्थांनीं भाषण केलें, त्यांनीं दोन ' याहू ' डोंगरावर आढळल्याची जी दंतकथा सांगितली ती मला संमत आहे. परंतु त्यांच्या उत्पत्तीविषयीं मात्र वास्तविक गोष्ट अशी आहे कीं, ते समुद्राच्या पलीकडून इकडे हां-

कून दिल्यामुळे या देशांत आले, व त्यांना दुसरे कोणी सोबती वगैरे नसल्यामुळे ते डोंगरावर गेले, व मग काले-करून ते इतक्या नीच स्थितीस येऊन पोहोचले कीं, मूळ ज्या ठिकाणाहून ते आले तेथल्या ‘ याहूं ’ च्या आणि यांच्या स्थितींत जमीनअस्मानाचें अंतर पडलें. मी ह्मणतो यास प्रत्यक्ष प्रमाण हें कीं, माझ्या संग्रहास हल्लीं एक विलक्षण ‘ याहू ’ (ह्मणजे मी) असून त्याची हकीकत बहुतेकांनीं ऐकिली असेल वं पुष्कळांनीं त्यास प्रत्यक्ष पाहिलेही असेल.’ नंतर मी माझ्या धन्यास प्रथम कोठें व कसा भेटलों ती सर्व हकीकत त्यानें मंडळीस सांगितली, व ह्मणाला, ‘ त्याचें शरीर इतर प्राण्यांचें कातडें व केंस यांच्या कृत्रिम आच्छादनानें झांकलेलें आहे, व त्याची स्वतःची भाषा असून आपलीही तो चांगली शिकला आहे, आणि त्याला येथें येण्याला कोणतीं कारणें झालीं तीं त्यानें मला सर्व सांगितलीं आहेत. त्याच्या शरीरावर आच्छादन नसतां जेव्हां मीं त्यास पाहिलें, तेव्हां तो मला सर्वांशीं इतर ‘ याहूं ’ प्रमाणें दिसला; मात्र त्याचा रंग अंमळ गौरा असून अंगावर केंस कमी आहेत, आणि नखें आंखूड आहेत. त्यानें मला आपली हकीकत सांगतांना असें ह्मटलें कीं, माझ्या व दुसऱ्या कित्येक देशांत, ‘ याहू ’ हेच सर्वसत्ताधारी असून ‘ हुं हुं हूं ’ हे त्यांचे चाकर आहेत. असो; ह्या ‘ याहू ’ च्या अंगीं इतर ‘ याहूं ’ चे सर्व गुण आहेत; मात्र याला बुद्धीचा किंचित् अंकुर असल्यामुळे त्यांच्यापेक्षां हा अंमळ सुधारलेला दिसतो. तथापि इतर ‘ याहूं ’ च्या मानानेंच काय ते त्या बुद्धीस महत्व द्यावयाचें, बाकी आपणां ‘ हुं हुं हूं ’ च्या मानानें पाहिलें असतां तिच्यांत कांहींच अर्थ नाही असें ह्मटलें पाहिजे ! त्यानें आपल्या देशाची हकीकत सांगतांना असेंही ह्मणून दाखविलें कीं, त्या देशामध्ये ‘ हुं हुं

हूं' कडून हवें तसें काम घेतां यावें हाणून त्यांस गरीब करण्याकरितां त्यांचे अंड खच्ची करितात, व तें कृत्य फार सोपें असून त्यापासून त्यांस इजा वगैरे कांहीं होत नाही. तसेंच त्या देशांत पशूंपासून कित्येक गोष्टींचें शहाणपण शिकण्यांत कोणास शरम वाटत नाही; जसें—मुंग्यांपासून उद्योग कसा करावा हें शिकणें, व पाकोळीपासून घर कसे बांधावें हें शिकणें, वगैरे. मला वाटते कीं, हा अंड खच्ची करण्याचा वरील प्रकार आपल्या येथील लहान लहान 'याहूं' त सुरू केला असतां ते गरीब होऊन काम करण्यास जास्ती उपयोगी होतील; आणि याप्रमाणें केलें असतां त्यांना मारण्याचें कारण न पडतां कांहीं काळानें त्यांची सर्व जात आपोआप अजीबात नाहीशी होईल. मात्र हा प्रकार इकडे चालला असतां आपण गाढवांची जात जितकी वाढवितां येईल तितकी वाढविण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे; कारण 'याहूं' पेक्षां ते सर्व प्रकारें चांगले पशु आहेत. शिवाय गाढवें पांच वर्षांचीं झालीं ह्मणजे कामाच्या खाशीं उपयोगीं पडतात; आणि हे 'याहू' तर बारा वर्षांचे होत तोंपर्यंत मुळींच कांहीं कामाच्या उपयोगाचे नसतात !'

इतकीच काय ती त्या सभेंत झालेली हकीकत माझ्या धन्यानें मला सांगितली. यांत प्रत्यक्ष माझ्या संबंधाची जी एक गोष्ट होती ती त्यानें मला सांगितली नाही. ती गोष्ट मला फार दुःख होण्यास कारण झाली, व तेव्हांपासूनच मला जीं काय पुढें संकटें वगैरे भोगावीं लागलीं त्यांचा आरंभ झाला. ती गोष्ट कोणती हें पुढें वाचकांस समजेल.

'हुं हुं हूं' ना लेखनविद्येची मुळींच माहिती नसल्यामुळें त्यांचें ज्ञान दंतकथांवरूनच काय तें एका पिढीपासून दुसऱ्या पिढीस मिळतें. तथापि ते लोक एका जुटीचे, स्वभावतःच सद्गुणाचे केवळ पुतळे, आणि सद्बुद्धि जो मार्ग दाखवील त्या मार्गा-

ने जाणारे असे असून, इतर राष्ट्रांशीं कोणत्याही प्रकार-
चा त्यांचा व्यवहार नसल्यामुळे, त्यांच्यांत महत्वाच्या
गोष्टी ह्मटल्या ह्मणजे इतक्या थोड्या घडतात कीं, त्यांना
स्वदेशाचा इतिहास ध्यानांत ठेवण्याकरितां आपल्या स्मरणश-
क्तीस फारसा त्रास देण्याचें कारण पडत नाही. त्यांच्यांत
रोगाचें बीजच नसल्यामुळे वैद्याची त्यांना मुळीं गरजच प-
डत नाही हें मार्गें सांगितलेंच आहे. तथापि कांहीं आक-
स्मिक कारणानें अंग खरचटलें असतां, अथवा कपरी ला-
गून पाय कापला असतां, अथवा दुसरी कांहीं इजा
झाली असतां त्यावर त्यांजपाशीं वनस्पतीचीं फार उत्कृष्ट
औषधें आहेत.

पृथ्वीची सूर्याभोवतीं जी वार्षिक फेरी तीवरून ते आपल्या
वर्षाचा हिशेब ठेवितात; बाकी महिने, आठवडे, वगैरे ते कां-
हींच धरित नाहीत. तसेंच सूर्य व चंद्र यांच्या संबंधाची त्यांना
चांगली माहिती असून ग्रहणें लागण्याचीं कारणेंही त्यांस
चांगलीं समजतात. हीच त्यांच्या खगोलविद्येच्या ज्ञानाची
मर्यादा होय.

काव्यकलेंत हें राष्ट्र पृथ्वीवरच्या इतर कोणत्याही रा-
ष्ट्राच्या वरचढ येईल यांत संशय नाही. त्यांच्या काव्यांतील
उपमांची यथार्थता, वर्णनांची यथातथ्यता व सूक्ष्मता, हीं
खरोखर अनुकरण करण्यासारखीं आहेत. त्यांच्या काव्याचे
विषय मैत्री, परोपकारबुद्धि, व शारीरिक व्यायाम ह्मणजे
शर्यती वगैरेंत जय पावलेल्या लोकांची स्तुति, हेच बहुत-
करून आहेत. त्यांचीं घरे ओबडधोबड व सार्धी अशीं जरी
आहेत, तरी यांत सोयी फार असून शीत व उष्णता यां-
च्या निवारणाची व्यवस्था त्यांत उत्तम प्रकारची आहे. त्या
देशांत एक प्रकारचें झाड आहे; तें अगदीं सरळ असतें व
चाळीस वर्षांचें झालें म्हणजे मुळाशीं ढिलें होतें, आणि नंतर जें

प्रथम वादळ येतें त्यासरसें तें उपटून पडतें. ह्या झाडास धार असलेल्या दगडानें (कारण ' हुं हुं हूं ' ना लोखंडाचा उपयोग माहीत नाहीं) शेवटीं मेखेसारखें टोंक करितात, व तिकडून तीं जमिनींत दहा दहा इंचांच्या अंतरानें पुरतात. नंतर ' ओट् ' धान्याच्या भुसकुटाच्या दोऱ्यांनीं तीं मधून ताट्यांसारखीं विणून काढितात; व अशाच प्रकारें छपरें व दारें हीं ते तयार करितात.

' हुं हुं हूं ' हे आपल्या पुढील पायांचे खूर व नेवर यांच्या मधील पोकळ भागाचा, आपल्या हातांप्रमाणेंच उपयोग करितात. हा उपयोग त्यांना जितक्या स्वल्प रीतीनें करितां येतो असें मला पूर्वीं वाटलें होतें, त्याहीपेक्षां फार स्वल्प रीतीनें व चातुर्यानें ते करितात. माझ्या धन्याच्या घरांतील एका पांढऱ्या घोडीस मीं एक सुई मुद्दाम देऊन ती ओवावयास सांगितली असतां तिनें ती वरील साधनानें चट्दिशीं ओवली. सारांश, हातानें करण्यासारखीं जीं कामें, ह्मणजे गाईचें दूध काढणें, ' ओट् ' धान्याचीं शेतें कापणें वगैरे, हीं वरील साधनानें ते फार उत्तम प्रकारें करितात. त्या देशांत एके प्रकारचा गारगोटीसारखा दगड आहे. हे दगड एकमेकांवर घांसून त्यांच्या कुन्हाडी, हातोडे वगैरे ते बनवितात. अशा प्रकारें तयार केलेल्या हत्यारांनींच ते गवत व ' ओट् ' धान्याचीं शेतें कापतात. या शेतांची लावणी, पेरणी, कांहींएक करावयाची नसते, तर तीं आपो-आपच तयार होतात. असो; हीं शेतें कापून भारे बांधले ह्मणजे ते भारे ' याहूं ' कडून घरीं नेववितात, व मग चाकरांकडून नेमिलेल्या ठिकाणीं धान्य मळवून कोठारांत सांठवून ठेवितात. ते मातीचीं व लांकडांचीं ओबडधोबड अशीं भांडीं करितात, व त्यांपैकीं मातीचीं भांडीं उन्हांत वाळवितात.

‘ हुं हुं हूं ’ हे बहुधा सर्व ह्यातारपणापर्यंत जगतात. आतां मध्येच कांहीं आकास्मिक कारण घडून त्यामुळे मृत्यु आला तर ती गोष्ट निराळी. त्यांच्यातील कोणी मरण पावले असतां त्यास अगदीं एकीकडच्या जागेंत नेऊन पुरतात, व त्याच्या मरणामुळे त्याच्या आप्तांस व इष्टमित्रांस दुःख वगैरे मुळींच होत नाहीं. त्याचप्रमाणें मरणाच्या प्राण्यालाही इहलोक सोडून जातांना यत्किंचित् देखील वाईट वाटत नाहीं— इतकें कीं, जणू काय इहलोकच्या वस्तीस तो कोणाला भेटायला आलेला होता, व आतां फिरून आपल्या घरीं चालला आहे, अशी त्यांची स्थिति असते. मला आठवतें कीं, एकदां माझ्या धन्यानें आपल्या एका स्नेह्यास त्याच्या परिवारासह भोजनास बोलाविलें असतां त्याची बायको व मुलें यांना येण्यास फार उशीर झाला. याचीं त्या बायकोनें दोन कारणें सांगितलीं. एक कारण तिनें असें सांगितलें कीं, माझ्या पतीस आजच सकाळीं आपल्या पहिल्या आईच्या घरीं जावेंसें वाटलें. (मरण आलें असें ह्मणण्याचा हा एक त्यांच्यांत प्रकार आहे.) दुसरें कारण तिनें असें सांगितलें कीं, पति मरण पावला त्या वेळेस बराच दिवस वर आला असून, त्याला कोठें पुरावयाचें याचा विचार करण्यांत माझा बराच वेळ गेला. आणि फार काय सांगावें, तिचें आमच्या येथें जेवणखाण चाललें असतां इतरांप्रमाणेंच तिची उल्हासवृत्ति असून ती खुशाल आनंदांत हांसत खेळत होती. ती पुढें सुमारें तीन महिन्यांनीं वारली.

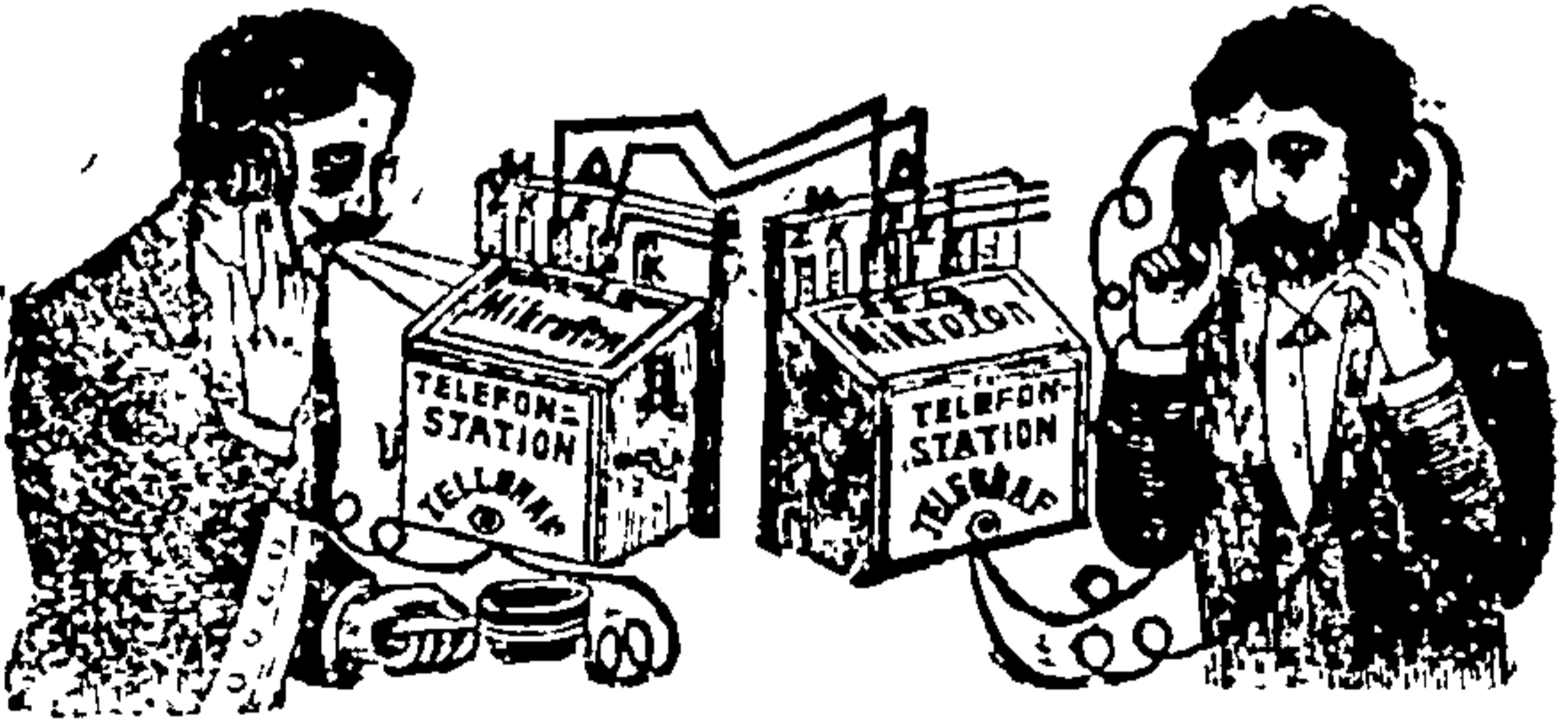
‘ हुं हुं हूं ’ हे साधारणतः सत्तर किंवा पाऊणशें वर्षेपर्यंत वांचतात; व क्वचित् ऐशीं वर्षेही वांचतात. मरणापूर्वीं कांहीं आठवडे त्यांना, आपले शरीरधर्म आतां बंद पडत चालले, असें दिसून येतें. तथापि त्यांना इजा कांहींएक होत नाहीं. या अवधींत त्यांचे इष्टमित्र त्यांस वारंवार भे-

टावयास येत असतात. परंतु त्या मरणारांच्या मनाला हु-
शारी व समाधान नसल्यामुळे, त्यांना आपल्याकडे येणाऱ्यां-
च्या परत भेटीस जावत नाही; तथापि मरणापूर्वी दहा दिवस,
कोणी अगदीं जवळचे शेजारीपाजारी आपल्याला भेटायला
आले असतील तेवढ्यांच्या परत भेटीस ते जातात. या प्रसंगीं ते
एका लहानशा गाडीसारख्या वहानांत बसतात, व ते वाहन
ओढण्यास ' याहू,' लावलेले असतात. अशा वाहनाचा
उपयोग केवळ ह्याच वेळेस करितात असें नाही, तर कोणी ' हुं
हुं हुं ' हातारा झाला असतां त्याला लांबचा प्रवास कर-
ण्याचा प्रसंग आल्यास, अथवा एकाद्या अपघातानें कोणी
लंगडा वगैरे झाल्यास, त्या वेळींही करितात. असो, वर सां-
गतल्याप्रमाणें जेव्हां ' एखादा मरणोन्मुख असा ' हुं हुं हुं '
परत भेटी घेण्यास जातो, तेव्हां फक्त जणू काय दूर हजार
पांचशें कोसांवर जाऊन तेथें बाकीचें आयुष्य घालविण्याचा
त्याचा इरादा आहे, इतक्याच वेतानें तो आपल्या इष्टमि-
त्रांचा निरोप घेतो—याहून जास्त गहिंवर किंवा गंभीरप-
णा त्या निरोप घेण्यांत दिसून येत नाही.

येथपावतो जें कांहीं मी सांगितलें त्यावरून, कोणती
एखादी गोष्ट वाईट आहे असें ह्मणून दाखवावयाचें अस-
ल्यास त्यास ' हुं हुं हुं ' च्या भाषेत मुळींच शब्द नाही
असें आणखी येथें सांगितलें असतां वाचक हे मला द्विरु-
क्ति केल्याचा खास दोष देतील. तथापि इतकें सांगणें अव-
श्य आहे कीं, ' याहूं ' चा आंगळपणा व दुर्गुण यांपासून,
वाईट ह्मणून कांहीं असतें याची किंचित् कल्पना त्यांच्या
मनांत भरली आहे; आणि ह्मणूनच, चाकरांचा मूर्खपणा,
मुलांच्या हातून झालेल्या चुक्या, कपरीनें पायांस झालेल्या ज-
खमा, दुर्दिन, इत्यादि अनिष्ट गोष्टी व्यक्त करण्याकरितां, त्या

त्या गोष्टींचे वाचक शब्द प्रथम घालून त्यांच्यापुढे वाईट अशा अर्थाने ते ‘ याहू ’ हा शब्द जोडितात.

या सर्वोत्कृष्ट प्राण्यांच्या रीतीभाती व गुण यांचे आणखी पुष्कळ वर्णन मी मोठ्या खुशीने केले असते, परंतु या संबंधाचा निराळाच एक ग्रंथ थोडक्याच दिवसांनी प्रसिद्ध करण्याचा माझा विचार असल्यामुळे या ठिकाणी मी आता जास्त न लिहितां, येथून पुढे दुर्दैवाने मजवर जे कठिण प्रसंग गुदरले त्यांची हकीकत सांगतो.

० प्रकरण १०.

गलिच्छर यांची त्या देशांत राहण्याची वगैरे व्यवस्था.—‘ हुं हुं हू ’ शीं सहवास घडल्यानें त्याच्या नीतींत सुधारणा झाली ती.—त्यांची व यांची संभाषणे.—गलिच्छर यानें आपला देश सोडून जावें अशी त्याच्या धन्याकडून त्यास सूचना मिळते.—त्यावरून त्याला मोठें दुःख होतें, व तो मूर्च्छित पडतो; परंतु आलेल्या प्रसंगास सादर होतो.—तो आपल्या धन्याच्या एका चाकराच्या मदतीनें एक पडाव तयार करितो, आणि मोठ्या संकटानें त्यांत बसून तेथून निघतो.

त्या

देशांत माझी सर्व व्यवस्था माझ्या इच्छेप्रमाणें उत्तम प्रकारें लागली होती. माझ्या धन्यानें तिकडच्या रीतीप्रमाणें मला रहाण्याकरितां एक जागा आपल्या घरापासून सुमारे सहा यार्डाच्या अंतरावर तयार करविली होती. त्या जागेच्या चोर्हो बाजूंस व जमिनीस मां गिलावा केला होता, व स्वतः तयार केलेल्या लव्हाळ्याच्या चट्यांनीं ती आच्छादिली होती. त्या

देशांत ताग आपोआपच पुष्कळ होतो, त्याचा मी सरासरी कसा तरी एक कपडा बनवून व त्यांत पक्ष्यांचे पर भरून त्याची गोदडीसारखी एक गादी केली होती. हे पक्षी मी ‘ याहूं ’ च्या केंसांचे फांस करून त्यांनीं धरीत असं, व त्या देशांत मला ती केवळ मेजवानीच होत असे. मी आपल्या चाकूनें दोन खुर्च्या तयार केल्या होत्या. त्या करण्याचे कामीं जास्त खटपटीचे व तमसाताशीचें जें काम होतें, त्यांत माझ्या धन्याचा चाकर, तांबूस रंगाचा घोडा, यानें मला फार मदत केली होती. माझे कपडे फाटून त्यांच्या चिंध्या झाल्यावर, सशांच्या व ‘ नुन्हो ’ या नांवाचे त्यांच्यासारखे दुसरे प्राणी त्या देशांत आहेत त्यांच्या कातड्यांचे मीं दुसरे कपडे तयार केले होते. या दुसऱ्या प्राण्यांच्या अंगावर फारच मऊ लोंकर असते, त्या लोंकरीचे मीं पायमोजे केले होते. मीं आपल्या जोड्याला लांकडाचे तळ घालून तो बरेच दिवस टिकविला होता, परंतु तो अगदींच फाटून गेल्यावर मीं ‘ याहूंचें ’ कातडें उन्हांत वाळवून त्याचा जोडा तयार केला होता. मला अनेक वेळां झाडांच्या ढोळींत मध सांपडत असे, तो मी पाण्यांत मिसळून पीत असं, अथवा तसाच भाकरीबरोबर खात असं. सारांश, आपल्यांत ज्या दोन ह्यणी आहेत कीं, ‘ वास्तविक गरज ही अगदीं थोड्यानें भागली जाते, ’ व ‘ गरज पडली ह्यणजे युक्ति सुचते, ’ त्यांच्या खरेपणाचा अनुभव मला या प्रसंगीं जितका आला, तितका दुसऱ्या कोणासही आला नसेल.

असो; त्या देशांत माझी शरीरप्रकृति अगदीं निरोगी असून माझ्या मनास पराकाष्ठेची शांतता होती. कारण तेथें मला कांहीं, एखाद्या दोस्त ह्यणविणाऱ्या मनुष्याच्या विश्वासघाताचें किंवा वचनभंगाचें भय नव्हतें, अथवा

एखादा गुप्त किंवा उघड शत्रु आपला केव्हां गळा कापील याचीही धास्ती नव्हती; तसेंच, एकाद्या मोठ्या घेडाची मर्जी संपादण्याकरितां त्याची किंवा त्याच्या बगल्याची हांजीहांजी करण्याचें कारण नव्हतें, अथवा आपणाला कोणी ठकवील अगर आपल्यावर कोणी जुलूम करील ह्मणून बंदोबस्त करण्याचेंही कारण नव्हतें; त्याचप्रमाणें, माझ्या शरीराचा नाश करणारे वैद्य तेथें नव्हते, अथवा माझ्या जिदगीची व पैशाची राखरांगोळी करणारे वकील नव्हते; तसेंच, मी काय बोलतो व काय करितो याची गुप्त बातमी ठेवणारे हेर नव्हते, अथवा पैशाच्या लालचीनें खोटे दस्तऐवज करून माझ्या विरुद्ध कुभांड रचणारेही कोणी नव्हते; त्याचप्रमाणें, त्या ठिकाणीं व्यर्थ दोषारोप करणारे, पाठीमागून फुसकुल्या सोडणारे, खिसेकापे, दरवडेखोर, घरफोडे, तोंडपुजे, कारस्थानें कुटीत बसणारे, शीघ्रकोपी, रिकामी वटवट करणारे, वि-तंडवादी, कामांध, खुनी, व व्यर्थ चिकित्सा करणारे असे-ही कोणी नव्हते; त्याचप्रमाणें, कोणता तरी एखादा पक्ष घेऊन रिकामे भांडत बसणारे, व लालूच अथवा उदाहरण दाखवून दुराचारास उत्तेजन देणारेही कोणी नव्हते; तसेंच, तेथें तुरुंग, बरच्या, वधस्तंभ, फटके मारण्याचे खांब, व सूळ हेही नव्हते; त्याचप्रमाणें तेथें खोटें वजनमाप देणारे व्यापारी अथवा लबाड कारागीरही नव्हते; तसेंच, गर्व, ब-ढाई व रिकामा ताठा यांचाही कोणाच्या ठायीं गंध न-व्हता; त्याचप्रमाणें, कुरेबाज, दारूबाज, व जुलमी लोक नव्हते, रिकामा दिमाख मिरविणाऱ्या स्त्रिया नव्हत्या, ल-घाळपणा करणारे, उर्मट, तंटेखोर, उगीच प्रत्येक कामांत गिळ्या करून सोडणारे, व मित्रघात करणारेही कोणी नव्हते; तसेंच, केवळ दुराचाराच्या योगानें अत्यंत नीच अ-

वस्थेपासून मोठ्या पदास चढलेले, अथवा प्राण गेला तरी नीति सोडावयाची नाही असा वाणा बाळगून राहिल्याने दीन दशेस पावलेलेही लोक नव्हते; आणि आपल्या क्षणिक संपत्तीचा, वैभवाचा व अधिकाराचा ताठा मिरविणारे अमीरउमराव व न्यायाधीशही नव्हते !

माझ्या धन्याच्या घरी त्याचे स्नेही कित्येक ‘ हुं हुं हुं ’ भोजनास किंवा एरव्हीं त्याच्या भेटीस येत असत, त्या वेळीं माझा धनी, त्यांचें संभाषणं मला एकावयास सांपडावें ह्मणून, त्या मंडळींत मला येण्यास परवानगी देत असे. त्या प्रसंगीं खुद्द तो व इतर मंडळी मला कित्येक प्रश्न विचारीत व त्यांचीं उत्तरे मी त्यांस देईं. शिवाय कित्येक वेळां माझा धनी इतर लोकांच्या भेटीस वगैरे जात असे तेव्हांही आपल्याकरीब मला नेत असे. त्या वेळींही वरीलप्रमाणेंच सवालजबाब होत असत. परंतु मी स्वतः होऊन बोलण्याचा हिश्या कधींच केला नाही, तर कोणी प्रश्न विचारला असतां त्यास जबाब मात्र द्यावयाचा तो देत असे; व तो जबाब देण्यांतही जो कांहीं थोडा वेळ जाई, त्याचें मला फार वाईट वाटे; कारण, त्या योगानें एके प्रकारें माझी सुधारणा होण्यांत अडथळाच येत असे; आणि ह्मणून, त्यांचीं जीं काय संभाषणें चालत तीं लक्षपूर्वक ऐकून घेण्यांतच विशेष आनंद मला वाटत असे. असो; या एकंदर संभाषणांत जें कांहीं ह्मणून उपयुक्त तेवढ्याचाच काय तो उहापोह होत असून, तो फारच थोड्या व स्पष्ट अशा शब्दांनीं होत असे. या संभाषणांत कोणी केव्हांही रिकामा डौल दाखवीत नसे, तर प्रत्येकजण मोठ्या सम्यतेनें व गंभीरपणानें जें काय बोलावयाचें तें बोलत असे. त्या बोलण्यानें बोलणाऱ्याच्या स्वतःच्या व इतरांच्या अंतःकरणास परमानंद होत असे, व एकाचें बोलणें चाललें असतां दुसरा

कधीही मध्येंच बोलत नसे. तसेंच कोणाच्या बोलण्यांत रिकामा पाल्हाळिकपणा, आवेश, अथवा मतभेदाचा प्रकार कधीही दृष्टीस पडत नसे. त्यांचें असे एक ठरीव मत आहे कीं, जेव्हां कांहीं लोक एके ठिकाणीं जमतात, तेव्हां तेथें शांतता असली ह्मणजे त्यांच्यांत होणाऱ्या संभाषणापासून फार उपयोग होतो. ही गोष्ट शब्दशः खरी आहे असें माझ्या अनुभवास आले. कारण मला जीं त्यांचीं थोडथोडींच पण सार्धीं व मनोहर भाषणें ऐकावयास सांपडलीं, त्यांत अशा प्रकारचा शांतपणा असल्यामुळे, त्या मंडळीच्या मनांत नवीन नवीन कल्पना येऊन तीं भाषणें जास्तच मनोवैधक झालीं असें मला दिसून आले. त्यांच्या संभाषणाचे विषय सामान्यतः मैत्री, परोपकारबुद्धि, व्यवस्थितपणा व काटकसर हे असतात; क्वचित् प्रसंगीं सृष्टपदार्थांत सृष्टिकर्त्यांचें जें अगाध घातुर्य नजरेस पडतें तें, अथवा जुन्या दंतकथा यांवरही भाषण चालतें; अथवा सद्गुणाच्या मर्यादा, अगर बुद्धीचे अवाधित नियम, किंवा सर्व प्रतिनिधींचीं दुसरी सभा भरण्याचे वेळीं काय काय ठराव करावयाचे, हेही त्या भाषणांचे विषय असतात; खेरीज पुष्कळ वेळां काव्याच्या अनेक गुणांवरही सुरेख टीका होत असते. तसेंच, मी त्यांच्या मंडळींत असें त्या प्रसंगीं माझ्या संबंधानेंही पुष्कळ वेळां त्यांच्यांत संभाषण चालत असे; कारण माझी व माझ्या देशाची हकीकत आपल्या स्नेह्यांस वगैरे सांगण्याची अर्थातच माझ्या धन्यास ती सांधि येत असे. हा मला त्यांच्यांत एके प्रकारें मोठेपणाच मिळतो हें पाहून मला मोठा आनंद व अभिमान वाटत असे. तथापि त्या संभाषणांचें पर्यवसान एकंदरीनें मनुष्यमात्रास विरुद्ध असें होत असे, याबद्दल मला अर्थातच फार वाईट वाटे; व ह्मणून, ते माझ्या संबंधानें काय बोलत याचा माझ्यानें येथें उल्लेख करवत नाही.

तथापि इतकें मला सांगणें अवश्य आहे कीं, आपल्या एकंदर ‘ याहू ’ जातीचा स्वभाव माझ्यापेक्षांही माझ्या धन्यास चांगला समजत असे हें पाहून मला मोठें आश्चर्य वाटे. त्यानें आपणांतील सर्व दुर्गुण व मूर्खपणाचीं कृत्यें हीं बोलून दाखवावीं, व ज्यांविषयीं मी त्याजपाशीं कधींच बोललों नव्हतो असेही दुर्गुण आपल्या लोकांत आणखी असलेले त्यानें मला अचूक दाखवून द्यावे. ते त्यानें आपल्या देशांतील ‘ याहूं ’ च्या अनुभवावरूनच अर्थात् सिद्ध करून दाखवावे; आणि शेवटीं ह्मणावें कीं, ‘ अशा प्रकारचा जो प्राणी ‘ याहू ’ ह्मणजे (मनुष्य) तो किती दुष्ट व नादान असावा याची कल्पना पूर्णपणें होणें अशक्य आहे ! ’

मी हें स्पष्ट सांगतो कीं, मला जें काय थोडें बहुत ज्ञान प्राप्त झालें आहे तें माझ्या धन्याच्या व इतरांच्या संभाषणापासूनच प्राप्त झालें आहे. तीं संभाषणें फक्त ऐकून घेण्याचा मला एवढा आनंद व अभिमान वाटे कीं, तसा आनंद व अभिमान युरोपांतील मोठमोठ्या शहाण्या व धुरंधर अशा राजसभांना हुकूम फरमावण्यापासूनही मला वाटणार नाही ! तेथल्या रहिवाशांचें आरोग्य, सुबकपणा, व चपलता हीं पाहून मला मोठें आश्चर्य वाटे; तसेंच, त्यांच्या अंगच्या सद्गुणांच्या योगानें तर माझ्या हृदयांत आनंदोदकाचा केवळ सागरच उचंबळत असे ! त्या देशांतील ‘ याहू ’ व इतर प्राणी यांच्याठायीं त्यांच्या विषयीं जी पूज्यबुद्धि आहे, तितकी माझ्या मनांत ती पहिल्यानें उत्पन्न झाली नाही; परंतु पुढें ती वाढतां वाढतां इतकी वाढली कीं, त्याचें माझे मलाच आश्चर्य वाटूं लागलें ! त्यांतही माझ्या जातीच्या इतर प्राण्यांहून ते मला निराळा मानीत हें पाहून तर त्यांजविषयींची माझी पूज्यबुद्धि व कृतज्ञता ही केवळ शिखरास पोहोंचली !

जेव्हां मी आपल्या कुटुंबांतील माणसें, आपले इष्टमित्र, आपले देशबांधव, व एकंदर मनुष्यजात, यांविषयीं विचार करीं, तेव्हां त्या सर्वांचा आकार व स्वभाव वास्तविक पहातां 'याहूं' प्रमाणेंच आहे अशी माझी पूर्ण खात्री होई. त्यांच्यांत आणि 'हुं हुं हूं' च्या देशांतील 'याहूं' त किंचित् फरक ह्मणून एवढाच माझ्या लक्षांत येई कीं, ते अंमळ सुधारलेले असून त्यांना वाचाशक्ति आहे; बाकी बुद्धीविषयीं ह्मटले तर, त्यांच्याठायीं जी काय थोडीबहुत ती आहे, तिचा उपयोग ते दुर्गुणांची वृद्धि करण्याकडेच करितात, व इकडच्या 'हुं हुं हूं' च्या देशांतील 'याहूं' ची गोष्ट तशी नसून त्यांच्या अंगचे जे मूळचे अवगुण तेच त्यांच्यांत कायम आहेत, असें मला दिसून येई. फार कशाला ? मी जेव्हां एखादे वेळेस आपलें स्वतःचें प्रतिबिंब एखाद्या तळ्यांत अथवा प्रवाहांत पाहीं, तेव्हां माझ्या स्वतःविषयींच मला अत्यंत तिरस्कार उत्पन्न होऊन मी लागलाच आपलें तोंड फिरवून घेई,—इतकेंच नव्हे, तर स्वतःचें प्रतिबिंब पाहून जितके माझ्या अंगावर शहारे येत, तितके तिकडचा एखादा 'याहू' प्रत्यक्ष पाहूनही येत नसत !

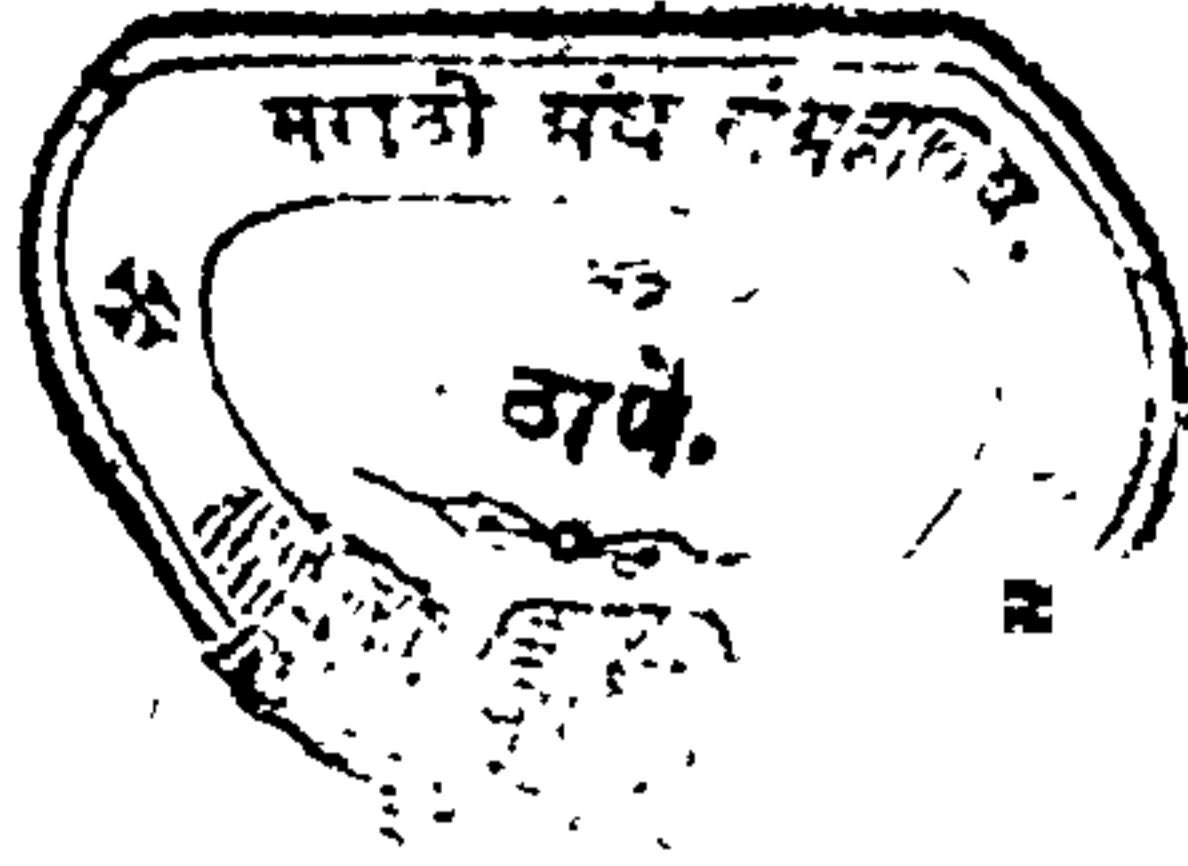
असो; 'हुं हुं हूं' शीं संभाषण करण्यांत माझे बरेच दिवस गेल्यामुळे व त्यांना पाहून माझ्या अंतःकरणांत सद्बोधित आनंद झाल्यामुळे अर्थातच त्यांची चालचलणूक व हावभाव यांचें अनुकरण करावेंसें मला वाटूं लागलें; व तें करितां करितां संवयीनें तेवढ्यापुरता मी या वेळीं त्यांच्यासारखाच झालों आहे. त्यावरून माझे मित्र माझी थट्टा करितात कीं, तूं घोड्यासारखा हुडक्या चालीनें चालतोस. ते अशी माझी थट्टा करितात खरी, पण मी तर आपल्याला त्यांजकडून हा मोठा मानच मिळतो असें समजतो ! त्याचप्रमाणें, माझा आवाज व बोलण्याची ढब ही देखील 'हुं-

‘ हुं हुं ’ सारखी झाली असून त्याबद्दलही माझा उपहास होतो हे मी जाणून आहे, तथापि मला त्याबद्दल बिलकूल वाईट वाटत नाही !

असो; तर याप्रमाणे त्या देशामध्ये मी अत्यंत सुखकर स्थितीत राहून आयुष्य घालवीत असतां, एके दिवशीं सकाळीं माझ्या धन्यानें नेहमीपेक्षां लवकर मला बोलावणें पाठविलें. त्याप्रमाणें मी गेल्यावर त्याच्या मुद्रेवरून मला दिसून आलें कीं, हा अगदीं गोंधळून गेला असून माझ्याशीं जें काय आतां बोलावयाचें त्याला आरंभ कसा करावा हें याला सुचत नाही. मग थोडासा वेळ गेल्यावर त्यानें हळूच बोलण्यास सुरुवात केली. तो ह्मणाला, ‘ मी जें काय आतां तुला सांगणार त्याबद्दल तुला काय वटेल कोण जाणे. सांगावयाचें इतकेंच कीं, आमच्या देशाच्या सर्व प्रतिनिधींच्या गेल्या सभेत जेव्हां ‘ याहूं ’ च्या संबंधाचा विचार झाला, तेव्हां सर्व मंडळीची अशी तकरार पडली कीं, ‘ तुम्हीं आपल्या येथे जो एक ‘ याहूं ’ ठेविला आहे त्यास तुम्ही इतर पशूं (‘ याहूं ’) प्रमाणें वागवीत नसून ‘ हुं हुं हूं ’ प्रमाणें सन्मानानें वागवितां, व पुष्कळ वेळां त्याच्याशीं संभाषणही करीत असतां—जणू काय त्याच्या सहवासापासून आपल्याला फायदा व आनंद होतो असें तुम्हास वाटतें! तर हा एकंदर प्रकार अगदीं विपरीत असून या देशांत घडलेला कधींच कोणास ठाऊक नाही. यास्तव मंडळीचें असें मत आहे कीं, त्या ‘ याहूं ’ स तुम्हीं इतर ‘ याहूं ’ प्रमाणेंच कामास लावावें, नाहीपेक्षां तो जेथून आला आहे त्या ठिकाणीं त्यास परत लावून द्यावें.’ परंतु यांपैकी पहिली गोष्ट, ज्या ‘ हुं हुं हूं ’ नीं तुला माझ्या अगर आपल्या स्वतःच्या घरीं पाहिलें आहे, त्यांना अगदीं नापसंत झाली; कारण ते ह्मणाले कीं, ‘ याच्याठायीं बुद्धी-

चा थोडासा अंकुर असल्यामुळे, अशी गोष्ट केली असता तो आपल्या जातीवर गेल्यावांचून खास रहाणार नाही. तो असं करील कीं, सर्व 'याहूं' स रानांत अथवा डोंगरावर एकत्र जमा करून नेईल, आणि रात्रीच्या वेळीं त्यांच्या झुंडींच्या झुंडी घेऊन येऊन सर्व 'हुं हुं हुं' चीं जनावरे वगैरे यांचा फडशा उडवून टाकील. सबब दुसरी गोष्ट— ह्मणजे तूं आलास तसाच तुला परत घालवून देण्याची— मीं केली पाहिजे असा सदरहू समेत ठराव झालेला आहे. हा ठराव होईल तितका लवकर अमलांत आणण्याविषयीं मला चोहोंकडून एकसारखी तसदी लागलेली आहे, सबब हें काम मला आतां यापुढें लांबणीवर टाकणें मुष्किलीचें झालें आहे. तर आतां तुला येथून निघून तर गेलें पाहिजेच; मात्र तें सुरक्षितपणें कसें जातां येईल याचा काय तो विचार राहिला. मला वाटतें, तुला एवढ्या मोठ्या अफाट समुद्रांतून पोहून जातां येणें तर अशक्य आहे. यास्तव त्यावरून तरून जाण्याच्या ज्या पात्राविषयीं तूं पूर्वीं मला सांगितलेंस, तसें एखादें पात्र तूं तयार कर. या कामीं माझे स्वतःचे व शेजाऱ्यापाजाऱ्यांचे नोकर यांची तुला मदत मिळेल. आतां माझ्या स्वतःविषयीं ह्मणशील तर, तुझ्या जिवांत जीव असेपर्यंत तुला मीं खुशीनें आपल्या पदरीं ठेविलें असतें. कारण तुझ्या अकलेच्या मगदुराप्रमाणें तूं 'हुं हुं हुं' चें होईल तितकें अनुकरण करून आपल्या अंगचे बरेच दुर्गुण नाहीतसे केले आहेस. परंतु देशाच्या सर्व प्रतिनिधींच्या समेत झालेला ठराव मला अमान्य करितां येत नाही, सबब माझा निरुपाय आहे.'

या ठिकाणीं हें मला सांगणें अवश्य आहे कीं, त्या देशांत प्रतिनिधींच्या समेचा जो ठराव होतो त्या ठरावास 'रहोयन्' ह्मणजे बुद्धिवाद असं ह्मणतात. कारण कोगती

एखादी गोष्ट करण्याविषयी कोणास भाग पाडणें हें त्या लोकांस मुळींच माहीत नसून, अशा प्रसंगी कोणास जें कांहीं करावयास सांगणें तें हुकुमाच्या रीतीनें नव्हे, तर उपदेशाच्या अथवा बुद्धिवादाच्या रीतीनें सांगावयाचें असा त्यांचा शिरस्ता आहे; कां तर ते असें ह्मणतात कीं, ‘सर्वांच्या बुद्धीस जें योग्य वाटेल तें प्रत्येकजण केल्यावांचून रहावयाचा नाही; तेव्हां त्याला भाग पाडण्याचें मुळींच कारण नाही; व जो कोणी तसें करणार नाही, तो बुद्धिवानांत मुळींच गणला जाणार नाही !’

माझ्या धन्याचें वर सांगितलेलें बोलणें ऐकून मी दुःखानें व निराशेनें पराकाष्ठेचा व्याप्त झालों, आणि माझ्या अंतःकरणाला ज्या वेदना होऊं लागल्या त्या मला असह्य होऊन मी धन्याच्या पायांशीं मूर्छा येऊन पडलों. मग अंमळशानें जेव्हां मी शुद्धीवर आलों तेव्हां तो मला ह्मणाला, ‘तुझी ही स्थिति पाहून तुला मरण आलें असा माझा तर्क झाला.’ (कारण अशा प्रकारें मध्येच बेशुद्धि वगैरे येणें हें त्या लोकांस मुळींच माहीत नाही; तर प्राण्याला जी बेशुद्धि यावयाची ती शेवटीं महानिद्रेच्या रूपानें एकदांच यावयाची येवढेंच त्यांस माहीत आहे.) मीं सद्वदित होऊन त्यास उत्तर केलें, ‘महाराज, मला मरण आलें असतें तर फारच चांगलें झालें असतें. कारण जो प्रसंग आतां मजवर गुदरणार आहे तो इतका कठिण आहे कीं, त्याची मला मरणापेक्षां शतपट धास्ती वाटत आहे ! आतां मी ह्मणजे प्रतिनिधींच्या या ठरावाबद्दल त्यांस दोष देतो असें मुळींच नाही; तरी पण माझ्या अल्प बुद्धीप्रमाणें मला वाटतें कीं, त्यांचा हा ठराव याहून कमी कडक असता तरी चाललें असतें; कां तर मला येथून समुद्रपार पोहून जाणें तर अशक्य आहेच; कारण माझी शक्ति ती किती ? फार

झालें तर कोस दीड कोस मी पोहून जाईन; आणि समुद्रा-
च्या पलीकडचा अतिशय जवळचा देश घेतला तरी तो
येथून तीनचारशें कोसांपेक्षां कमी खास असूं शकणार
नाहीं. तेव्हां ही गोष्ट तर बोलायालाच नको. आतां समु-
द्रावरून तरून जाण्याचें पात्र तयार करण्याविषयीं आपण
हल्लें, पण तें करण्याचीं साधनें या देशांत मुळींच नसल्या-
मुळें तीही गोष्ट मला अशक्यच दिसत आहे. तथापि
आपल्या हुकुमाप्रमाणें मी यत्न करून पहावयाचा तो आ-
पला पाहीन. परंतु एकंदरीनें आतां माझा विनाशकाल आला
हें मी खास समजतो. यांत मी ह्मणजे, आपल्यावर कांहीं ए-
काएकीं प्रसंग गुदरून अपमृत्यु येईल ह्मणून भित्तों, असें
मुळींच नाही—उलटें तसें कांहीं झालें तर फार बरें असेंच मी
ह्मणतो; कारण पहा कीं, मी कसावसा समुद्रपार होऊन
भलत्या एखाद्या देशांत गेलों, तर तेथल्या 'याहूं' च्या सह-
वासांत राहून आयुष्य घालविण्याचें माझ्या किती जिवावर ये-
णार आहे बरें ! कां कीं, तेथें माझ्या मनाचें आकलन क-
रून मला सद्गुणाच्या मार्गास लावणारें असें ' हुं हुं हुं '
सारखें कोणाचेंच उदाहरण सांपडण्याचा बिलकूल संभव
नाहीं. असें जरी आहे, तरी ' हुं हुं हुं ' हे जीं कृत्ये क-
रितात, तीं पूर्ण व योग्य विचारांतीं करितात हें मला
पक्कें ठाऊक आहे. यास्तव यासंबंधानें वादविवाद करण्याची
मजसारख्या पामराची बिलकूल प्राज्ञा नाही. असे; तर सध्यां
आपण व आपल्या शेजाऱ्यांनीं मला समुद्रावरून तरून
जाण्याचें पात्र तयार करण्याकरितां नोकरांची मदत दिली या-
बद्दल आपणां सर्वांचे मी मोठे आभार मानितों, व हरप्रयत्न
करून मी आपला जीव—जरी तो वास्तविक महत्वाचा नाही
तरी—वांचविण्याचा यत्न करतो. आणि हा माझा यत्न
सिद्धीस जाऊन मी जर स्वदेशीं सुखरूप पोहोंचलों, तर

त्या ठिकाणी ‘ हुं हुं हूं ’ च्या गुणांचे वर्णन करून, सर्व मनुष्यजात त्यांचे अनुकरण करील अशी होईल तितकी तजवीज करीन, व अशा प्रकारे आपल्या जातीच्या उपयोगी पडेन. मात्र आतां शेवटीं एवढीच प्रार्थना आहे कीं, मला निवण्याची तयारी करण्यास दोन महिन्यांचा अवकाश द्यावा. ’

यावर माझ्या धन्यानें मला दयार्द्र अंतःकरणानें समाधानकारक असें थोडक्यांत उत्तर देऊन मला तयारीसाठीं दोन महिन्यांचा अवकाश मीं मागितल्याप्रमाणें दिला, आणि आपला फार विश्वासू नोकर, तांबूस रंगाचा घोडा, यास माझ्या सांगण्याप्रमाणें मला मदत करण्याविषयी हुकूम केला. या संबधानें मीं धन्यास सांगितलें कीं, ‘त्यास आपण मला मदत करण्यास दिलें ही फारच चांगली गोष्ट झाली. कारण त्याची मजवर पहिल्यापासूनच मोठी ममता आहे. शिवाय त्याच्या एकट्याच्या मदतीनेंच माझे काम होणार आहे, यास्तव दुसऱ्या कोणाचीही मला आतां गरज नाही. ’

मीं प्रथमतः असें केलें कीं, त्या तांबूस रंगाच्या घोड्यास बरोबर घेऊन, ज्या समुद्रकिनाऱ्यावर मला माझ्या जहाजावरच्या बंडखोर लोकांनीं उतरविलें होतें, तिकडे गेलों. तेथें मीं एका टेकाडावर चढून चोहोंकडून समुद्र नीट पाहिला. तों मला ईशान्य दिशेकडे एक लहानसें बेट दिसल्याचा भास झाला. त्यावरून मीं आपली धाकटी दुर्बीण खिशांतून काढली, व तींतून पहातांच मला स्पष्ट दिसलें कीं, त्या बाजूस खरोखरच एक बेट असून तें जवळच म्हणजे सुमारे सात आठ कोसांच्या अंतरावर असावें. परंतु त्या तांबूस रंगाच्या घोड्यास, तें बेट नसून एखादा ढगच असावा, असें वाटलें. तें ठीकच; कां कीं, त्याला स्वतःच्या देशाखेरीज दुसरा कोण-

ताही देश जगांत असावा ही कल्पनाच मुळीं नव्हती. शिवाय त्याला समुद्राची विशेष प्रकारची माहिती असण्याचा अर्थातच संभव नव्हता, यास्तव या बाबतींत त्याचा निर्णय माझ्या कांहीं कामाचा नव्हता हें उघड आहे.

या वेटाचा मला शोध लागल्यावर मीं जास्त कांहीं एक विचार न करितां असा निश्चय केला कीं, आपण प्रथम येथून जें निघावें तें आपलें याच वेटांत जावें. मग पुढें नशिवानें जें काय होणार असेल तें हीईल.

मग आह्मी घरीं आलों, व मीं आपल्या त्या सोवत्यास ह्मणजे तांबूस रंगाच्या घोड्यास बरोबर घेऊन कांहीं अंतरावर लहानशी झाडी होती तेथें गेलों. तेथें मीं आपल्या चाकूनें व त्यानें आपल्या गारगोटीच्या कुन्हाडीसारख्या बनविलेल्या हत्यारानें ओक झाडाचीं लहान मोठीं लांकडे तोडलीं. आतां यापुढच्या माझ्या कारागिरीच्या संबधानें तपशीलवार हकीकत सांगून मीं वाचकांस तसदी देत नाहीं. फक्त इतकेंच सागतों कीं, सुमारे सहा आठवड्यांत तांबूस रंगाच्या घोड्याच्या मदतीनें मीं, इंदियन लोकांचे पडाव जसे असतात त्याप्रमाणें, पण त्यापेक्षां बराच मोठा असा एक पडाव तयार केला. यांत मोठ्या श्रमाचें जेवढें काम होतें तेवढें सर्व अर्थातच त्या घोड्यानें केलें. असो, तो पडाव तागाच्या दोऱ्यांनीं 'याहू' चीं कातडीं एकत्र शिवून मीं मढवून टाकिला; त्याचप्रमाणें शीडही त्याच कातड्याचें बनविलें; खेरीज चार हातवल्हींही तयार केलीं; आणि ससे व कित्येक पक्षी यांचें शिजविलेलें मांस व पाण्यानें व दुधानें भरलेलें एकेक भांडें, इतकी सामग्री त्या पडावांत भरली.

याप्रमाणें सर्व तयारी झाल्यावर तो पडाव मीं आपल्या धन्याच्या घरापासून जवळच एक मोठा तलाव होता त्यांत चालवून पाहिला, व त्यांत जें कांहीं कमजास्त दिसलें तें

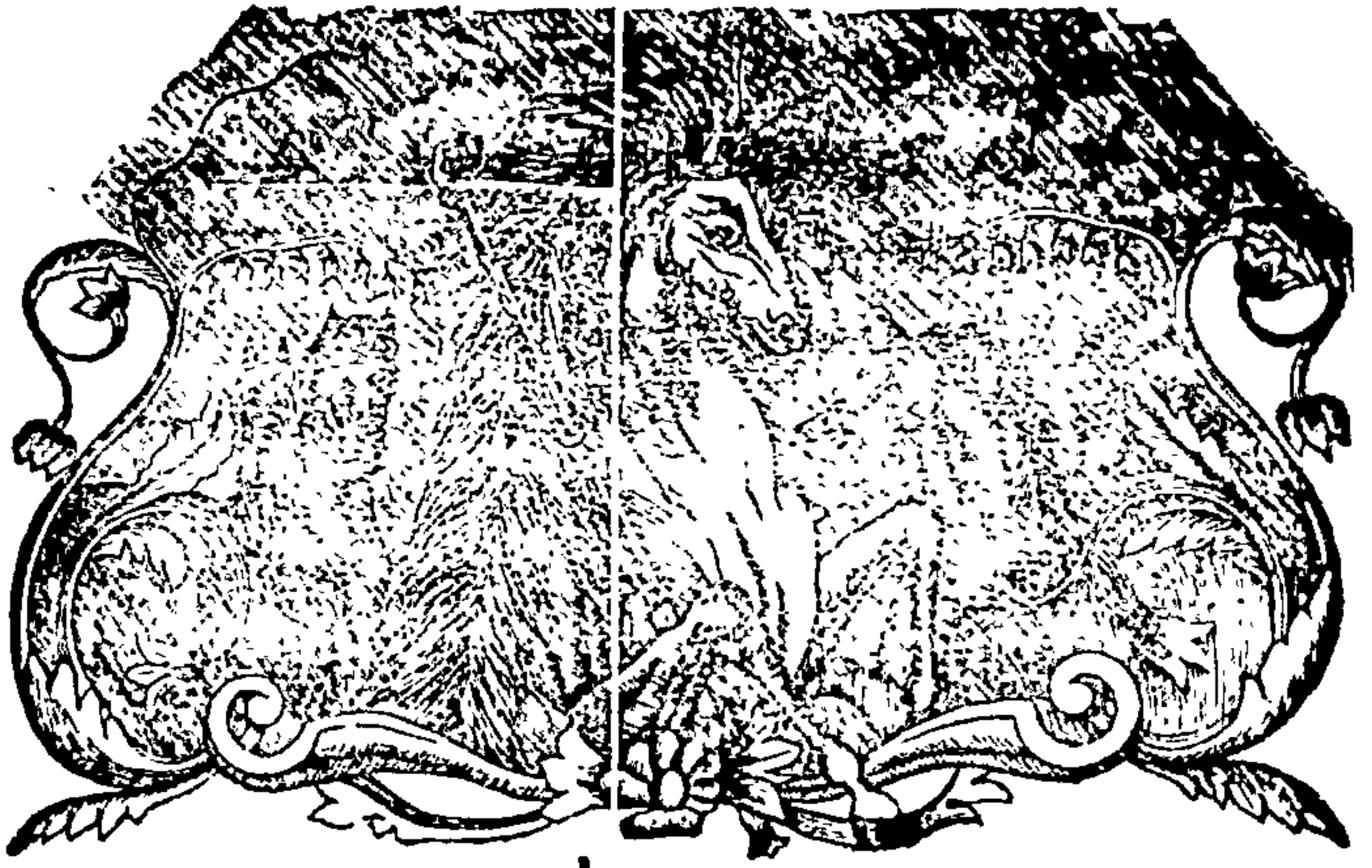
दुरुस्त केले. मग मी तो पडाव, तांबूस रंगाचा घोडा व दुसरा एक चाकर यांच्या देखरेखीखाली ‘ याहूं ’ कडून गाडीवर घालून समुद्रकिनाऱ्यावर नेवविला.

जेव्हां माझी सर्व तयारी झाली व माझा निघण्याचा दिवस आला, तेव्हां मी आपला धनी व धनीण आणि कुटुंबातील इतर सर्वजण यांचा शेवटचा निरोप घेतला. त्या वेळीं माझ्या नेत्रांतून खळखळ अश्रु चालले, व माझे हृदय दुःखानें भरून आलें. मी आपल्या धन्याचा शेवटचा निरोप घेतला ह्मणून सांगितलें, तथापि तो मला होडींत वसेपर्यंत पोहोचवावयास आला. हें त्यानें सहजवृत्त्या केले असावें किंवा कदाचित् मजवर त्याची ममता होती ह्मणून केले असावें. असो; त्यानें आपले कित्येक शेजारिपजारी इष्टभित्री ही आपल्यावरोबर घेतले होते. किनाऱ्यावर पोहोचल्यावर मला भरतीची वाटू पहात एक तासभर थांबावें लागलें. नंतर भरती आल्यावर, ज्या वेटाकडे जाण्याचा माझा इरादा होता, तिकडच्याच दिशेचा वारा सुदैवेंकरून वाहूं लागल्यामुळे, आतां जलदी करून निघावें असें वाटून मी पुनः एकवार आपल्या धन्याचा शेवटचा निरोप घेतला. त्या वेळीं मी त्याच्या पायाचें चुंबन करण्याकरितां त्याजपुढें आडवा पडत होतो, इतक्यांत त्यानें मला तसें करूं न देतां आपला खूरच माझ्या तोंडाकडे केला. ही गोष्ट मी कित्येकांपाशीं बोलून दाखविल्यावरून त्यांनीं माझी किती टर उडविली हें माझ्या पुरतें लक्षांत आहे ! त्यांना तरी मी फारसा बोल लावीत नाहीं, कारण कित्येक प्रवासी आपला एखाद्या ठिकाणीं जो काय मानसन्मान झाला असेल त्याची हकीकत दसपट फुगवून सांगतात असें पुष्कळ वेळां अनुभवास आलें आहे; व त्याप्रमाणेंच मजविषयींही कदाचित् लोकांना वाटून, एवढा मोठ्या दर्ज्याचा ‘ हुं हुं हूं ’ याला कसला इतका

मान देतो अशी त्यांस शंका आली असावी हें साहजिकच आहे. तथापि मी खचीत सांगतो की, असे जे दोषदृष्टि लोक आहेत, त्यांना 'हुं हुं हूं' च्या थोर व मर्यादशील स्वभावाचा परिचय झाल्यास त्यांचा हा ग्रह फिरल्यावांचून कदापि रहाणार नाही.

असो; मी आपल्या धन्याचा दुसऱ्यानदां आणखी निरोप घेतला हें वर सांगितलेंच आहे. खेरीज त्याच्याबरोबर आलेल्या मंडळींचाही त्याच वेळेस निरोप घेऊन मी आपल्या पडावांत जाऊन बसलों, व तो समुद्रांत हांकारून चालता झालों.

प्रकरण ११.

गलिव्हर याची जिवावरची सफर.—तो न्यूहालंड येथें येऊन पोहोचते, व त्या ठिकाणीं ब्रह्मण्याचा वेत करितो.—तेथल्या कोणो रहिवासी त्यास तीर मारून जखम करितो.—त्यास कैद करून एका पोर्तुगीज जहाजांत घेऊन जातात.—त्या जहाजाच्या कप्तानाचा सभ्यपणा.—शेवटीं गलिव्हर हा इंग्लंडास येऊन पोहोचतो.

ता रीख १५ फेब्रुआरी सन १७१४ रोजीं सकाळीं नऊ वाजतां मागील प्रकरणांत सांगितलेल्या माझ्या जिवावरच्या सफरीस आरंभ झाला. त्या वेळीं वारा फार अनुकूल लागला होता. तथापि मीं प्रथम आपल्या हातवल्ह्यांचाच उपयोग केला. परंतु या योगानें मी लौकर दमून जाईन, व वाऱ्याचीही क-

दाचित् चलविचल होऊं लागेल, असें जाणून मीं आपलें तें लहानसें शीड उभारलें, व लोट्याच्या मदतीनें अदमासें दर

तासास दोनअडीच कोसप्रमाणें चाललों. माझा धनी व त्याचे स्नेही हे मी दिसेनासा होईपर्यंत किनाऱ्यावर उभे होते, व मजवर अतिशय ममता करणारा माझ्या धन्याचा चाकर, तांबूस रंगाचा घोडा, हा वारंवार मोठ्याने ओरडून मला ह्मणत होता कीं, ' गरीब विचाऱ्या ' याहू! ' संभाळून जा बरे ! '

माझा असा बेत होता कीं, एखाद्या विनवस्तीच्या बे-टांत जाऊन रहावे, व तेथें आपल्या श्रमानें आपला चरि-तार्थ चालवून आयुष्याचे दिवस घालवावे. याप्रमाणें मला करितां आलें असतें तर युरोपांतल्या मोठ्या बलाढ्य राजा-च्या मुख्य प्रधानाच्या दसपटीनें मला सौख्य झालें असतें. हें सांगण्याचें तात्पर्य एवढेंच कीं, पुनः ' याहूं ' च्या रा-ज्यांत जाऊन त्यांच्या सहवासांत रहाण्याचा मला अ-गदीं पराकाष्ठेचा कंटाळा येऊन गेलेला होता. तेव्हां वर सांगितल्याप्रमाणें एकांतांत रहावयास मला सांपडलें असतें, तर निदान मला आपल्या जातबांधवांच्या दुर्गुणांत फिरून शिरण्याचा प्रसंग न येतां निवांतपणें विचारांत निमग्न राहून ' हूं हूं हूं ' च्या अमोलिक गुणांचें अभिनंदन तरी करितां आलें असतें !

मी या शेवटच्या प्रवासास निघाल्यावर माझ्या जहाजा-वरच्या खलाशांनीं माझ्याविरुद्ध कट करून मला आ-पल्या खोलीमध्ये कैद करून ठेविलें होतें, व पुढें कित्येक दिवसांनंतर मला त्यांनीं ' हूं हूं हूं ' च्या देशाच्या किना-ऱ्यावर आणून सोडलें वगैरे हकीकत या भागाच्या आरंभीं मी सांगितलेली वाचकांस आठवतच असेल. त्या वेळीं जगा-च्या कोणत्या भागांत आपण आहों हें मी त्या खलाशांस विचारिलें असतां, आह्मांला कांहीं ठाऊक नाही असें त्यांनीं शपथेवर सांगितलें. तें खरें कीं खोटें हें त्यांचें त्यांना माहीत;

पण माझा त्या वेळीं असा अजमास झाला कीं, आपण दक्षिण अक्षांश ४५ च्या सुमारास ह्मणजे केप् ऑफ गुड् होप्च्या नजीक कोठें तरी आहों. हें अनुमान, त्यांचें जें आपसांत बोलणें चाललेलें मला ऐकूं आलें, त्यावरून मीं केलें होतें, व तेथून ईशान्येकडे वळून, मादागास्कर बेटाकडे जाण्याचा त्यांचा इरादा होता हेंही पण माझ्या लक्षांत होतें. आतां हा आपला तर्क उगीच कांहीं तरी झाला असला तरी चिंता नाही, तथापि त्याच अदमासानें आपण पूर्वेकडे रोंख वळवावा असा मीं निश्चय केला. कारण असें केलें असतां न्यूहॉलंड बेटाच्या नैर्ऋत्य किनाऱ्यास अथवा कदाचित् त्याच्या पश्चिम बाजूच्या एखाद्या, विनवस्तीच्या बेटास आपल्या इच्छेप्रमाणें आपण जाऊन लागूं असें मला वाटलें. वारा पश्चिमेकडचा होता यामुळें संध्याकाळचे सहा वाजण्याचे सुमारास अदमासें मी पंचवीस तीस कोस पूर्वेकडे आलों असें मला दिसून आलें. त्या वेळीं मला छोट्याशा बेटासारखें कांहीं दिसलें, व त्याला मी लवकरच जाऊन पोहोंचलों. पण तें बेटबीट कांहीं नसून नुसता खडक होता, व वादळाच्या जोरानें कमानिसारखें एक त्याला बांकण किंवा खाडी झालेली होती. या ठिकाणीं मीं आपला पडाव उभा केला, व तो खडक अर्धामुर्धा चढून चोहोंकडे नजर फेंकली, तों पूर्वेकडचे बाजूस दक्षिणोत्तर जमिनीची पट्टी स्पष्ट माझ्या नजरेस पडली. नंतर मी पुनः आपल्या पडावाकडे आलों, व रात्रभर त्यांतच निजून राहिलों. मग सकाळीं उठून पुनः पडाव चालू केला, व सात तासांमध्ये न्यूहॉलंडच्या आग्नेय टोंकास जाऊन लागलों. यावरून हें बेट वास्तविक ज्या ठिकाणीं आहे, त्याहून नकाशांत निदान तीन अंशांनीं तरी तें पूर्वेकडे जास्त दाखविण्यांत आलें आहे असें जें माझे पूर्वीपासून मत होतें तें या वेळीं जास्त

दृढ झाले. हे माझे मत मी कित्येक वर्षांपूर्वी आपला मित्र मिस्तर हार्मन मोल यास कळवून त्याची कारणेही त्यास सांगितली होती, तथापि त्याने त्याकडे लक्ष न देतां इतर ग्रंथकारांचेच आधार प्रमाणभूत धरले !

ज्या ठिकाणी मी उतरलों त्या ठिकाणी भरती वगैरे कांहीं मला दिसली नाहीं, व ह्मणून जवळ हत्यारपात्यार कांहीं नसल्यामुळे त्या प्रदेशाच्या आंत फारसा जाण्याचा हिश्या मला होईना. किनाऱ्या नजीक मला 'शेल-फिश' या जातीचे कांहीं मासे सांपडले, परंतु ते भाजण्याकरितां विस्तव पेटवावा तर आंतील लोकांस आपला सुगावा लागून कदाचित् आपणावर अनर्थ गुदरेल, असे जाणून मी ते मासे भाजण्याच्या भरीस न पडतां तसे हिरवेच खाछे. पुढे तीन दिवसपर्यंत मी कालवे वगैरेवरच आपला निर्वाह केला; कां कीं, मला आपल्याजवळची सामग्री जितकी जास्त दिवस पुरेल तितकी पुरवणे भाग होते. पुढे सुदैवेकरून त्या ठिकाणी गोड्या पाण्याचा एक ओढाही मला आढळला, त्यामुळे माझी पुष्कळच गैरसोय कमी झाली.

चवथे दिवशी सकाळच्या प्रहरीं मी त्या प्रदेशांत बराच प्रवेश केला. तीं मला सुमारे पांचशें यार्डांच्या अंतरावर पंच-वीस तीस मनुष्ये एका टेकाडावर असलेलीं आढळलीं. तीं सर्व—पुरुष, बायका, मुले सुद्धां—केवळ दिगंबर असून मोठा विस्तव पेटवून त्याभोंवतीं बसलेलीं होतीं. त्यांपैकीं एकांने मला पाहून बाकीच्यांस त्याबद्दल इशारा केला. तेव्हां त्यांच्यांतून पांच असामी मजकडे यावयास निघाले. सबब मीं होईल तितकी त्वरा करून किनाऱ्याकडे पळ काढला, व आपल्या पडावांत बसून झट्टिशीं चालतां झालों. ते रानवट लोक मीं चाललों असे पाहून माझ्यामागे धांवत सुटले, व मी समुद्रांत बराच लांब जाण्यापूर्वी त्यांपैकीं

एकानें मजवर एक तीर सोडला. तो माझ्या डाव्या गुड-
ध्यांत खोल शिरून त्यानें मला मोठी जखम केली. या ज-
खमेची खूण मी मरेपर्यंत तशीच रहाणार आहे. असो, त्या
तीराच्या टोंकाला कदाचित् विष असेल अशी मला धास्ती
वाटून, मी त्या लोकांच्या आटोक्याच्या अंमळ पार गेल्याव-
रोबर लागलीच ती जखम चोखून व बांधून टाकिली.

पुढें आतां काय करावें हें मला सुचेना; कारण पुनः
त्याच ठिकाणीं जाऊन उतरण्याचा धोर मला मुळींच हो-
ईना; ह्मणून मी उत्तरेकडचा रोंख धरिला, व त्यामुळें मला
हातवल्ह्यांचा उपयोग करणें भाग पडलें; कारण वारा जो-
राचा नव्हता, तथापि तो माझ्या समोरून येत असल्या-
मुळें मला तसें केल्यावांचून गत्यंतरच नव्हतें. पुढें मी उत-
रण्याकरितां सुरक्षित जागा पहात असतां, ईशान्येकडे एक
शीड दिसत आहेसें मला वाटलें, व तें प्रत्येक मिनिटामि-
निटानें जास्तच स्पष्टच दिसूं लागलें. परंतु त्याची आपण
वाट पहावी कीं न पहावी याबद्दल माझ्या मनांत शंका
आली. शेवटीं ‘ याहू ’ जातीविषयीं माझ्या मनांत जो
पराकाष्ठेचा तिटकारा बसून गेलेला होता, त्याचा पगडा
माझ्या विचारांवर जास्त बसून मी आपला पडाव फिरवू-
न दक्षिणेकडे चालविला, व सकाळीं जेथून निघालों
होतों त्या खाडीपार्शीं जाऊन दाखल झालों. कारण सुधा-
रलेल्या युरोपियन ‘ याहूं ’ च्या सहवासापेक्षां या ठिकाण-
च्या रानटी लोकांवरच विश्वास ठेवणें बरें असें मला वाटलें.
मग खाडीतून मी आपला पडाव किनाऱ्यानजीक जितका
नेववेल तितका नेऊन पूर्वी सांगितलेल्या त्या ओढ्यानजीक-
च्या एका दगडामार्गे लपून बसलों.

इकडे तें जहाज खाडीपासून सुमारें कोसा दीड को-
साच्या अंतरावर येऊन थडकलें, व त्यांतिल कांहीं खलाशी

एका होडींत वसून गोडे पाणी घेण्याकरितां, मी जेथे बसलों होतो त्या ओढ्याकडे येण्याकरितां निघाले; व यावरून हे ठिकाण प्रसिद्ध असावे असें मला वाटले. परंतु त्यांची ती होडी किनाऱ्याच्या अगदीं नजीक येईपर्यंत माझ्या नजरेस पडली नाही. याप्रमाणें ते लोक एकदम त्या ठिकाणीं आल्यामुळे मला दुसरीकडे जाऊन लपण्यास अवधि राहिली नाही. होडीतील खलाशांनीं उतरल्याबरोबर माझा पडाव सर्व धुंडाळून पाहिला, व त्यावरून, याचा मालक येथे कोठे तरी जवळच असला पाहिजे, असें त्यांनीं सहजच अनुमान केले. त्यांपैकीं चारजण हत्यारबंद होते, त्यांनीं प्रत्येक फट व आडऊड जागा पहाण्यास सुरुवात केली, व शेवटीं ज्या ठिकाणीं दगडामार्गे मी लपून राहिलों होतो तेथे ते आले. त्यांनीं माझा चमत्कारिक व ओबड-धोबड पोषाख—ह्मणजे माझा तो कातड्याचा आंगरखा, लांकडाच्या तळव्यांचा जोडा, व लोंकरीचे पायमोजे—पाहून त्यांस फार आश्चर्य वाटले. तथापि त्या वेटांतले सर्व लोक अगदीं नग्न रहात असल्यामुळे, मी त्या ठिकाणचा रहाणारा नव्हे हे त्यांनीं ताडले. त्यांपैकीं एका खलाशानें मला पोर्तुगीज भाषेत, उठून उभा रहा असें सांगून, तूं कोण व कोठून आलास ह्मणून विचारले. ती भाषा मला चांगली येत होती, सबब मी लागलाच उठून उभा राहिलों, आणि ह्मटले, 'मी आपला एक गरीब 'याहू' असून 'हुं हुं हुं' च्या देशांतून हद्दपार झालेलों आहे, व माझी एवढीच इच्छा आहे कीं, आपण मला जसे पाहिले तसेच सोडून द्यावे.' त्यांच्या स्वतःच्या भाषेत त्यांना मी उत्तर दिलें हें पाहून त्यांना मोठें नवल वाटले, व माझ्या वर्णावरून मी इंग्रज असावा, असें त्यांस दिसून आले. परंतु मी 'याहू' व 'हुं हुं हुं' ह्मणून जें काय ह्मटले त्याचा अर्थ त्यांस

कळला नाही. तसेच वोज्याच्या खिकाळण्याप्रमाणे माझी बोलण्याची चमत्कारिक तऱ्हा पाहून तर ते हंसायालाच लागले. त्यांच्याविषयी माझ्या मनांत भीति व तिरस्कार उत्पन्न होऊन मी थरथर कांपू लागलो, व मला जाऊं द्या, असे त्यांस विनयपूर्वक ह्मणून मी हळूच आपल्या पडावाकडे चाललो. परंतु त्यांनी मला धरून ठेविले, व तूं कोठचा रहाणारा, आलास कोठून, वगैरे कित्येक प्रश्न विचारले. मी त्यांस उत्तर केले, ‘ माझा जन्मदेश इंग्लंड असून तेथून सुमारे पांच वर्षांपूर्वी मी प्रवासास निघालो, व त्या वेळीं तुमचा व आमचा देश यांमध्ये पूर्ण सख्य होतें. यास्तव मला अशी उमेद आहे कीं, आपण मला शत्रु असे समजून माझ्याशीं वागणार नाही. शिवाय मी आपला गरीब व निराश्रित ‘ याहू ’ असून आपणांस कांहीं इजा करण्याचाही माझा इरादा मुळींच नव्हता, व हल्लीं नाही. माझा हेतु इतकाच आहे कीं, एखाद्या विनवस्तीच्या ठिकाणीं जाऊन आपले आयुष्य तेथे कंठावे; तर तसें करण्यासाठीं मला सोडून द्या एवढेंच माझे मागणें आहे. ’

ते खलाशी जेव्हां बोलायला लागले तेव्हां मला असे वाटले कीं, अशी विपरीत गोष्ट आपण कधींच ऐकिली किंवा पाहिली नाही. कारण ‘ हुं हुं हुं ’ च्या देशांत तेथला एखादा ‘ याहू ’ अथवा इंग्लंडांत एखादी गाय किंवा कुत्रा हीं बोलायला लागलीं असतां ते जसे विलक्षण वाटेल, त्याचप्रमाणे हे मला वाटले ! त्याचप्रमाणे त्या विचाऱ्या पोर्तुगीज खलाशांसही माझा तो चमत्कारिक पेहराव व माझी बोलण्याची ढब यांचेही आश्चर्य वाटले. तथापि माझे बोलणें त्यांना सर्व चांगलें समजलें. ते मोठ्या दयार्द्र अंतःकरणाने ह्मणाले कीं, ‘ आमचे कप्तानसाहेब तुझी स्थिति लक्षांत आणून तुला जहाजामध्ये फुकट बसवून लिस्बन येथे

घेऊन जातील अशी आमची खात्री आहे; व मग तेथून तूं आपला इंग्लंडास निघून जा ह्मणजे झालें. आतां आह्मांपैकीं दोन असामी परत जहाजावर जाऊन कप्तानसाहेबांस ही सर्व हकीकत सांगतील, व त्यांचा काय हुकूम होतो तो घेऊन इकडे येतील. तोंपर्यंत आह्मांस तुला धरून ठेवणें भाग आहे. मात्र, मी पळून जाणार नाहीं असें तूं शपथपूर्वक सांगशील, तर आह्मी तुला खुला ठेवूं. ' त्यांचें हें ह्मणणें कबूल करावें हेंच बरें असें मला वाटलें. त्यांना माझी हकीकत ऐकण्याची फार इच्छा होती, परंतु मीं जें काय सांगितलें त्यावरून त्यांचें मुळीच समाधान झालें नाहीं; व त्यामुळे त्यांना असें वाटलें कीं, याजवर मोठमोठीं संकटें आल्यामुळे याच्या बुद्धीस भ्रंश झाला असावा. असो; पुढें दोन तासांनीं, जे दोन खलाशी गोड्या पाण्याचीं भांडीं होडींत भरून तीं घेऊन जहाजावर गेले होते, ते परत आले, व तुला जहाजावर घेऊन जाण्याविषयीं कप्तानसाहेबांचा हुकूम झाला आहे, असें त्यांनीं मला सांगितलें. तेव्हां आतां आपली स्वतंत्रता जाणार हें पाहून मला फार वाईट वाटलें, व मला नेऊं नका अशी मीं त्यास गुडवे टेंकून विनंति केली. परंतु त्याचा कांहींएक उपयोग न होतां त्या लोकांनीं माझ्या मुसक्या बांधल्या, व मला खेंचीत नेऊन होडींत बसविलें. नंतर तेथून त्यांनीं मला जहाजावर नेऊन कप्तानाच्या खोलींत त्याच्या समोर उभें केलें.

कप्तानाचें नांव डॉन् पेड्रो डि मेंडेज् असें होतें. तो मोठा सभ्य व उदार मनाचा गृहस्थ होता. त्यानें मला आपली हकीकत थोडक्यांत सांगण्याविषयीं विनंति केली, व तुम्ही खाणार पिणार काय तें सांगा असें ह्मटलें. खरीज तो ह्मणाला, ' तुम्ही येथें कांहीं एक अंदेशा मनांत आणूं नका. जसा मी तसेच तुम्ही या ठिकाणीं आहां असें सम-

जा. व याखेरीज आणखीही ममतेच्या गोष्टी तो इतक्या बोलला कीं, ‘ याहू ’ कडून असें उत्तम वर्तन होणें ही फार आश्चर्याची गोष्ट आहे असें मला वाटलें. तथापि मी कांहीं एक न बोलतां जसा उदासीन होतो तसाच राहिलों, व ‘ याहू ’ जातीविषयीं मला अतिशय कंटाळा येऊन गेला असल्यामुळे कप्तानाच्या अंगाचा वास सुद्धां मला सहन होईनासा होऊन मी घेरी येऊन पडायला लागलों. शेवटीं, मला आपल्या पडावांतील सामानांपैकीं कांहीं खाण्याविषयीं परवानगी असावी, असें मीं ह्मटलें; पण त्यानें मजकरितां एक कोंबडें व उत्तम प्रकारची दारू आणविली. मग माझे खाणेंपिणें झाल्यावर मला चांगल्या स्वच्छ विछान्यावर अगदीं निराळ्या खोलींत निजविण्याविषयीं त्यानें हुकूम केला. मी आपले कपडे न काढतां तसाच विछान्यावर पडून राहिलों, व सुमारे अर्ध्या तासानें हळूच उठून खलाशी खाना खाण्यास बसले असतां जहाजाच्या कडेशीं आलों, आणि ‘ याहूं ’ च्या सहवासांत रहाण्यापेक्षां समुद्रांत उडी टाकून मग पोहून जीव वांचवितां आला तर पहावा, असें मीं मनांत आणलें. परंतु मी उडी टाकणार इतक्यांत एका खलाशानें येऊन मला प्रतिबंध केला, व लागलीच कप्तानास याबद्दल बर्दी दिली. तेव्हां त्याच्या हुकूमामुळे तत्काळ मला खोलीमध्ये मुसक्या बांधून कोंडून ठेविलें.

जेवण झाल्यावर कप्तान मजकडे आला, व असलें जिवारचें कृत्य करण्यास तुम्ही कां प्रवृत्त झाला असें त्यानें मला विचारलें. नंतर त्यानें माझी खातरजमा करून सांगितलें कीं, तुम्हांस मीं जहाजावर येवढ्याचकरितां घेतलें कीं, मजकडून तुम्हांस होईल तितकी मदत व्हावी. व आणखीही तो कित्येक गोष्टी मजशीं एवढ्या प्रेमानें व

सद्गदित अंतःकरणानें बोलला कीं, ज्याच्या ठायीं बुद्धीचा थोडासा अंश आहे अशा प्रकारचा हा प्राणी आहे, असें त्याच्याविषयीं माझे मत होऊन त्याप्रमाणें मी त्याशीं वागूं लागलों. मग मीं आपल्या प्रवासाची हकीकत थोडक्यांत त्यास सांगितली, व ती सांगतांना, माझ्या जहाजावरच्या लोकांनीं माझ्या विरुद्ध कसा बंडावा करून मला त्या 'हुं हुं हुं' च्या देशाच्या किनाऱ्यावर कसें नेऊन सोडलें, आणि मी त्या देशांत पांच वर्षे कशा रीतीनें राहिलों या गोष्टी बऱ्याच विस्तारपूर्वक सांगितल्या. ही हकीकत ऐकून, हा स्वप्नांत असून उगीच आपलें भलतेंच कांहीं बरळतो आहे असें कप्तानास वाटलें. याबद्दल मला फार राग आला; कारण 'याहू' हे जेथें सर्वांत श्रेष्ठ आहेत अशा एकून एक देशांत असत्य भाषण करण्याचा प्रकार ज्यारी असून, आपल्या जातीच्या सर्व प्राण्यांच्या अंगीं सत्याचा अभाव आहे असें मानण्याची त्यांना खोडच लागून गेलीली आहे हें खरें, तथापि मजविषयीं म्हणाल तर, 'हुं हुं हुं' च्या सहवासानें असत्य भाषण करण्याची बुद्धि माझ्यांतून नाहीशी झालेली होती. व त्यावरून मीं कप्तानास विचारलें कीं, 'कायहो, जी गोष्ट नाही ती आहे असें ह्मणण्याचा तुमच्या देशांत प्रघातच आहे कीं काय ?' मग मीं त्यास सांगितलें कीं, 'असत्य भाषण म्हणजे काय असतें याचा मला अगदीं विसर पडून गेला आहे, म्हणून मी तुम्हांस असें विचारतो; आणि खरोखर सांगतो कीं, 'हुं हुं हुं' च्या देशांत जरी मी हजार वर्षे राहिलों असतो, तरी तेथल्या एखाद्या अगदीं हलक्या चाकराच्या तोंडूनही मला असत्य भाषण ऐकण्याचा प्रसंग कधीं आला नसता, अशी माझी पक्की खातरी आहे. आतां मी काय म्हणतो याजवर तुमचा भरंवसा बसो अगर न बसो, त्याची फिकीर मी

मुळीच करीत नाही. तथापि मजवर तुमचे फार उपकार झाले आहेत, यासाठी तुमच्या स्वभावांतील दोषांकडे मी फारसे लक्ष न देतां तुम्ही ज्या कांहीं शंका घ्याल त्यांची उत्तरे मी समर्पक तुम्हांस देईन, व त्यानंतर माझ्या म्हणण्याच्या सत्यतेविषयी सहज तुमची खातरी होईल.

कप्तान हा मोठा शहाणा व विचारी मनुष्य होता. तथापि त्यानें माझी हकीकत ऐकत असतां तो सांगण्यांत कांहीं लटपट आहे असें दाखविण्यांचा कित्येक वेळां यत्न केला, परंतु तो फुकट गेला. तेव्हां शेवटीं माझ्या खरेपणाविषयी त्याच्या मनाची खात्री होऊं लागली. तो ह्मणाला, ‘ पण ज्याअर्थी तुम्ही अत्यंत सत्यप्रिय असण्याविषयी बाणा बाळगितां, त्याअर्थी, आतां पुढें जो आपणास प्रवास करावयाचा आहे, त्यांत, तुमच्या विरुद्ध मी कोणतीही गोष्ट न करितां लिस्वनूपर्यंत तुमच्या संगतीं येईन असें तुम्ही मला वचन द्या; नाहीपेक्षां तुम्हांस मला तेथपर्यंत बंदीवान करून नेलें पाहिजे. ’ मी त्याच्या म्हणण्याप्रमाणें लागलाच त्याच्या हातावर हात दिल्या. परंतु त्याच वेळीं असें ह्मटले कीं, ‘ पुनः ‘ याहूं ’ मध्यें जाऊन त्यांच्या सहवासांत रहाण्यापेक्षां मी आपला एकटा जिवावर उदार होऊन कोणीकडे जाईन तर तें मला सातां वाढ्यांनीं पुरवेल ! ’

या प्रवासांत आम्हांस संकटें वगैरे विशेष कांहीं भोगावी लागलीं नाहींत. मी कप्तानास आपली कृतज्ञता दर्शविण्याकरितां कित्येक वेळां त्याच्या विनंतीवरून त्याजपाशीं जाऊन बसें, व मनुष्यजातीविषयींचा आपला द्वेष बाहेर दाखवीत नसें; तथापि कांहीं प्रसंगीं चुकून तसा प्रकार माझ्या बोलण्यांत येई; पण त्याकडे तो थोर मनाचा गृहस्थ लक्ष देत नसे. परंतु खलाशांपैकीं कोणीही आपल्या नजरेस पडूं नये ह्मणून मी बहुतेक वेळ आपल्या खोलींतच जाऊन

बसें. कप्तानानें मला तो आपला रानटी ओबडधोबड पोषाख काढून टाकण्याविषयीं कित्येक वेळां सांगितलें, व आपल्याजवळचा चांगला पोषाख घेण्याविषयीं विनंति केली. परंतु 'याहूं' चें ह्मणून जेवढें तेवढ्याचा मला पराकाष्ठेचा तिरस्कार येऊन गेला असल्यामुळें, त्याचा तो पोषाख घेण्याचें मीं नाकारिलें. 'फक्त त्याच्याजवळून मीं दोन कमीज तेवढे घेतले, व ते त्यानें पूर्वी घातलेले होते तथापि धुतलेले असल्यामुळें, आपण ते घातल्यानें फारसे अपवित्र होणार नाहीं असें मला वाटलें. हे मी एका दिवसाआड बदलीत असें, व स्वतः धुऊन स्वच्छ करीत असें.

आह्मी इ० स० १७१५ च्या नोवेंबर महिन्याच्या १५ व्या तारखेस लिस्बन् येथें येऊन दाखल झालों. तेथें उतरल्यावर कप्तानानें मला आपला आंगरखा देऊन आग्रहपूर्वक ह्मटलें, 'येवढा तरी माझ्याकरितां या वेळेस तुम्ही आंगांत घाला; नाहीं तर, तुमचा हा विलक्षण अवतार पाहून बद्दमाष लोक तुमच्याभोंवतीं जमून विनाकारण तुम्हांला त्रास देतील.' त्यानें इतकें ह्मटलें तेव्हां तें ऐकणें मला भाग पडलें. नंतर त्यानें मला आपल्या स्वतःच्या घरीं नेलें. तेथें गेल्यावर माझ्या विनंतीवरून घराचे मागचे बाजूस दुसरे मजल्यावर अगदीं एकांताचे खोलींत त्यानें मला नेलें. तेव्हां मीं त्यास सांगिलें कीं, 'हूं हूं हूं' च्याविषयीं जें काय मीं तुमच्यापाशीं बोललों, तेवढें कृपाकरून तुम्ही कोणाला सांगूं नका; कारण, त्या संबंधानें थोडासा जरी पुकारा झाला, तरी तेवढ्यानें हजारों लोक मला पहाण्यास येऊन त्रासवून सोडतील येवढेंच नाहीं, तर कदाचित् मला पाखंडी ह्मणून कैद करतील, व माझा छळ आरंभतील.' कप्तानानें मला कपड्यांचा एक नवा संच करविण्याकरितां शिंप्यास बोलावून आणविलें, परंतु शिंप्याला मीं आपल्या अंगाचें मेजच धेऊं

दिले नाही. तेव्हां त्याने आपल्याच अंगावर ते कपडे बेतविले, व आही दोघे बहुतेक सारखेच असल्यामुळे, ते मला ठीक झाले. दुसऱ्याही मला जरूर लागणाऱ्या सर्व वस्तु त्याने नव्या घेऊन दिल्या. परंतु त्या मीं वापरण्यापूर्वी चौवीस तासपर्यंत हवेत शुद्ध होत ठेविल्या होत्या.

कप्तानास बायको मुळीच नव्हती, व चाकरमाणसेही तिहींपेक्षां अधिक नसून त्यांपैकीं कोणासही जेवणाचे ठिकाणीं येण्याची परवानगी नव्हती. आणि त्याची स्वतःची चालचलणूक उत्तम असून, मनुष्यास जेवढे ज्ञान असण्याचा संभव आहे, तेवढे त्यास असल्यामुळे, शेवटीं त्याचा सहवास मला बराच आवडू लागला; व तेणेंकरून, मी जो अगदीं इकडे तिकडे मुळीच पहात नसे, तो मार्गें वळून खिडकीकडे पाहू लागलों. पुढे हळूहळू दुसऱ्या एका जागेत तो मला नेऊं लागला. तेथून रस्त्यावरील सर्व व्यवहार नजरेस पडण्यासारखा होता; परंतु मला त्याची अतिशय शिसारी येऊन मीं आपले तोंड फिरवून घेत असें. तथापि सुमारे एका आठवड्यानंतर त्यानें तळमजल्यावर येण्याविषयीं माझे मन वळविलें. तेव्हां मनुष्यांच्या सहवासाची मला जी अतिशय शिसारी आलेली होती ती बरीच कमी झाली; परंतु त्यांच्याविषयींचा द्वेष व तिरस्कार हीं अधिकच वाढलीं. असो; तथापि मग मला रस्त्यांतून कप्तानाबरोबर चालण्याविषयीं शंका वाटेनाशी झाली. तरी पण लोकांची घाण नाकांत न भरावी ह्मणून त्या वेळीं मीं आपले नाकांत ब्राह्मीचा पाला किंवा तंबाखू भरून ठेवीत असें.

कप्तानास मीं आपल्या घरगुती संबंधाचीही सर्व हकीकत सांगितली होती. तेव्हां त्याचे येथे दहा दिवस मी राहिल्यावर त्यानें मला सांगितलें कीं, ‘तुहीं लौकिकाच्या व नीतीच्या धर्मास जागून आतां स्वदेशी जावे व आपल्या

मुलांमाणसांत रहावें हें योग्य आहे.' नंतर तो ह्मणाला, 'बंदरांत एक जहाज इंग्लंडास जाण्याकरितां तयार झालेलें आहे; तर तुम्ही आपली निघण्याची तयारी करा, मी तुम्हांला जें काय लागेल तें देण्यास तयार आहे.' मी त्याच्या ह्मणण्यास पुष्कळ प्रकारें मोडता घातला, व त्यानें त्याविरुद्ध अनेक गोष्टी मला सांगितल्या. त्याबद्दलची सविस्तर हकीकत मी आतां देत बसत नाही; कारण त्यापासून वाचकांस कंटाळा येईल. त्याच्या ह्मणण्याचा तात्पर्यार्थ हाच होता कीं, 'तुम्हांला तुमच्या इच्छेप्रमाणें अगदीं एकांतांत राहतां येण्यासारखें विनवस्तीचें ठिकाण सांपडणें अशक्य आहे; तर तुम्ही आपल्या घरीच जा, ह्मणजे तुम्हांला हव्या त्या रीतीनें तें रहाण्याची सोय करितां येईल.' शेवटीं विचार करितां त्याचें बोलणें माझ्या मनांत भरलें. कारण असलेल्या स्थितींत आपल्या मनाप्रमाणें यापेक्षां जास्त कांहीं होण्यासारखें नाही अशी माझी खात्री झाली.

मी लिस्बन् येथून नोवेंबरच्या २४ व्या तारखेस निघालों. ज्या जहाजांत मी बसलों होतो तें कोणा इंग्लिश व्यापाऱ्याचें होतें. परंतु त्याचा कप्तान कोण याची मी चौकशी केली नाही. डॉन पेड्रो, म्हणजे लिस्बन्पर्यंत ज्यानें मला आपल्या जहाजांत आणिलें होतें तो गृहस्थ, मी या जहाजावर बसेपर्यंत मला पोहोचविण्यास आला, व त्यानें मला खर्चाकरितां वीस पौंड उसने दिले. त्यानें मोठ्या प्रेमानें माझा निरोप घेतला, व निघण्याचे वेळीं तो मला कडकडून भेटला. ह्या प्रवासांत जहाजाच्या कप्तानाशीं अथवा त्याच्या हाताखालच्या लोकांशीं माझा कोणत्याही प्रकारचा व्यवहार झाला नाही. मी आपला आजारी आहे असें मिष करून आपल्या खोलींत एकांतांत एकसारखा बसून राहिलों होतो. आमचें जहाज १७१९ च्या दिसेंबर महि-

न्याच्या ५ व्या तारखेस सकाळीं नऊ वाजण्याचे सुमारास डाउन्स खाडींत जाऊन दाखल झालों, व मी दुपारीं तीन वाजतां आपल्या घरीं सुखरूप पोहोचलों.

मी आलों हें पाहून माझ्या कुटुंबांतील सर्व माणसांस मोठें आश्चर्य व आनंद झाला; कारण मी आजपर्यंत आलों नाहीं असें पाहून मी मरण पावलों असा त्यांचा तर्क झाला होता. असो; माझ्या अकल्पित भेटीनें त्यांना जरी आनंद झाला, तरी त्यांना पाहून माझ्या मनांत द्वेष व तिरस्कार अतिशय उत्पन्न झाला हें मी स्पष्ट सांगतो. कारण, जरी मी ‘ हुं हुं हूं ’ च्या देशांतून हद्दपार झालों होतो, व मला ‘ याहूं ’ चा सहवास थोडथोडा सहन होऊं लागून डॉन् पेड्रो याच्याशीं मी थोडा वेळ बोलतहीं असें, तरी त्या अत्यंत सद्गुणी ‘ हुं हुं हूं ’ चें स्मरण वारंवार मला झाल्यामुळे माझ्या मनाची अशी स्थिति होणें साहजिक होतें. आणि ‘ याहू ’ जातीच्या दुसऱ्या एका प्राण्याशी आपण संयोग करून आणखी कांहीं ‘ याहू ’ उत्पन्न करण्यास कारण झालों हा जेव्हां विचार माझ्या मनांत आला, तेव्हां तर मला जी शरम वाटली व जें दुःख झालें तें किती म्हणून सांगावें !

मी घरांत गेल्याबरोबर माझ्या बायकोनें मला आलिंगन दिलें, व माझे चुंबन घेतलें. परंतु असल्या आंगळ प्राण्याचा स्पर्श मला इतके दिवस नसल्यामुळे ती घाण मला असह्य होऊन मी एक तासपर्यंत मूर्च्छा येऊन पडलों. तेव्हांपासून आज मी आपला हा वृत्तांत लिहित आहे या वेळेपर्यंत जरी पांच वर्षे लोटून गेलीं, तरी त्यांत पहिल्या वर्षी तर माझी बायको व मुलें हीं मला दृष्टीसमोर सहन होत नसत;—फार काय, पण त्यांचा वासही मला असह्य होत असे, मग तीं व मी एका जागेत वसून जेवण्याची तर गोष्ट-

च बोलावयास नको ! व आज मितीस तरी इतका काळ लोटून गेला आहे तथापि माझ्या अन्नपाण्यास स्पर्श करण्यासही तीं धजत नाहीत. मी घरीं आल्याबरोबर प्रथम जो माझा पैसा शिलक राहिला, त्याचे मीं दोन वळू घोडे विकत घेतले, व त्यांना एका चांगल्या तबेल्यांत ठेवून दिलें. त्यांजवर माझी फार प्रीति असून त्यांच्या मोतदारावर त्यांच्या खालोखाल ती आहे. कारण तबेल्यांत त्यांच्या व घोड्यांच्या वासांत जो फरक माझ्या लक्षांत येतो, त्याच्या योगानें माझ्या अंतःकरणास आनंद होतो असें मला वाटतें. माझ्या दोन्ही घोड्यांना माझे बोलणें बरेंच चांगलें समजतें, व मी निदान चार तासपर्यंत दररीज त्यांच्याशीं संभाषण करीत असतां. त्यांना लगाम अथवा जीन हीं कांहींच माहित नसून ते माझ्याशीं मोठ्या प्रेमानें वागतात; तसेंच त्यांची परपस्परांशींही मैत्री मोठी भावाजण्यासारखी आहे.

प्रकरण १२.

गालिव्हर याची सत्यप्रियता.—हा ग्रंथ प्रसिद्ध करण्याचा त्याचा हेतु.—जे प्रवासी लोक आपले वृत्तांत लिहितांना सत्यांस सोडून चालतात त्यांस तो दोष देतो.—आपला हा ग्रंथ लिहिण्यांत कांहीं कपटाचा हेतु नव्हता हें तां. सिद्ध करून दाखवितो.—तो एका आश्रेपार्थें निरसन करितो.—नवीन वसाहती करण्याची तऱ्हा.—तो आपल्या देशाची स्तुति करितो.—वसाहत केलेल्या देशांवर राजाचा वाजवी हक्क आहे, तथापि ते देश जिंकण्याचें अवघड आहे. हें तो सिद्ध करतो.—तो आपल्या वाचकांची शेवटची रजा घेतो.—यापुढें आपण कशा प्रकारें रहाणार हें तो सांगतो.—त्याचा सदुपदेश.—त्याच्या ग्रंथाची समाप्ति.

प्रि

य वाचकहो, मीं सुमारे साडेसोळा वर्षे ज्या ज्या सफरी केल्या त्यांचा यथातथ्य वृत्तांत या वेळेपर्यंत मीं तुम्हांस सांगितला. हा आपला वृत्तांत मीं सत्याखेरीज दुसऱ्या कशानेही अलंकृत करण्याचा विलकूल यत्न केला नाही. मला वाटतें तर मीं तुम्हांस इतरांप्रमाणें फारच विलक्षण व असंभाव्य गोष्टी सांगून

न-आश्चर्यचकित करून सोडिल्लें असतें. परंतु माझा

हेतु तुम्हांस करमणूक करण्याचा नसून, निरनिराळ्या ठिकाणची मिळवून आणलेली माहिती फक्त तुम्हांस सांगवी एवढाच होता; व तो हेतु साधण्याकरितां मीं आपला वृत्तांत होईल तितका सरळ व साध्या रीतीनें सांगितला आहे.

इंग्लिश लोक अथवा युरोपखंडांतील इतर ठिकाणचे लोक हे बहुतकरून ज्या अत्यंत दूर देशच्या प्रवासास कधींही जात नाहींत, तेथें माझ्यासारखे जे कोणी प्रवासी क्वचित् प्रसंगीं जातात, त्यांना समुद्रावर व जमिनीवर अमुक अमुक तऱ्हेचे फार विलक्षण प्राणी आहेत, अशा प्रकारच्या गोष्टी सहज बनवून सांगतां येण्यासारख्या आहेत. पण वास्तविक पाहिलें असतां प्रवाशांनीं परक्या ठिकाणीं जें काय खरोखर पाहिलें असेल त्या चांगल्या वाड्याच्या उदाहरणांवरून मनुष्याची स्थिति सुधारण्याचा यत्न करावा हेंच योग्य आहे. परंतु तसें कोणी करतोसें दिसत नाहीं ही अत्यंत शोचनीय गोष्ट आहे.

मला वाटतें, असा एक कायदा झाला पाहिजे कीं, जो जो प्रवासी आपल्या प्रवासाचें वृत्त प्रसिद्ध करूं इच्छील, त्या प्रत्येकांनें सरकारचा लॉर्ड हाय चान्सेलर (पंडितराव) याजपुढें अशी शपथ घेतली पाहिजे कीं, मीं जें काय प्रसिद्ध करणार आहे तें माझ्या समजाप्रमाणें अगदीं सत्यास अनुसरून आहे. कारण असा कायदा झाला म्हणजे, हल्लीं प्रवाशांचे वृत्तांत वाचून लोक जे विनाकारण फसतात तसे पुढें फसणार नाहींत. कित्येक प्रवासी, आपला ग्रंथ लोकांस जास्त आवडावा म्हणून त्यांत उगीच नाहीं नाहीं तसल्या खोल्यानाच्या गोष्टी घुसडून देतात, व त्यांच्या योगानें विचाऱ्या भोळसर वाचकांचें उगीच डोकें पिकवितात. या संबंधानें इतरांचा कशाला, मीं आपला स्वतःचाच अनुभव सांगतो. मीं लहान असतां अशा प्रकारचे

कित्येक ग्रंथ वाचले, तेव्हां मला पराकाष्ठेचा आनंद झाला. परंतु तेव्हांपासून आजपर्यंत मी स्वतः अनेक सफरी करून पृथ्वीचा बहुतेक भाग पाहून सोडला असल्यामुळे, मी लहानपणी ज्या गोष्टी वाचल्या त्यांपैकी शेंकडों निवळ खोल्या अशा मला दिसून आल्या आहेत; व त्यामुळे, असे ग्रंथ वाचण्याचा मला मोठा कंटाळा आलेला असून, अशा रीतीने मनुष्यमात्रास फसविण्याचे धाडस करणारांविषयी माझ्या मनांत पराकाष्ठेचा तिरस्कार उत्पन्न झाला आहे. म्हणून, माझ्या इष्टमित्रांनीं माझे ताडकेतोडके लेख वाचनीय होतील असा आपला अभिप्राय दिल्यावरून मी ते प्रसिद्ध करण्यांत अगदीं सत्याला अनुसरून चालण्याविषयी जणूं काय शपथ घेतली आहे; व ‘ हुं हुं हूं ’ च्या देशांतला माझा धनी व दुसरे महात्मे यांचीं संभाषणे व उदाहरणे जेपर्यंत माझ्या लक्षांत आहेत, तोंपर्यंत तरी निंदान हा माझा निश्चय कदापि ढळणार नाही.

असल्या प्रकारचे ग्रंथ लिहिणे—कीं जे लिहिण्यास बुद्धि किंवा विद्वत्ता मुळींच लागत नाही, तर चांगली स्मरणशक्ति व टिपणवही असली म्हणजे झालें—त्यापासून कीर्तीचा लाभ कितपत होणार हें मी पूर्णपणे जाणत आहे. त्याचप्रमाणें, एकंदर प्रवासवृत्त लिहिणारांची गत ही कोशका-रांसारखीच होते, म्हणजे कालेंकरून त्यांचें विस्मरण लोकांस पडून जातें, व त्यांपैकीं जे सर्वांच्या शेवटीं उत्पन्न होतात त्यांचें मात्र लोकांत नांव होतें व त्यांनाच लोक प्रमाणभूत धरितात, हेंही मी पक्कें जाणून आहे. म्हणून, मी या ग्रंथांत ज्या देशांचें वर्णन केले आहे, तेथें यापुढें जे कोणी प्रवासी जातात, ते मी लिहिलेल्या वृत्तांतांतील चुका (कांहीं असल्या तर) काढतील; व आपल्या मनच्या शेंकडों गोष्टी नवीन घालून देऊन मला माझ्या जागेवरून

धुडकावून लावितील, व ती जागा आपण पटकावून, गलिंहर ह्मणून कोणी फलाणा ग्रंथकार होऊन गेला याचा देखील जगास विसर पाडून टाकितील. तथापि माझा हा ग्रंथ लिहिण्याचा प्रयत्न कीर्तीकरितां असता तर त्याचें मला एवढें वाईट वाटलें असतें ! माझा हेतु मुळांच तसा नसून लोककल्याण हाच माझ्या ग्रंथलेखनाचा उद्देश आहे; तेव्हां मला ह्या संबंधानें केवळ निराशच होण्याचें कारण आहे असें वाटत नाहीं. आतां ज्या देशांत 'याहू' हेच सर्वांत श्रेष्ठ आहेत, अशा देशांतील लोकांविषयीं जरी मला फारसें बोध घेण्यासारखें सांगतां येणार नाहीं, तरी त्यांपैकीं ब्रॉडिंग्नागच्या लोकांचे नीति व राज्यनियमन यांविषयींचे नियम हे आपणांस घेण्यासारखे आहेत यांत संशय नाहीं; हें एक असो, पण थोडीबहुत बुद्धि असणाऱ्या व सत्ताधारीपणा मिरविणाऱ्या 'याहूं' पैकीं जो कोणी, त्या थोर 'हुं हुं हुं' च्या सद्गुणांचें वर्णन वाचिल, त्यास आपल्या दुर्गुणांविषयीं शरम वाटणार नाहीं असें मला मुळांच वाटत नाहीं ! पण हें प्रकरण आतां बरेच लांबलें, यास्तव या संबंधानें विशेष न लिहितां, यावर जास्त विचार करून यांतील तात्पर्य काढण्याचें काम मी सुद्धा वाचकांवरच सोंपवितों.

माझ्या या ग्रंथावर प्रतिकूल टीका करणारे कोणी फारसे भेटण्याचा संभव नाहीं, याबद्दल मला मोठा अभिमान वाटण्याचें कारण नाहीं; कां कीं, जो ग्रंथकार वडलेल्या गोष्टी अगदीं जशा असतील तशा साध्या रीतीनें सांगतो, त्याच्याविरुद्ध टीका करण्यांत हेतु तरी काय असणार आहे ? तशांत वरील गोष्टींशीं ज्या देशांचा संबंध आहे, ते देश अतिशय दूरचे असून त्यांशीं आपला कोणत्याही प्रकारचा व्यवहार किंवा दळणवळण मुळांच नाहीं, तेव्हां माझ्या

ग्रंथावर टीका करण्याची प्रवृत्ति तरी लोकांस कोणत्या कारणाने होणार आहे ? असो; तथापि मी आपल्या लेखांत, इतर प्रवासी ज्या चुका करितात व ज्यांबद्दल त्यांचा टीकारूपाने खर-पूस पण वाजवी समाचार घेतला जातो, तशा चुका न होऊं देण्याविषयीं फार काळजी घेतलेली आहे. खेरीज मी कोणत्याही पक्षाची तरफदारी किंवा विरुद्धता यांनीं आपले मन विटाळले नसल्यामुळे, कोणत्याही व्यक्तीच्या किंवा समुदायाच्या संबंधाने कशाही प्रकारे यत्किंचित् देखील पक्षपात माझ्या हातून झालेला नाही. सारांश, माझ्या लेखाचा हेतु केवळ लोकांचे बरे करवें एवढाच आहे;—ह्मणजे त्यांस अनेक प्रकारची माहिती व अनेक गोष्टींचे शिक्षण द्यावे एवढाच आहे, पण एवढे तरी करण्याचा वास्तविक तुला काय अधिकार, असा कोणीं आक्षेप घेतला तर त्यास मी असे उत्तर देणारुं कीं, यांत मी आपली स्वतांची प्रौढी अर्थात् कांहींच मिरविते नाहीं, व ती मला मिरवितां येण्यास जागाही नाही हें खरे, पण त्या अत्यंत थोर व उदार अंतःकरणाच्या ‘ हुं हुं हुं ’ शीं बहुत दिवस संभाषण केल्यानें माझे मन इतरांपेक्षां बरेच संस्कृत झाले आहे, व त्यामुळे इतरांस, आपल्या शक्तीप्रमाणें, आपल्याला प्राप्त झालेल्या ज्ञानाचा लाभ करून देणें हें आपले कर्तव्यकर्म आहे अशी माझी समजूत झाली आहे हें मी प्रांजलपणें सांगतो. त्याचप्रमाणें आपल्या लेखाबद्दल आपल्याला कांहीं पारितोषिक मिळावें किंवा आपली कोणीं स्तुति करावी हाही माझा हेतु नाही. खेरीज मी आणखी आपल्या लेखांत ही एक विशेष काळजी घेतली आहे कीं, ज्यांची प्रकृति अतिशय गरम—कीं उगीच इतकेसे ज्यांच्या मनाच्या विरुद्ध झाल्याबरोबर जे डोक्यांत राख घातल्यावांचून रहावयाचेच नाहीत—अज्ञानांही तिळभर देखील वाईट वाटण्यासारखें अप्रत्यक्ष

रीतीनेंही कांहीं एक मीं लिहिलें नाहीं. तात्पर्य, ग्रंथकार या नात्यानें मला कोणत्याही प्रकारें वाजवी रीतीनें कोणास विलकूल दोष देतां येण्यासरखा नाहीं; तेव्हां अर्थात्च माझ्या ग्रंथातील आक्षेपांस उत्तर देण्यास सरसावणारे, त्यांतील गोष्टींचा विचार करून मजवर हल्ला करूं पहाणारे वगैरे जे अत्यंत दोषदृष्टि लोक, त्यांसही माझा ग्रंथ वाचून अगदीं 'अळीमिळी गुपचिळी' करून बसावें लागेल अशी माझी पूर्ण खात्री आहे !

राजाच्या प्रजेपैकीं कोणीही गैरमाहित असे जे देश शोधून काढील, त्यांवर राजाचा हक्क आहे. यास्तव, इंग्लंडच्या राजाचे प्रजेपैकीं मी एक असल्यामुळे, मी येथें आल्याबरोबर या देशाच्या सेक्रेटरी ऑफ स्टेटकडे या नवीन शोधिलेल्या देशांच्या संबधानें यादी पाठवायला हवी होती असें कित्येकजण आपआपसांत कुजतुजले असें माझ्या ऐकण्यांत आलें आहे. परंतु स्पेनचा सरदार कोर्टिज यास रानटी अमेरिकन लोकांवर जसा सहज जय मिळवितां आला, तसें सहज रीतीनें मीं आपल्या ग्रंथांत वर्णन केलेल्या देशांतील लोकांना आपणांस जिंकून घेणें अनेक प्रकारांनीं पंचाइतीचें आहे. पहा, या ग्रंथाच्या पहिल्या भागांत वर्णिलेले जे लिलिपटियन् लोक, त्यांचा पराक्रम म्हटला तर आपल्या लोकांच्या पराक्रमाच्या पासंगासही लागणार नाहीं हें खरें; तथापि तशा जळमाणसांस जिंकण्यांत पुरुषार्थ तो काय आहे वरें ? दुसऱ्या भागांतले ब्रॉडिङ्गनागियन् लोक घेतले तर, तसल्या राक्षसी लोकांवर चालून जाण्याचें धाडस करणें हेंही कितपत शहाणपणाचें व निर्भय होईल हें दिसतेंच आहे ! तसेंच, तिसऱ्या भागांतील उडणाऱ्या बेटांतल्या लोकांवरही स्वारी करण्यापासून जय मिळविणें कितपत शक्य आहे हेंही सांगावयास नको.

शेंवटीं राहिले ‘ हुं हुं हूं ’. पण त्या विचार्यांस युद्धकलेची ओळखही नसल्यामुळे, ते आपणांशीं लढण्यास टिकावे तरी कसे? तथापि घटकाभर असें समजा कीं, खुद्द मलाच प्रधानकीची जागा दिली, तर मी ह्मणून कधींही त्या लोकांवर सैन्य पाठविण्याविषयीं सल्ला देणार नाहीं; कारण, त्यांचें शहाणपण, त्यांची एकी, त्यांच्या ठायीं असणारा भीतीचा अभाव, व त्यांची स्वदेशप्रीति इतक्यांचा विचार केल्या तर, युद्धकलेंत त्यांचा जो उणेपणा, तो कांहींच नाहीं असें दिसून येईल. कल्पना करा कीं, ते हजारों ‘ हुं हुं हूं ’ जर एकदा आपल्या सैन्यांत जोरानें शिरले, तर ते काय ह्मणून करणार नाहीत?—ते सैन्याच्या रांगांचा सर्व गोंधळ करून टाकितील, गाड्या उपड्या करून टाकितील, व शिपायांस तुडवून त्यांचा चेदांमंदा करून टाकितील, असा एकच अनर्थ करून सोडतील; व त्या वेळीं त्यांस, ‘ आपणांशीं युद्धांत टिकणारे नव्हत ’ असें न ह्मणतां, ‘ सर्वत्र विजयी ’ जो पहिला रोमन बादशहा आगस्टस, त्याची पदवी देणें आपणांस भाग पडेल ! इतकेंही करून समजा कीं, त्या राष्ट्राला जिंकण्याची कांहीं तोड निवालीच, तथापि मीं असें ह्मणतो कीं, त्यांना आपण जिंकण्यापेक्षां, आपल्यालाच अब्रू, न्याय, सत्य, मिताहार व मितविहार, लोककल्याणाची आस्था, धैर्य, धार्मिकता, मैत्री, परोपकारबुद्धि व प्रमाणिकपणा, यांचीं मूलतत्वे शिकविण्यास त्यांचे कांहीं लोक या देशांत आणवितां येतील तर फार बरे. कारण वरील सर्व गुणांचा आपल्या ठायीं जरी अगदीं बींमोड झाला आहे, तरी त्यांचीं नांवे आपल्या सर्व नव्या जुन्या भाषांत अद्यापि कायम आहेत; तेव्हां तीं नाहीतशीं होत तोंपर्यंत तरी त्या गुणांचें पुनरुज्जीवन होण्यास असें कांहीं साधन सिध्दालें असतां फार चांगलें होईल !

परंतु मीं शोधिलेल्या देशांच्या योगानें आमच्या राजा-
 च्या अमलाखालील मुख्य आणखी वाढविण्याची मला
 फारशी इच्छा झाली नाहीं याचें दुसरें एक कारण आहे;
 तें असें कीं, एकंदरीनें अशा प्रसंगीं राजांचें वर्तन कितपत
 न्याय्य असतें याची मला थोडी शंका आली. कारण वा-
 स्तविक पहातां देश ताब्यांत घेण्याचा हा प्रकार असा घ-
 डतो कीं, एखादे वेळीं कांहीं चांचे लोकांचें जहाज वादळां-
 त सांपडून कोणीकडेच्या कोणीकडे चाललें असतें; शेवटीं
 त्यावरील एखाद्या खलाशाच्या दृष्टीस कोठें तरी जमीन
 पडते; मग ते सर्वजण त्या देशाच्या किनाऱ्यावर
 जातांच जबरदस्ती आणि लुटालूट करण्यास आरंभ करिता-
 त. तेव्हां तेथले गरिब विचारे लोक त्यांना शरण जाऊन
 त्यांची सर्व प्रकारची बरदास्त ठेवितात; मग हे झुटेचोर
 त्या देशाला एखादें नवीन नांव देतात; व एखादा कुचका
 तक्ता अथवा दगड घेऊन आपल्या राजांच्या नांवाचा बा-
 वटा ह्मणून तो तेथें उभा करितात; आणि या समारंभानें तो
 देश आपल्या ताब्यांत घेतात. मग तेथल्या वीस पंचवीस
 लोकांस ते ठार मारतात, व एकदोवांस नमुन्याकरितां बरो-
 वर घेऊन स्वदेशीं येतात. नंतर तेथें त्यांस आपल्या सर्व
 अपराधांची माफी ही आपली ठेविलेलीच असते ! नंतर
 ईश्वरकृपेनें मिळालेल्या या देशावर नवीन राज्याचा पाया
 सुरू होतो, तो असा; तेथें प्रथम एक आरमार पाठवून ते-
 थल्या रहिवाशांस मारून टाकतात, अथवा हांकून लावि-
 तात; त्यांच्या राजांपासून द्रव्य उपटण्याकरितां त्यांचा ना-
 नाप्रकारें छळ करितात; व जे कोणी हीं दुष्ट व नीच कृत्यें
 करितात, त्यांस त्यांच्या पराक्रमाबद्दल शाबासकीची
 सनद देतात ! अशा प्रसंगीं तेथल्या जमिनीवर तेथल्या
 रहिवाशांच्या रक्ताचे पूर वाहतात ! तात्पर्य काय कीं, अ-

ज्ञान, मूर्तिपूजक, व रानटी लोकांस सद्धर्माचें ज्ञान करून देण्यासाठीं व त्यांच्यांत सुधारणेचा प्रकाश पाडण्यासाठीं म्हणून गेलेले जे हे केवळ कसई लोक, ते अशा प्रकारें तें नवीन वसाहत करून तो देश रंगारूपास आणित !

परंतु या वरील गोष्टी आमच्या ब्रिटिश राष्ट्रास कोणत्याही प्रकारें लागू नाहींत हें मी स्पष्ट सांगतो. कारण हें राष्ट्र वसाहती करण्याचे कामीं इतकें उत्तम रीतीनें वागते कीं, याचा कित्ता सान्या जगानें ध्यावा अशी याची योग्यता आहे. या राष्ट्राचा शहाणपणा, व्यवस्थितपणा, व न्यायीपणा; तसेंच धर्मशिक्षणाचे कामीं मोठमोठ्या देणग्या; धर्माच्या प्रसारासाठीं अत्यंत भक्तिमान् असे उपदेशक निवडण्याचे कामीं आस्था; नवीन वसाहतींत भरती करण्यासाठीं चांगले सभ्य चालीरीतींचे लोक पाठविण्याविषयीं पराकाष्ठेची काळजी; वसाहतीच्या ठिकाणीं राज्यकारभार चालविण्याकरितां मोठ्या सचोटीचे व योग्यतेचे लोक पाठवून, ज्या योगानें न्याय निष्पक्षपात होईल अशी तजवीज करण्याविषयीं अतिशय कळकळ; व या सर्व गोष्टी पूर्णपणें फळद्रूप होण्यासाठीं फारच हुशार व सद्गुणी अशा सुभेदारांची त्या प्रांतांवर योजना करणे—कीं ज्या सुभेदारांच्या मनांत, आपल्या अमलाखालील लोकांच्या सुखाची, व आपला धनी जो राजा त्याच्या थोरवीची, वृद्धि कोणत्या प्रकारें होईल हाच विचार रात्रंदिवस घोळत असतो;—अशा अनेक गोष्टींच्या संबधानें या राष्ट्राचें वर्णन करावें तितकें थोडेंच आहे!

परंतु ज्या अर्थीं मीं वर्णिलेल्या देशांतील लोकांस पादाक्रांत होऊन गुलाम बनण्याची व मारले जाण्याची इच्छा आहे असें मला दिसलें नाहीं, तसेंच, त्या देशांत सोने, रुपें, सासर, तंबाखू वगैरे व्यापारोपयोगी जिनसांची ही रगाडी

नाहीं, त्या अर्थी आपल्या लोकांनीं ते देश जिंकून तेथें वसाहती करण्यांत आपली आस्था, शौर्य, व वित्त खर्चावें अशी कांहीं त्यांची योग्यता नाहीं असें मला वाटलें. तथापि कोणाचें मत जर यांच्या उलट पडलें, तर अद्यापिही मला कायेदेशीर रीतीनें बोलावणें झाल्यास मीं शपथेवर जबानी देण्यास तयार आहे कीं, 'सदर्हू देशांच्या रहिवाशांच्या सांगण्यावर आपणांस भरंवसा ठेवणें योग्य वाटेल तर, तसेंच 'हुं हुं हुं' च्या देशांतील डोंगरावर फार प्राचीन काळीं दोन 'याहू' जे दृष्टीस पडले ह्मणून ह्मणतात त्या संबंधानें कांहीं वाद नसेल तर, माझ्यापूर्वी सदरील देशांत कोणीही युरोपियन् गेलेला नाहीं हें खचित आहे. परंतु आपल्या राजाच्या नावानें ते देश ताव्यांत घेण्याच्या संबंधाचा विचार कधींही माझ्या मनांत आला नाहीं, व यदाकदाचित् आलाही असता, तरी त्या वेळीं मी ज्या स्थितींत होतो त्या स्थितीवरून पहातां मी दूरवर दृष्टि देऊन, व स्वसंरक्षणास तो गोष्ट किती बाधक आहे हें मनांत आणून, तो विचार पुढे चांगली संधि येईपर्यंत तहकूब ठेविला असता.'

तेव्हां मुशाफर या नात्यानें मजविरुद्ध जी कांय तकरार कदाचित् निघण्याचा संभव आहे, तिजवर माझे कांय ह्मणणें आहे तें याप्रमाणें सांगून मी आतां आपल्या प्रिय वाचकांची शेवटची रजा घेतों. यापुढे, रेडिफ येथें जाऊन आपल्या लहानशा बागेत आपल्या इच्छेप्रमाणें कांहीं उद्योग करावा; 'हुं हुं हुं' च्या सहवासानें ज्या सद्गुणांचा लाभ आपल्याला झाला आहे त्यांचा उपयोग करावा; आपल्या कुटुंबांतल्या 'याहू' च्या योग्यतेप्रमाणें त्यांस शिक्षण द्यावें; अनेक वेळां आरशांत आपला चेहरा पाहून 'होईल तितकें मानवी प्राण्यांचें दर्शन सहन करण्यास शिकावें;

• आपल्या देशांतोळ ‘ हुं हुं हुं ’ चा रानटीपणा पाहून दुःख करावे; परंतु ते कितीही नीच स्थितीस पावले असले तरी, माझा थोर व उदार मनाचा धनी, त्याचे परिवार, इष्टमित्र व एकंदर ‘ हुं हुं हुं ’ ची सर्व जात, यांच्याकरितां त्यांस सन्मानानें वागवावे; असा माझा वेत आहे.

गेल्याच आठवड्यांत मी आपल्या बायकोस थोरल्या टेबलाच्या अगदी शेवटी बसून आपल्याबरोबर जेवण्यास व आपल्या प्रश्नांची थोडक्यांत उत्तर देण्यास परवानगी दिली. परंतु ‘ याहू ’ जातीचा वास माझ्या नाकाला सहन न होऊन मी अद्यापि त्यांत ब्राह्मीचा अथवा तंबाखूचा पाला भरित असतो; आणि यद्यपि वयातीत झालेल्या मनुष्यास लागलेल्या फारा दिवसांच्या संवयी नाहीतशा होणे फार कठिण आहे, तथापि कांहीं काळानें मला आपला एखादा शेजारी ‘ याहू ’ जवळ येऊन बसतां येण्याची उमेद नाही असें नाही; तसेंच, त्याच्या दातांचें व नखांचें या वेळेस जरी मला भय वाटतें, तरी तेंही त्या वेळीं नाहीसें होणार नाही असेंही माझ्यानें ह्मणवत नाही.

वास्तविक पहातां ‘ याहू ’ हे आपल्या ठायीं स्वभावतःच असलेल्या दुर्गुणांनींच युक्त राहून ते जास्त न वाढविण्याचा यत्न करितील तर त्यांच्याशीं माझा समेट पुनः होणे फारसें कांहीं कठिण नाही; आणि खरोखर पुसाल तर, वकील, अमीरउमराव, राजकारस्थानी पुरुष, वैद्य, सेनाधिपति, खुषमस्करे, खिसेकापे, जुगार खेळणारे, साक्षी देणारे, विश्वासघात करणारे, हे पाहिल्याबरोबरच माझ्या तळव्याची आग मस्तकास जाते असें विलकूल नाही; कांकीं, सृष्टिक्रमाप्रमाणें जगांत या प्रकारचे सर्व लोक असावयाचेच. परंतु शरीरानें व मनानें शतशः प्रकारांनीं दूषित असे जे हे प्राणी, ते रिकामा ताठा मिरवितांना मा-

इया दृष्टीस पडले ह्मणजे मात्र तत्क्षणीं माझ्या संतायाला अगदीं पारावार नाहीसा होतो. तसेंच अशा प्रकारचा प्राणी, आणि त्याच्या अंगीं या दुर्गुणाचा वास असावा, या दोन गोष्टींचा कसा मेळ पडतो हेही मला समजत नाही ! आतां याच्या उलट पहा. बुद्धिमान् प्राण्याचे अंगीं जे गुण असल्यानें तो शोभतो, ते सर्व गुण त्या महत्त्वा ' हुं हुं हुं ' च्या अंगीं असून, हा दोष ह्मणजे रिकामा ताठा जो मीं वर सांगितला, त्याला त्यांच्या भाषेत तर शब्दही नाही ! तसेंच, त्यांच्या देशांतील ' याहूं ' चा खोडसाळपणा माहीत असल्यामुळेच वाईट ह्मणून कांहीं असतें याची किंचित् कल्पना त्यांच्या मनांत भरलेली आहे. बाकी (त्यांना मनुष्य स्वभावाचे चांगलेसे ज्ञान नसल्यामुळे) त्यांच्या देशांतील पशुवत् ' याहूं ' च्या अंगीं असलेला ताठा मुळींच त्यांच्या लक्षांत आलेला नाही. परंतु मला त्याचा नेहमींचा अनुभव, यामुळे त्या ' याहूं ' च्यामध्ये ह्याचें बीज आहे असें माझ्या स्पष्ट नजरेस पडले.

ह्याचप्रमाणें एखाद्या मनुष्याला पाय किंवा हात नसले तर त्याची स्थिति जरी शोचनीय होईल हें खरें आहे, तरी हातपाय शिबूत असलेला मनुष्य शुद्धीवर असल्यास त्याबद्दल ज्याप्रमाणें त्याला कांहीं दिमाख मिरविण्याचें कारण नाही, त्याप्रमाणेंच सद्विचार हाच ज्यांचा शास्ता असे जे ' हुं हुं हुं ' त्यांना आपल्या अंगच्या अमोलिक गुणाबद्दल यत्किंचित् देखील गर्व नाही ! या संबधानें मीं बरेच पाल्हाळ केले याचें कारण हें कीं, इंग्लिश ' याहूं ' चा सहवास आपल्याला असह्य होऊं नये अशी माझी फार इच्छा आहे; आणि ह्मणून, ज्यांच्या ठायीं या दुर्गुणांचा यत्किंचित्ही वास असेल, त्यांनीं बिलकूल माझ्या नजरेस पडूं नये अशी माझी त्यांस हात जोडून प्रार्थना आहे !